

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2006-02-25

UDK 93:340.155(450.34)

PRAVNI SISTEM BENEŠKE REPUBLIKE: BENETKE IN NJIHOV TERITORIJ (XV.–XVIII. STOL.)

Claudio POVOLO

Univerza Ca' Foscari Benetke, Oddelek za zgodovinske študije, IT-30124 Benetke, Palača Gritti, San Marco 2546
e-mail: claudio.povolo@tele2.it

IZVLEČEK

Razprava o vlogi in pomenu beneškega prava ter njegovega protislovnega odnosa do občega prava je bila v drugi polovici 18. stoletja simptom globoke politične krize, ki je zajela celotno Beneško republiko. Razpravo je po padcu republike, v času 19. stoletja, nadomestil kult spomina z neizbežnimi mitskimi implikacijami, ki so pogojevale pogled na sekularno življenje beneške države. V okviru zgodovinopisja in prvih zgodovinskih analiz beneškega prava so to tematiko v 20. stoletju začeli obravnavati tudi z vidika njenih konstitucionalnih in pravnih implikacij.

Prispevek najprej predstavi omenjeno zgodovinopisje, nato pa obravnava nekatere temeljne značilnosti pravnega sistema Beneške republike: njegov pretežno običajski ustroj, porazdelitev moči, na katero se je opiral, in njegov politični razkroj, ki se je udejanjil skozi stoletja.

Ključne besede: pravo, pravni sistem, Benetke, običaji, Republika

A JUDICIAL SYSTEM OF VENETIAN REPUBLIC: VENICE AND ITS TERRITORIAL STATE (15TH–18TH CENTURIES)

ABSTRACT

In the second half of the 18th century, the debate on the role and significance of Venetian law as well as its contested relationship with common law was symptomatic of a severe political crisis that had affected the whole of La Serenissima. After the fall in the 19th century, the discussion was replaced by a cult of memory with the inevitable mythical implications through which the secular life of the Venetian state was now viewed. During the 20th century, the historiographic contemplation and the first historical studies concerning Venetian law approached this topic in light of its constitutional and jurisdictional implications.

The paper focuses on this historiography, presenting some of the fundamental characteristics of the republican judicial system: its eminently consuetudinary structure, the distribution of power that sustained it, and its political decline through the centuries.

Key words: law, judicial system, Venice, customs, republic

LEATHERSTOCKING V BENETKAH

Potem ko je obiskal glavna italijanska mesta, je James Fenimore Cooper 28. aprila 1830 prispel v Benetke. Tu je ostal do 7. maja istega leta. To je bil zelo kratek, vendar pomemben postanek v okviru dolgega, večletnega potovanja po Evropi, kjer je večino časa preživel v mestih, kot sta London in Pariz.

Iz New Yorka je odpotoval junija 1826, kmalu za tem, ko je objavil delo *The last of the Mohicans*, ki je kmalu doživelo izjemen uspeh. *Leatherstocking*, junak, s katerim je simbolično zaobjel vse, kar je, polno življenja in neomadeževano, še predstavljalo ameriško družbo, se je moral soočiti s predsodki in z vrednotami stare Evrope.

Konec aprila leta 1830 je Cooperja, podobno kot druge tuje obiskovalce, prevzela očarljivost mesta, katerega blišč in edinstvenost sta pripovedovala o zgodovinski zapuščini njegove preteklosti.¹

Od padca posvetne republike je minilo nekaj več kot trideset let in ameriški pisatelj je v luči skrbne kritične primerjave med svojo deželjo in starim kontinentom, ki je nastajala na potovanju, z radovednostjo in s pozornostjo opazoval starodavne razvaline Benetk.

Cooper se je zagotovo sprehodil po uličicah, med palačami in mestnimi trgi, oborožen z dramatičnim in skorajda brezsrčnim opisom stare Republike, ki ga je pred več kot desetletjem zapisal francoski zgodovinar (Daru, 1819).²

Morda je prav v teh dveh izjemnih tednih dodelal svoje razmišljanje o *republikanstvu* in idejo, da bi napisal roman, ki bi, zgodovinsko umeščen v življenje in družbo Serenissime, kot kontrast lahko predstavljal pretanjene in protislovne odnose, ki so staro celino v okviru oblastniških struktur in življenja političnih institucij

vzporejale z vse bolj razvijajočo se čezmorsko republiko.³

V svojem delu *Histoire* je Pierre Daru ujel šibkost in izvirnost oblastniškega sistema, ki se je razpiral predvsem v svoji aristokratski in republikanski obliki in je bil v očeh avtorja videti kot zastarela politična organizacija, nezmožna, da bi se soočila ne z globokimi družbenimi spremembami ne z novimi institucionalnimi ureditvami, ki so se uveljavile skorajda po vsej Evropi.

Protislovje med monarhijo in republiko (organizirano v aristokratski obliki) ter nesposobnost slednje, da bi prevzela kompleksnost političnih instanc, sta bila v delu *Histoire* glavni vzrok za dekadenco in neslavni propad Serenissime. Besedilo Pierra Daruja je res dvomno in polno motečih napak ter rabe apokrifnih tekstov, vendar pa je njegova perspektiva posredno poudarjala značilnosti političnega in institucionalnega sistema, ki je skozi stoletja vse bolj izkazoval svojo edinstvenost in v nekem smislu tudi ekskluzivnost.⁴

James Fenimore Cooper je, gledano pragmatično, z izkušnostjo in s senzibilnostjo, preizkušeni v silovitih spremembah, ki so se zarisovale na ameriški celini, dojel, da so znotraj navideznih institucionalnih oblik imeli pomembnejšo vlogo interesi elit, usmerjenih v ekskluzivno prevlado političnega življenja, in dejanske strukture oblasti.

V romanu *The Bravo*, izdanem ob koncu leta 1831, sta Cooperju kratek postanek v Benetkah in branje dela *Histoire* ponudila ideološko (prej kakor zgodovinsko) pretvezo za predstavitev kontroverznih in negativnih plati sistema oblasti, ki je bil komplementarno organiziran v republikanski in aristokratski obliki. Stara Republika, ki so jo nadvladovali maloštevilni in zahrbtni veljaki, se je po njegovem mnenju lahko obdržala le s privilegiji in z nepravilnostjo.⁵ Tematika, ki jo je poudaril že Pierre

1 O potovanju Cooperja po Evropi prim. Cooper, 1989. Za literarni in kulturni oris Cooperja in o delu *The Bravo* prim. opombe D. A. Ringea (Ringe, 1963) v uvodu ponovne izdaje *The Bravo*. Z romanom Jamesa Fenimorja Cooperja in njegovim vplivom na beneški svet se prav v tem času ukvarja prof. Mila Manzatto v okviru raziskave, ki želi ponazoriti kulturno percepcijo o stereotipu 'brava' v devetnajstem stoletju.

2 Delo *Histoire de la République de Venise* je imelo precejšen negativen vpliv na kulturni svet Benetk. *Histoire* so prevedli in izdali leta 1837 pri založniku Capolago. Nekateri najvidnejši beneški intelektualci niso imeli težkega dela z dokazovanjem mnogih nepravilnosti, ki jih je zagrešil Daru, še posebej pri uporabi apokrifnih virov. Za nekatere vidike tega vprašanja prim. Povoło, 1993; 2004a, 112 in nasl. Sam Cooper v svojem *A letter to his countrymen* potrdi, da se je pri pisanju dela *The Bravo* navdihal pri delu *Histoire* (prim. Ringe, 1963, 14).

3 Kot je poudaril Donald Ringe, je Cooper z delom *The Bravo* sprožil naslednji problem: "[The problem] is both a significant and a continuing one, for it remains very much alive a century and more after his death. Stated simply, it is the question of how the modern state shall be governed. Cooper believed that many people misunderstood the fundamental issue. They thought that the contest lay between monarchy and democracy, whereas he observed that monarchy as a ruling principle was dead, except insofar as it was maintained, as in England, to cloak the real power in the hands of the aristocracy. The true conflict lay, therefore, between the aristocrats and the democrats, between those who would place power in the hands of an élite, either hereditary or financial, and those who would entrust it to the mass of the people themselves" (prim. Ringe, 1963, 9). Tem pripombam bi, kot bomo videli, težko oporekali, čeprav so izražale tipično ameriške percepcije evropskih institucij, ker so zanemarjale dolg zgodovinski proces, ki jih je ustvaril in oblikoval.

4 O delu *Histoire* Pierra Daruja in njegovi zgodovinski percepciji stare Republike prim. Povoło (2000, 495–497) in nedavno ponovno izdajo dela *Histoire* (Fontana, Tabet, 2004).

5 Kot je znano, je roman osnovan na glavnem junaku Jacopu Frontoniju, ki je bil kljub svojim željam prisiljen postati najeti morilec (*bravo*) v službi inkvizitorjev in je na koncu moral podleči zaradi sprijenih načrtov nekaterih vplivnih patricijev. Mnoge pripombe v *negativu* Pierra Daruja so se osredotočale prav na institut državnih inkvizitorjev in na prevlado močne oligarhije (prim. Povoło, 2000,

Daru, je v Cooperjevi perspektivi postala rdeča nit njegovega romana in ideološko jedro številnih razmišljanj, ki so se dotikala samega pojma *republikanstva*.⁶

The Bravo je roman, s katerim je hotel Cooper s prstom jasno pokazati na skrito zlo, s katerim je bilo prežeto življenje ameriških institucij, ki sta ga stalno ogrožali demagogija in sla po oblasti oligarhije, usmerjene k monopolizaciji upravljanja moči. Na to politično navezo je hotel Cooper pokazati s svojim romanom; naveza je, kot je eksplicitno povedal v nekaterih poznejših spisih, zapostavljala konfrontacijo med državami z republikansko in monarhično ureditvijo (zanj je bilo razlikovanje le navidezno), ki pa je pri francoskem zgodovinarju pomenila ključni interpretativni preobrat pri negativnem konotiranju zgodovine stare Beneške republike.

Darujevo delo *Histoire* in zgodovina stare Republike sta bila torej interpretirana v luči politične percepcije, za katero bi lahko rekli, da je tipično *ameriška* in v vsakem primeru usmerjena v podrejanje vloge in strukture institucij realnemu in konkretnemu vodenju oblasti ter težnji po prevladi ene elite.⁷

Argumentacije, ki so imele dokajšnjo težo, so se dotikale jedra problema in zagotovo niso navdihovale dela *Histoire* Pierra Daruja, ki je bilo povsem usmerjeno v obtoževanje zastarele politike stare Beneške republike, nezmožne soočanja s prevladujočo močjo novih državnih ureditev niti integracije družbenih sil, ki so si znotraj države zaman prizadevale, da bi pridobile pomembno vlogo.⁸

Namen dela *The Bravo* je bila tako neposredna predstavitev moči in modernosti republikanstva kot tudi njegove strukturalne šibkosti v odnosu do demagoške moči družbenih sil, ki so težile k nadvladovanju življenja institucij.⁹

James Fenimore Cooper je nedvomno zadel v polno tako s svojim romanom kot s svojimi naslednjimi deli, v katerih je razkril dejansko politično težo družbenih sil in protislovnost politične dihotomije, ki je republikansko obliko postavljala nasproti monarhični. Govorimo namreč o *ameriški percepciji*, nagnjeni bolj k poudarjanju dejanskega pomena vloge družbenih sil kot pa k poudarjanju formalne vloge institucij.

495). Očitno je Cooper dojel le minimalen del kompleksnosti beneškega sistema oblasti, tako da je kot *brava* določil osebo, ki se je proti svoji volji gibal v senci močnega beneškega sodstva. Če ne bi upoštevali dejstva, da je bil cilj romana v bistvu predstaviti specifičen pogled na republikanstvo, bi lahko rekli, da je bil ameriški pisatelj še ena slavna žrtev antimitske percepcije o Beneški republiki, ki je še posebej poudarjala razvade in negativnosti. Donald Ringe je podčrtal: "*Cooper had himself lived briefly in Venice and was familiar with the Comte Daru's Histoire de la République de Venise, which gave him the basic idea of the subplot, the plight of Jacopo that leads him to assume the character of a Bravo. But like most romantic artists, Cooper includes the realistic details not for themselves alone, but for what they contribute to his overall meaning. Cooper is accurate, for example, in his description of the silence of Venice, but the reader must look beyond the detail to perceive its significance*" (prim. Ringe, 1963, 15).

6 Že v drugi polovici 18. stoletja so se s konceptom *republikanstva* začeli ukvarjati in o njem razpravljati v luči njegovih konstitucionalnih vplivov (prim. Capra, 2003, 355–371).

7 Pragmatističen ameriški pogled dobro predstavljajo dela Lawrence Friedmana, še posebej Friedman, 1975 in 1978. Za Friedmana so institucije in pravo *strukturalna spremenljivka*, nekakšen podsistem, ki pripada družbenemu sistemu v celoti. *Strukturalno spremenljivko* oživljajo in ji dajejo identiteto družbene sile s svojimi pravnimi zahtevami. Posledično pravo ni znanost; Friedman dejansko trdi, da ne moremo govoriti o *pravni znanosti*, temveč o *znanosti o pravu*. O interpretativnih razlikah glede evropske percepcije, v kateri so pravne institucije obravnavane pretežno kot determinativne oziroma sposobne vplivati na pritisk družbenih sil, govori Miriam Damaška v delu, ki je omenjeno v nadaljnjem besedilu.

8 Tematika, ki sem jo obravnaval v Povol, 1997. Številne kooptacije aristokratskih ali vznikajočih družin na območju *Terraferme* in beneških *meščanov*, ki so se zgodile v 17. stoletju, očitno niso spremenile položaja, saj je struktura oblasti, ki se je istovetila z beneškim patriciatom, ostala *paritetna* in se ni bila sposobna razširiti na ostali del države prek neke hierarhične lestvice, ki bi lahko, bolj kot spodbujala preobrazbo institucionalne ureditve, omogočila večje stapljanje med vladajočim mestom in podrejenimi središči. Pierre Daru je s svoje perspektive funkcionarja, ki je dosegel najvišje stopnje napoleonske birokracije, v tem brezizhodnem položaju pravilno prepoznal enega od osrednjih problemov dekadentnosti in padca stare Republike. Takšna struktura oblasti je bila očitno primerna za proučevanje v okviru antimitske percepcije, ki je bila značilna za francosko zgodovinopisje. Ta percepcija se je neizbežno ukvarjala z oligarhično fizionomijo beneškega vladajočega sloja, pa tudi s *prekoračitvami* (deviantnimi glede na izvorno republikansko ureditev) nekaterih sodišč, ki so imela izjemne pristojnosti kaznovanja. Zgodovinska analiza očitno ni upoštevala dejstva, da reševanje sporov (fajda) v aristokratskem in republikanskem sistemu ni moglo mimo neprestane in neodpravljive dialektike med tradicionalno ureditvijo institucij in prevlado organov z izjemnimi pristojnostmi, katerih bistveni cilj je bil predvsem prilagajanje obrambe republikanskih institucij neizbežni prevladi ozkega oligarhičnega kroga. Ta dialektika je še razumljivejša ob upoštevanju dejstva, da se je Republika morala od 16. stoletja dalje soočiti z vznikajočimi in močnimi evropskimi monarhijami. Prim. za te probleme *infra*.

9 Kot je opomnil Donald Ringe, je Cooper besedo 'aristokracija' razumel kot zaprto skupino oseb, ki je imela v rokah oblast v neki deželi. V Združenih državah je bila oblast zagotovo razpršena v družbi: "*But if there is danger to American institutions, it comes more likely, he believed, not from these educated gentlemen, but from the levelling democrats and demagogues who would subvert principle for personale gain, and from the new commercial class, similiar in some ways to the Venetian senators, that he foresaw was on the rise*" (prim. Ringe, 1963, 11–12). Sicer pa je Pierre Daru podčrtal *neskladnost* med republikanskim sistemom in ekskluzivnostjo oblasti nekega elitnega dela družbe (ki jo je uživala beneška aristokracija), medtem ko so se neizbežne napetosti med organizacijo in porazdelitvijo oblasti reševale v monarhičnem sistemu, kjer so se bili vsi pripravljeni podvreči nadvladi ene same osebe.

Čeprav je James Fenimore Cooper navdih in iztočnice jemal v delu *Histoire* Pierra Daruja, pa ni dojel globoke logike, ki je navdihovala in podžigala interpretativne kriterije francoskega zgodovinarja.

Ko je v drugi plan postavil konkretno delovanje vladajočih družbenih sil (in je morda podcenjeval njihovo vlogo), Pierre Daru, zgodovinar stare celine in predvsem nekdanji funkcionar Napoleonove vlade, ni prezrl vloge, ki so jo imele institucije pri usklajevanju in brzdanju oblastnih struktur. Še več, povsem se je zavedal, kako so bile te privilegirani in temeljni nosilec družbenega vzpona ter instrument družbene integracije v državi.¹⁰

Prav zaradi te *evropske percepcije* je izpostavil strukturalne šibkosti republikanske oblike in političnega življenja Serenissime.

Monarhije, ki so se v obdobju med 16. in 18. stoletjem porajale po vsej Evropi in se postopoma oboroževale s hierarhičnimi institucionalnimi strukturami, tako da so konsolidirale oblikovanje države, so zmogle asimilirati periferne elite, medtem ko Beneška republika zaradi specifičnosti svojih (republikanskih) institucij in ekskluzivnosti svojega vladajočega (aristokratskega) sloja ni zmoгла bolj ali manj popolno realizirati tistega, kar se je formiralo v italijanskih in evropskih stvarnostih.

Dominantno mesto, ekskluzivna elita, vladar kot *primus inter pares* so se bili, kot bomo še poudarili, prisiljeni soočati z lastno podobo, z lastno zgodovino, s svojimi miti. To je bila neizogibna in predvsem nespremenljiva usoda – drugače bi bilo le, če bi se odrekli republikanski strukturi države. Vladajoči sloj bi namreč težko samodejno razglasil lastno politično umiranje. Dramatična, čeprav skoraj neboleča rešitev je lahko pri-

šla le od zunaj, s prihodom Napoleonove armade, katere emblemi so poveličevali nove oblike oblasti.

S koncem *republikanskih* institucij se je izgubila tudi posebnost beneškega prava, ki je z zgodovino in ekskluzivnimi značilnostmi svojo usodo vezalo na usodo republike, predvsem pa na njen mit in institucionalno strukturo oblasti.¹¹

Vež je bila tako usodna, na neki način celo paradoksalna, da je Beneška republika ob svojem padcu s svojo zgodovino postala ne le vir novih mitov, temveč tudi pravi politični laboratorij za razmišljanje in razprave.

Zgodovina stare Republike je morda bolj kot katera koli državna stvarnost postala zrcalo, v katerem so mnogi posredno iskali svojo podobo ali, bolje rečeno, smisel lastne politične in kulturne pripadnosti.

Beneško pravo, nerazdružljivo povezano z republikansko in aristokratsko obliko oblasti, je že nekaj desetletij po padcu Beneške republike pokazalo svoje posebnosti in ekskluzivne značilnosti.

Beneško pravo je, skrito med manj opazne in vidne segmente republike in aristokratske organizacije njene vlade, izražalo določeno upiranje do soočenj in primerjav.

Njegova zgodovina razkriva globok razmik na pravni ravni, ki se je že ob koncu 18. stoletja udejanjil s pravnimi sistemi, ki so se postopoma utrdili v ostalih delih Evrope.

V nadaljevanju bomo poskušali opisati pomen tega razmika. Pierre Daru in James Fenimore Cooper sta ga namreč kljub zelo različnim dojemanjem jasno izpostavila v svojem kritičnem, vendar očaranem pogledu na beneško zgodovinsko stvarnost.

10 Čeprav je neprestano vzporejal dve nasprotni strukturi oblasti (republikansko in monarhično), se je Pierre Daru zavedal, da je bilo v resnici zgodovinsko in antropološko dogajanje tisto, ki je bilo podrejeno. Monarhije in kneževine so v bistvu ustvarile institucionalne in družbene premise, ki so, še posebej od druge polovice 17. stoletja, globoko preobrazile tako imenovano *teritorialno državo*, osnovano na mnoštvu oblasti in pogodbi. Ta proces se je popolneje realiziral v začetku 19. stoletja, z nastankom birokratskih aparatov in pravih hierarhičnih struktur, razvejanih po vsej državi. Za karakteristike teritorialne države in njenega nadaljnega prehoda v pravno državo prim. Fioravanti, 2002. Primerjavo med političnimi državnimi in pravnimi sistemi *common law* in *civil law* je strnjeno predstavila M. R. Damaška (1986; 1991). Avtorica predava na Law school na Yalu, pred tem pa se je ukvarjala s pravom na zagrebški univerzi. V svojem besedilu Damaška podčrta različno percepcijo, s katero raziskovalci in strokovnjaki dveh velikih pravnih področij gledajo na vlogo in funkcije političnih in pravnih institucij.

11 Šlo je torej za beneško pravo, katerega specifičnost je, kot bomo v tem prispevku še večkrat poudarili, izhajala iz zgodovine njegovega vladajočega sloja, še bolj pa iz prilog, preobrazb in ideologije njegovih institucij. Kot je poudaril zgodovinar Raoul Van Caenegem, je pravna zgodovina neke dežele neločljiva od zgodovine njenega političnega življenja (prim. Van Caenegem, 1987; 1991, 75–97). Za slabo *zgodovinsko prepoznavnost* beneškega prava (ki je imelo vpliv na izjemno obširnem ozemlju) v primerjavi z bolj znanimi sistemi *občega prava*, med katere nedvomno sodijo tudi prava italijanskih držav (tim. *diritti patrii*) in *common law*, lahko navedemo številne razloge. Med temi je prav gotovo vprašanje jezika (pomislimo na primer na zgoraj omenjeno besedilo Van Caenegema), ki pa samo po sebi očitno ne ponudi razlage za pozabo, v katero je padlo pravo, ki ima v okviru *prava določenega teritorija* povsem drugačno pot. In še, njegova identifikacija z nekim političnim sistemom, ki je kljub svoji dolgoživosti padel *prezgodaj* glede na porajanje nacionalnih držav v 19. stoletju. Prav tako pa je njegov *anahronistični* pečat (običajen in nerazdružljivo povezan z republikanskimi in aristokratskimi institucijami) morda vendarle imel nekaj teže tudi v tej smeri. Najbolj prepričljivo hipotezo – ki ne pojasnjuje samo pozabe, v katero je padlo beneško pravo, temveč celo odpor zgodovinarstva, da bi ga upoštevalo kot pravo z lastno identiteto – je treba umestiti v čas 19. stoletja. Tedaj se je v pravni literaturi namreč pojavila trditev, ki je njegove korenine iskala v občem pravu in ki bi le težko tudi upoštevala značilnosti pravnega sistema, ki ni bil najprimernejši za razvrščanje v interpretativne in komparativne kategorije abstraktnega oziroma klasifikacijskega značaja. Kot bomo videli, je imela zgodovina beneškega prava dokaj pomembno regionalno dimenzijo, vendar pa se je njena usoda, tako kot pri drugih institucijah Beneške republike, v večji ali manjši meri vezala na mit ali kontroveržno vprašanje njegovega (ali ne njegovega) občepavnega izvora.

POVELIČEVANJE BENEŠKEGA PRAVA

O beneškem pravu se je veliko govorilo tudi v 18. stoletju. O njem so še posebej razpravljali pravniki, ki so hoteli tipične institute občega prava soočiti z njihovimi morebitnimi beneškimi odkloni in neskladji.¹²

Razprava je tekla tudi okrog prevlade enega nad drugim, opevalo se je njune dobre strani in značilnosti.¹³ Seveda so oživili tudi nekdanje vprašanje o tem, kaj naj

bi razumeli pod pojmom *obče pravo*, in o tem, ali bi beneško pravo to značilnost lahko na nek način prevzelo za območje vse države.¹⁴

To so bile še kako prepričljive argumentacije – pomislimo samo na dejstvo, da so na vsem državnem območju *Terraferme* formalno še vedno veljali stari statuti in rimsko pravo in da, nasprotno, nekatera sodišča vladajočega mesta niso prav nič skrivala svojega naslanjanja na tipično beneško sodno prakso.¹⁵

12 Obširna publicistika o tematiki očitno izraža kulturno ozračje časa, je pa tudi kazalec prihodnjega vzporejanja, ki je postalo neizbežno po prisilni uveljavitvi (in sprejemu) beneškega prava na ozemljih, na katerih je stoletja prevladovalo obče pravo. To je pojav, ki se je, kot bomo videli, začel v 16. stoletju in je postajal vse intenzivnejši v 17. stoletju. Antična pravna (in v nekem smislu tudi politična) ločenost med vladajočim centrom in podrejenimi središči je na realni ravni izginila, čeprav je ohranila svoj formalni videz. Razprava iz 18. stoletja o odnosu med dvema pravnima sistemoma torej ni bila le akademske narave, temveč je bila premislek večinoma pravnih praktikov, ki se je umeščal v politični in družbeni kontekst, katerega bistvo je bilo zelo spremenjeno. Ta razprava je bila še toliko pomembnejša, če upoštevamo, da je republikanski politični sistem, kot smo že večkrat poudarili, onemogočal, da bi se na antropološki ravni uresničilo zlitje ali združitev najpomembnejših družbenih sil v institucionalne aparate države: to je bila drama, ki jo je v zadnjih dveh stoletjih preživljala Republika, s katero se niso zmogle soočiti ali jo pozitivno rešiti niti koopcije beneškega patriarcata na faktični ravni niti vse pogostejše zatekanje k nekaterim utrjenim stilemom mita na ideološki ravni.

13 V svojem delu *Principi* je Vettor Sandi beneško pravo brez pomislekov umestil v obširen kontekst občega prava. Glede beneških statutov iz 13. stoletja je Sandi poudaril: "*Che le distinzioni generali, le tesi maggiori per modo di regole, lo spirito o sia ragione, in gran parte l'espressioni o voci direttrici legali donde è composta quella compilazione veneziana, non certamente da africana o da altra sconosciuta nazione passarono all'usi ed idee italiane, che dal diritto e giurisprudenza romana.*" Nato pa so Benečani "*con la forza della loro ragione le nozioni, li provvedimenti e le voci del romano diritto scegliendo, riformando, aggiungendo, adattarono all'indole, alle consuetudini, alle circostanze della civil società cui scriveansi esse leggi con la compilazione.*" Beneški pisec je tako nakazal nekatere glavne poteze beneškega prava: "*Il primo di leggi semplici, cioè non molto composte, nè complicate o delle più sottili divisioni o di moltitudine di casi singolari figurati ad esempio, nel che abbonda il Corpo giustiniano, in gran parte formato dai responsi, consulti, trattati e commentari di quegli antichi giuriconsulti romani. Il secondo di leggi dirette da una equità schietta, nè cotanto riposta in profondità di quelle meditazioni metafisiche che appariscono in gran parte di essi libri giustiniani, profondità che certamente porta in conseguenza esattezza di rigorismo. Il terzo, finalmente, fu lo studio di sfuggire gli aridi vocaboli de' legulei, a popolo non peranche colto di giurisprudenza pratica se non isconosciuti affatto, non posseduti certamente, essendosi affaticati di render chiari con italiane o venete parafrasi li termini legali romani.*" In torej, je zaključil Sandi, "*non già copiato o trascritto fu dai veneziani il gius romano o giustiniano servilmente e con manuese meccanismo; fu anzi meditato, esaminato, scelto, rigettando dalla propria società, o ammettendovi, ciò che si riputò ragionevolmente più equo, più naturale e più confacente alle circostanze proprie, li quali appunto sono li requisiti tutti essenziali in un legislatore*" (Sandi, 1755, 849–851). Kot mnogi drugi avtorji pred njim se je Vettor Sandi s formalističnega stališča osredotočil na več kot očitno izvor beneškega prava v rimskem, s poudarkom na posebnostih prvega. Sandi, ki je kot odvetnik dolgo delal na beneškem sodišču, je v resnici protislovno upal na radikalno reformo beneškega prava, ki bi težila k urejenemu sistemu z jasnimi zakoni, k nekakšnemu enotnemu zakoniku. O pravni kulturi Sandija prim. opombe v Dalla Colletta, 1995, 67–98. V svojih pravnih razmišljanjih Sandi očitno ni dojel enega od osrednjih vidikov beneškega prava ter institucionalnega in političnega sistema, ki ga je izražal, in sicer njegovega običajnega in pragmatičnega značaja, zaradi katerega je bila odvečna, če ne že nestvarna, vsakršna razprava o njegovem izvoru in morebitnem nasledstvu rimskega prava. Cit. za te vidike *infra*.

14 Uspeh (ali neuspeh), ki ga je beneško pravo uživalo v 18. stoletju, je obdelal Gaetano Cozzi (1982, 351 in nasl.).

15 V razpravah s konca 18. stoletja bo tudi pravnikom, ki so se dejansko formirali v okviru rimskega prava, težko spregledati vlogo beneškega prava. Koncept hierarhije virov, ki se ga mora držati sodnik, je tako postal dodelano ideološko in politično opravilo, ki je odražalo kompleksnost institucionalnega sistema Republike. Antonio Lorenzoni je na primer v predgovoru svojega dela *Istituzioni del diritto civile privato per la provincia vicentina* zapisal: "*Našo zakonodajo sestavljajo municipalno pravo, nekateri zakoni, ki so mu sledili in so bili imenovani Leggi Sindicali, ker so jih večinoma narekovali t. i. Sindici Inquisitori v Terrafermi, beneški statut in končno nekateri zakoni, imenovani Leggi staccate, ki niso bili vključeni v omenjena dela ali pa so bili uradno objavljeni kasneje. Zato bo treba pri odločanju o primerih, ki sodijo pod omenjene zakone, upoštevati tudi tako določen red. Če se zgodi kakšen primer, bo o njem najprej treba odločiti po zakonih, ki jih zajema municipalno pravo ali 'leggi sindacali' ali 'leggi staccate' (ločeni zakoni, op. prev.), ki pripadajo pokrajini. Če ne bo zajet v teh, bo treba uporabiti beneški statut in njemu pripadajoče zakone leggi staccate. In končno, če primera ne bodo obravnavali niti beneški zakoni, bo treba uporabiti naravno pravičnost ... Ob tem da tujih zakonov, ki so sprejeti, ne smemo upoštevati kot tujih, temveč kot zakone tistega naroda, ki jih je sprejel; kot naše je treba upoštevati vse tiste tuje zakone, ki jih bomo pri nas sprejeli. Torej, če so bili sprejeti rimski ali cerkveni zakoni, jih bo treba upoštevati kot naše zakone in ne več kot rimske ali cerkvene*" (prim. Lorenzoni, 1785, 15–19). Če povzamemo Lorenzonija, je bil torej veljavni pravni sistem nekega mesta beneške Terraferme učinkovita sinteza med municipalnim pravom in zakonodajo Benetk. Gre sicer za pertinentno trditev, ki pa je zanemarljiva odločilno vlogo, ki so jo sodni precedensi *Quarantij* igrali v številnih primerih v Benetke prihajajočih pritožbah (in ki so očitno vplivali na pravno prakso sodišč prve stopnje). Sicer pa Lorenzonijevo stališče postane povsem očitno v zaključku zgoraj citiranega odlomka: "*Un esempio dell'accettazione delle leggi romane lo abbiamo specialmente nelle successioni intestate e nella legittima e delle leggi canoniche poi rapporto al matrimonio*" (prim. Lorenzoni, 1785, 19). Zelo možno je, da je bila civilna pravna praksa velikih mest Terraferme v znamenju pravnega sistema, ki je konflikte izločal v luči njihove politične teže, skratka njihove potencialne težnje, da bi iz mestnega konteksta prešli na pravosodne poti, ki so jih vzpostavila sodišča vladajočega mesta.

Kakor koli že, razprava je potekala še v zelo fragmentarnem pravnem (in institucionalnem) okviru, v katerem sta bila analiza in primerjanje mogoča le ob veliki meri dvomnosti in polemčnosti.¹⁶

Zagotovo pa je beneško pravo, čeprav so nekateri opevali njegove prednosti in vrednote, kazalo znake iztrošenosti in krize. Ti so očitno, kot bomo še videli, izhajali iz vsesplošne krize beneškega političnega in institucionalnega sistema.¹⁷

Ozračje 18. stoletja je zagotovo posredno izpostavilo tipičen vidik beneškega prava, ki se je tudi v naslednjih stoletjih izražal v poveličevalnih študijah in raziskavah, posvečenih tematiki, ki je, tako kot mnoga druga z Beneško republiko povezana vprašanja, morala neizbežno pasti v nerazrešljive zanke mita.

Beneško pravo se je namreč zaradi svojih običajno-pravnih potez in politične kulture, ki ga je podpirala, upiralo vsakršni obliki teoretiziranja, namenjeni razporejanju njegovih najbolj tipičnih institutov v okvir, ki bi izpostavil njihove splošne značilnosti, s tem pa olajšal njihovo primerjavo z drugimi pravnimi sistemi, še posebej z obćim pravom.¹⁸

Če je bila ta njegova značilnost v pluralističnem sistemu starega režima lahko sprejeta in potrjena zaradi političnih pristojnosti beneškega vodilnega sloja, so lahko v naslednjem stoletju, ko so se uveljavili zakoniki in nacionalne politične stvarnosti, beneško pravo poveličevali in zgodovinsko analizirali le s pomočjo večdimenzionalnega jezika mita.¹⁹

Pa tudi potem, ko so zgodovinarji svoj pogled usmerili na pravo, ki ga je napajala prevladujoča politična kultura Benetk, so težave z njegovim opisovanjem predstavljale vidik, ki je neravnodušno vplival na analizo in razpravo, kljub temu da so teren očistili najbolj okornih ostankov mita in ga poskušali orisati s pomočjo teoretičnega okvira, zmožnega dojeti tudi globlje povezave.²⁰

V bistvu je bilo tako, pretežno običajno pravo, kakršno je bilo beneško, mogoče doumeti samo zunaj strogih disciplinarnih shem, saj so te z abstraktnega in s teoretičnega vidika podcenjevale njegovo izvirnost ali pa so se morale omejiti na sprejemanje nekaterih vidikov, ki so nesporno izražali njegovo posebnost.²¹

16 Pravi občudovalec beneškega prava Giovan Maria Negri iz Vicenze je izpostavil pomen povezave med političnim ustrojem neke države in njegovo pravno dimenzijo. Mnogi so izrazili potrebo po pripravi zakonika, "ki bi zadeve postavil v red in bi vzpostavil splošno in jasno pravo", vendar ta ni bila najprimernejša za določeno republiko: "Torej, dobra ekonomičnost sodišč, ki v vsakem primeru ravnajo na podlagi določenih principov enakosti zadev in ki povsem obvladajo duh zakonov, bo najbolj zanesljiv zakonik, ki bo pri bližnjih in oddaljenih ljudstvih proslavil razsodbe njihove republike, kot se je zgodilo v Benetkah [...]. Poleg tega je zakonik bolj potreben v kraljestvu kot v republiki, kajti z zanesljivostjo zakonika se pri podrejenih oddalji razmišljanja o despotizmu, zaradi katerih bi ob smrti vsakega vladarja postali negotovi in vznemirjeni. Nenazadnje pa je za republike primerno, da pozornost usmerijo k ustanavljanju pokrajin, v katerih bi neki univerzalni zakonik imel iste učinke, kot jih običajno povzročajo velike spremembe, posebej če je republikam, tako kot pri nas, dovoljeno živeti svobodno po njihovih starih statutih, ki se pogosto zelo razlikujejo med seboj in od beneških" (prim. Negri, 1771, 23–24). Negrijevo stališče je bilo osamljeno, vendar pa je zelo jasno in naravnost odražalo pomen, ki ga je imel institucionalni politični sistem pri karakterizaciji specifičnosti *nacionalnega prava*.

17 Kot je poudaril Gaetano Cozzi, se je pravna politika Beneške republike ob koncu 18. stoletja usmerila h kulturni in k pravni okrepitevi Terraferme in rimskega prava (prim. Cozzi, 1982, 367 in nasl.). To novo ozračje odseva delo pravnikarja Ubalda Bregolinija (Bregolini, 1787). Bregolini v prvem delu, v nekaterih *Osservazioni sopra lo statuto veneto*, po orisu običajne hierarhije virov ugotavlja, da sodnikov *arbitrium* (razsodnost) "narekuje dokaj strogo in težko dolžnost. Če naj sodijo na osnovi enakosti in pravice, morajo torej poznati principe naravne pravice in enakosti. Če morajo takšne principe uporabiti v neskončnih mogočih posameznih primerih, je zanje neizogibno natančno preučevanje trdne pravne znanosti. In ker je rimska pravna znanost nedvomno tista, ki med vsemi najbolj podrobno uči o rabi principov naravne enakosti na možne primere, tudi sama svoboda, ki jo sodnikom daje beneški statut, dokazuje, da morajo nujno preučevati rimsko pravno znanost" (prim. Bregolini, 1787, 53–54). O tem problemu prim. *infra* glede opomb Nicolaja Donaja. Ugotovitve Bregolinija in drugih avtorjev, ki so podobno poudarjali temeljno vlogo rimskega prava, so naposled očitno postavile na stranski tir niti ne toliko domnevne posebnosti beneškega prava (prim. na primer *priloge*, ki jih Bregolini namenja različnim statutom in temu, kar upoštevajo iz beneškega prava glede na rimsko), kolikor predvsem tesen (in neizbrisen) odnos med beneškim pravom in njegovim republikanskim političnim ustrojem, v katerega je sodilo.

18 In to, kot smo že povedali, čeprav se njegov izvor očitno umešča na področje samega obćega prava.

19 Ali, kot bomo videli v zelo pomembnem primeru Daniela Manina, z opisovanjem njegovih najbolj tipičnih institucij s pomočjo formalistične analize, ki se je v bistvu zgledovala po obćem pravu.

20 Ta vidik je na primer mogoče opaziti v skoraj vseh raziskavah, posvečenih beneškemu pravu in njegovemu več kot očitnemu rimskopravnemu izvoru. Gre za ugotovitev, ki onkraj svoje dejanske vsebine očitno zakrije stalno povezavo med pravnim sistemom (povezavo, ki predpostavlja tesen odnos med družbo in pravom) in politično zgodovino institucij, ki ga niso le oblikovale, temveč so ga sčasoma tudi preobrazile in okarakterizirale. Za povzetek razprave o vplivu obeh vrst prava prim. Zordan, 2005, 175–182.

21 Kakor na primer tako rekoč prirojenega odpora beneškega prava pri rabi pravniške interpretacije oziroma njegovega očitnega zavračanja, da bi v hierarhijo virov sprejelo rimsko pravo. Te vidike so poudarili vsi raziskovalci, ki so se ukvarjali z zgodovino beneškega prava in jo primerjali z najbolj značilnimi poudarki obćega prava. Določene posebnosti beneškega prava so očitno predstavljale le najvidnejše (pa tudi pomembne) vidike izjemno kompleksnega političnega in institucionalnega sistema, v katerem je konstitucionalni ustroj države včasih tudi globoko vplival na zasebno in kazensko pravo. Nasprotno pa so skladnosti in podobnosti z drugimi pravnimi sistemi (predvsem z obliko *common law*) seveda več kot očitne, vendar pa predstavljajo bistveni problem zgodovine

Posebnost nekaterih pravnih institutov, ki bi jih po logiki kodificiranega prava in pravne literature lahko opredelili kot *osebno pravo* (dedovanje, dota, lastnina itd.), bi lahko v resnici razumeli – pa čeprav le v dimenziji pravne in sodne prakse, ki je pronicala skozi dejavnost velikih sodišč vladajočega mesta – samo tako, da bi jo primerjali s *konstitucionalno* dimenzijo Republike. Ta izjemno težak podvig bi razvozlal prepletene povezave med zakonodajo, običajno in pravno prakso, moral pa bi se soočiti tudi z neizbežnim, vendar na ideološki ravni vedno bolj krhkim odnosom med ekskluzivnostjo oblasti beneškega patriciata in republikansko obliko države.²²

S padcem Republike in s prvimi, kontroverznimi zgodovinopisnimi razmišljanji je bil tudi beneškemu pravu dodeljen pomemben prostor, čeprav v manjši meri, kot je to veljalo za ustanove in dogodke, ki so označili zgodovino posvetne Republike.

Leta 1847 so ob devetem kongresu italijanskih znanstvenikov natisnili delo *Venezia e le sue lagune* (Aa. Vv., 1847),²³ ki je bilo razdeljeno na tri izjemno obširne knjige, v katerih je bilo veliko prostora posvečenega zgodovini, kulturi, družbi in institucijam stare Beneške republike. Dva prispevka sta se posebej odlikovala po tehtnosti in pomenu obravnavanih tematik: *Storia civile e politica* grofa Agostina Sagreda in *Giurisprudenza veneta* Daniela Manina. Delo, ki se je nameravalo predstaviti kot nekakšen zgodovinski in kulturni manifest nekdanje Republike, je s svojim naslovom, bolj kot o pravi in lastni izbiri, govorilo o zgodovinopisnem in kulturnem dojemanju, neposredno izhajajočem iz njene preteklosti. Zgodovina mesta in njegovih lagun je bila pravzaprav zgodovina, iz katere so, čeprav so jo iz več

razlogov sprejemali kot zgodovino stare Republike, namenoma izpustili obširna morska in kopenska ozemlja, ki so ji dolga stoletja pripadala.²⁴

To je bil tako rekoč nujen izbor, ki je še dolgo obremenjeval zgodovinopisje in dokazoval, kako se je posebna institucionalna struktura beneške države še vedno ideološko odražala v percepciji tistega, ki je bil zazrt v preteklost, in ga napeljevala, da je preprosto povzel navidez samoumevno povezavo (mesto Benetke in republikanska država), čeprav bi v resnici moral poglobljeno analizirati njene vsebine.²⁵

Dejansko je šlo za pristop, izpeljan s pomočjo mitološkega in ideološkega filtra, ki se mu v svojem čudovitem prispevku, posvečenem beneški politični zgodovini, ni uspel izogniti niti Agostino Sagredo.²⁶

In res, če se je zgodovina stare Republike po eni strani že pokazala kot pravi politični laboratorij za tiste, ki so od zunaj v njej iskali primerjalne iztočnice in premisleke, je po drugi strani ta ista zgodovina v trenutku, ko so jo drugi uporabljali kot ideološki ščit za upravičevanje novih političnih in ideoloških predlogov, izražala vse svoje potenciale na ravni mita, ki se je v zadnjih stoletjih življenja Beneške republike že izkazal za najučinkovitejše orodje za izmikavanje nekaterim temeljnim problemom, neposredno povezanim z obliko beneške države in suverenosti njenega vodilnega sloja.

V delu *Venezia e le sue lagune* je bil, kot se je govorilo, za spopad s kompleksno tematiko prava poklican Daniele Manin. Bil je odvetnik beneškega sodišča in torej človek, ki je po *formi mentis* in kulturi pripadal pravni tradiciji, ki je bila, kot se je pritoževal, v starodavnem vladajočem mestu deležna bore malo zaupanja.

beneškega prava, kot bomo videli, tiste političnoinstitucionalne preobrazbe, za katere je bilo najprej, med 15. in 16. stoletjem, značilno oblikovanje velike teritorialne države, kasneje, med 16. in 17. stoletjem, pa neizbežno preseganje tradicionalne *teritorialne države*, ne da bi pri tem, tako kot v drugih italijanskih političnih stvarnostih, prispevale k formiranju države, ki bi se bila sposobna vzpostaviti kot nova institucionalna stvarnost in v kateri bi se lahko identificirale vse vladajoče družbene sile.

22 Tematika je precej kompleksna in vzporeja vlogo in funkcijo *pravosodne oblasti* z veljavnim konstitucionalnim sistemom. Glede angleških sodnikov je Luis Maria Diez - Picazo ugotovil, da "odnos sodnikov do vladarja in do politične oblasti s konstitucionalnega vidika ni bil zelo drugačen od tistega, ki je veljal na celini, kjer se je uveljavil monarhični absolutizem. Zato je nepomembno dejstvo, da je bil angleški pravni sistem tistega časa drugačen od celinskega" (prim. Diez - Picazo, 1997, 23). V beneškem primeru je bila pristojnost razsojanja ekskluzivna pravica politične oblasti, kar je, kot bomo videli, imelo pomemben vpliv na konstitucionalno raven in na formiranje teritorialne države.

23 O tem delu in liku Agostina Sagreda glej: Canello, 1976, 72–115; Benzoni, 1986, 597–623; Povoło, 2000, 499–503.

24 Gaetano Cozzi je poudaril, da izbrani naslov *Venezia e le sue lagune* ni "izražal vsega bogastva svoje vsebine", in ugotovil, da je bil govor "le o lagunskem ambientu, tistem, ki zajema Benetke, saj njegove edinstvenosti ni bilo mogoče združevati s stranmi o tako različnem ambientu, kakršnega predstavlja beneška Terraferma" (prim. Cozzi, 2000d, 379). Dejansko se delo, ki je brez izkrivljanj opazovalo zgodovino antične republike, ne bi moglo razširiti še na preostanek Veneta (in ne le tega), ne da bi se pri tem soočilo z nekaterimi *konstitucionalnimi* problemi, ki jih je Daru brez milosti poudaril in jih je bilo deloma mogoče opaziti v skrajno municipalističnem poslanstvu, ki so ga središča, pripadajoča stari republikli, še vedno nedvoumno izkazovala na kulturni in politični ravni.

25 Gre za povezavo, ki se ji je bilo mogoče izogniti, kot je to storil Sagredo, s pomočjo nekaterih najbolj tipičnih stilemov mita, kakršna sta na primer zvestoba ruralne populacije stari Republikli ali prirojena sposobnost vladanja beneškega vladajočega sloja patricijev (prim. Povoło, 2000, 502). Šlo je za mit, ki sem ga zaradi njegovega voljnega in inteligentnega pristopa opredelil kot *delnega* in ga je v drugi polovici 20. stoletja mogoče opaziti tudi v delu velikega znanstvenika, kakršen je bil Gaetano Cozzi (z izjemo nekaterih njegovih zadnjih prispevkov). O njegovem zgodovinopisnem profilu prim. Povoło, 2002, 495–512.

26 O Sagredu prim. moje ugotovitve v Povoło, 2000.

Za človeka, kakršen je bil Daniele Manin, je beneško pravo predstavljalo simbol slavne preteklosti stare Republike, preteklosti, ki so jo sedaj navajali kot primer dobrega vladanja in bi torej lahko bila politična referenca za rastočo in porajajočo se nacionalno perspektivo.²⁷

Po pozornem in natančnem raziskovanju arhivov in knjižnic je Daniele Manin orisal dolgo zgodovino pravnih virov, na katerih je slonelo beneško pravo, da bi na koncu predstavil sliko temeljnih institutov civilnega prava. Njegov opis se ni oddaljeval od interpretativnih meril, ki so jih uporabljali pravniki, vajeni dela v okviru takratnih sistemov kodificiranega prava. Tako je res, da se lahko današnjim opazovalcem opisi številnih institutov zdijo zelo podobni tistim, ki so v rabi v širšem sistemu občega prava.²⁸

V resnici se je Daniele Manin povsem zavedal, da je beneško pravo temeljilo predvsem na običajih. Njihova vloga je bila tu veliko večja od nadomestne funkcije, ki so jo imeli na primer v okviru občega prava. Običajno sklicevanje na tujost, ki jo je beneško pravo izkazovalo v odnosu do rimskega, je v bistvu precej obrobno glede na vrednost, ki jo je podeljevalo običajem, njihovi pravni prevladi in predvsem njihovem pravniskemu pečatu.

Strani, na katerih avtor govori o običajih, odlikuje izjemna predstavitvena jasnost, tako da vnaprej poplačajo njegov naslednji težak poskus prikaza sistematične slike beneškega prava in skoraj brezploden napor, da bi ga primerjal s takrat obstoječim zasebnim pravom:

"Napisani zakoni, o katerih smo govorili, so bili poglavitni, vendar ne edini vir beneškega prava. Sodnikom je bilo naloženo ravnati s pravico po črki teh zakonov v primerih, ki so jih ti izrecno obravnavali. V primerih, ki jih zakoni niso zajemali, so se morali zateči k zakonom, ki so obravnavali podobne primere, če tudi teh ni bilo, k običajem, in če so manjkali tudi ti, pa k zdravemu razumu.

Rimsko pravo ni nikjer niti omenjeno, saj tu ni imelo pravne avtoritete, temveč le doktrinalno. Samo zato, ker se je skladalo z načeli naravne pravičnosti in poštenosti, so ga poučevali na univerzi v Padovi in drugih pravnih šolah.

V tem so se Benetke razlikovale od običajev drugih ljudstev Italije, ki so rimske zakone upoštevala kot prave splošne zakone in so jih zato imenovala obče pravo, druge statute mest pa le kot izjemne in lokalne modifikacije, medtem ko je rimsko pravo v Benetkah veljalo za tuje. Tam znak podložništva imperiju, tu razločen dokument izvirne neodvisnosti in samostojnosti.²⁹

27 O Maninu in njegovem prispevku prim. Cozzi (2000e), ki ga navajam tudi za druge bibliografske navedbe o življenju in delu Daniela Manina. O politični viziji Manina je Cozzi ugotovil: "To, kar na Maninovi strani naredi še posebej močan vtis in jih tudi, onkraj nenatančnosti enega in drugega, razlikuje od Sagredovih, je jasna politična obarvanost. Ali, z drugimi besedami, medtem ko je Sagredu predvsem do obrambe ali vsaj opravičevanja institucij Republike pred napadi, ki se valijo nadnje (odmeve aktualne politične razgretosti je mogoče zaslediti v ozadju njegovih strani, tako kot sicer velja za celotno delo *Venezia e le sue lagune*), je pri Maninu politični angažma odkrit, nezadržan. Manin je namreč hotel idejo o pravici in beneškem pravu nadrediti tisti, ki jo je takrat vsiljevala Avstrija. Po duhu še vedno vitalno pravo in pravosodje so beneški sodniki, ki so že službovali v Republiki in potem v Avstriji, poskušali ponovno obnoviti" (Cozzi, 2000e, 384–385).

28 Glej na primer zanimive strani o institutu dote, katere tematika je obdelana v luči interpretativnih kriterijev abstraktnega in sistematskega tipa, ki jih najdemo v spisih pravnikov, formiranih v okviru rimskega prava in pravne literature: "Ko je oče dodelil doto hčeri še za časa življenja ali s pravnim poslom za primer smrti, se je morala ta zadovoljiti z ustanovljeno ali zapuščeno doto in ni imela pravice do očetove dediščine. Če pa dota ni bila niti ustanovljena niti zapuščena, je hči skupaj in enakovredno z moškimi potomci dedovala očetove premoščnine, pri čemer so bile v to zajete tudi hiše zunaj Benetk in na območju *Dogada*. Če se hčeri vrednost dela premoščnin, ki ji je pripadla, ni zdela ustrezna doti, so za rabsodbo o ustreznosti zaprosili nekaj sorodnikov, in če se ti niso uspeli dogovoriti, je o njej odločal t. i. magistrato dell' esaminatore. Če je bilo razsojeno, da omenjene dobrine niso bile ustrezne, je bilo treba določiti mero ustrezne dote ali pa žensko pripustiti k celotnemu dedovanju z enako pravico, kot so jo do hiš imeli ostali" (prim. Manin, 1848, 20–21). Večji del teh opomb izhaja iz statutov 12. in 13. stoletja, v katerih je prisoten tudi institut *ustrezne dote*, predvidene v vseh italijanskih komunih. Dokaj posebna in zanimiva je opredelitev dobrin *Terraferme*, ki so bile upošteevane kot *premoščnine*. To je bila starodavna statutarna določba, ki so jo sčasoma očitno prenehali uporabljati, še posebej po tem, ko se je tudi beneški patriciat vse bolj usmerjal k zemljiški posesti. Vendar pa abstrakten in shematičen značaj Maninovega opisovanja posebnosti beneškega prava ni bil najprimernejši za definiranje bistva večinoma običajnega (tega vidika se je, kot bomo videli, povsem zavedal) pravnega sistema, ki se je skozi stoletja, s političnimi spremembami svojega političnega ustroja, globoko preobrazil. In dejansko je pred analizo posameznih institutov ugotavljal: "Če bi na ustrezno obširen način predstavili celotno beneško zakonodajo, od civilne, trgovske, kazenske in fevdalne, sodne pristojnosti in procesnega prava, bi napolnili precej knjig. Težave in obširnost dela pa bi se še povečala, če bi morali razpravljati še o stari zakonodaji in govoriti o preobrazbah, ki so jo pripeljale do zadnjega stanja. Ker nas omejuje kratkost našega dela, ki se je moramo držati, smo se prisiljeni le bežno in v velikih potezah dotakniti poglavitnih stvari omenjene zakonodaje, kakršna je bila v trenutku, ko je Beneška republika prenehala obstajati" (prim. Manin, 1848, 19–20). Manin je še posebej mislil na številne zbirke zakonov (skupaj z antičnimi statuti mest), izdane v 18. stoletju. V bistvu pa bi ti zakoni, kot je ugotovil (prim. *infra*), le težko ponudili pravo podobo beneškega prava, katerega pečat je bil povsem običajnopraven. Zelo verjetno so mu prav te zbirke omogočile zarisati sistematično in abstraktno sliko (na katero je bila navajena tudi sama *forma mentis* odvetnika), s katero je bila njegova razlaga razumljiva bralcem, obenem pa je prenašala politični diskurz, vpet v osnovo publikacije *Venezia e le sue lagune*.

29 Zdi se, da je Manin doumel politično valenco izključitve rimskega prava iz hierarhije virov, izraženih v beneških statutih.

Videli smo, da je bila običajem podeljena pristojnost v primerih, ki jih napisani zakoni niso obravnavali. V resnici pa je bila njihova moč večja. Ne le da so služili kot dopolnilo zakona, temveč so veljali tudi za njegovo razlago, za njegovo spreminjanje in celo razveljavitev. Zato so tisti, ki so beneško zakonodajo preučevali le prek napisanih zakonov, o njej dobili zelo nepopolno in netočno sliko.

Zelo močni so bili običaji, ki jih bomo označili kot pozitivne, še močnejši pa so bili tisti, ki jih bomo imenovali negativni, to je neuporaba. Zaradi neupoštevavanja so bili razveljavljeni številni zakoni, ki so bili, čeprav so ostajali v knjigi statotov, neveljavni in brez učinka, kot mrtva črka, kot zgodovinski spomin minulih časov [...].

O beneških običajih razpravljajo bolj ali manj obširno in natančno tudi številna novejša dela, ki so jih o civilnih, kazenskih in podobnih zadevah napisali zasebni pravni svétniki, natisnjena pa so bila ob koncu 17. in v 18. stoletju.

Vendar se moti tisti, ki verjame, da lahko iz napisanih del zajame vse znanje o beneških običajih. Mnoga so pisatelji prezrli, ker so bila takrat preveč slavna. Sedaj se ohranjajo le še v že oslabelem spominu tistih, ki so jih videli natisnjena in katerih število je upadlo in upada. Če pisanje in tisk ne bosta ohranila teh bežnih reminiscenc, bodo te izginile in prihodnjim rodovom ne bo za njimi ostala niti sled ..." (prim. Manin, 1848, 16–19).³⁰

Običajnopравни pečat beneškega prava je torej dobro izpostavil Daniele Manin, pri čemer se je izognil pastem klasične distinkcije ali prekrivanja med obćim in beneškim pravom.³¹

V delu *Venezia e le sue lagune* je bil poleg tega prvič ponujen zgodovinski in konceptualni okvir beneškega prava. Šlo je za okvir, ki bi ga, kot smo že dejali, težko uporabili za načrten poseg v smeri sistematizacije in abstrakcije, vendar pa mu gre vseeno zasluga, da je opredelil nekatere posebne značilnosti pravnega siste-

ma. Da bi ga razumeli, je bilo nujno treba umestiti njegov konstitucionalni politični kontekst in njegovo politično in zgodovinsko pot.³²

Maninov prispevek je posredno napovedoval tudi težave pri preučevanju tako kompleksne tematike, če je ne bi ustrezno povezali z bolj splošnim političnim in institucionalnim ustrojem, na katerem je stoletja temeljilo življenje Republike.

Vendar pa smo tu že na stopnji *slavilnega mita*, ki mu je v določenih pogledih povsem pripadal tudi prispevek Daniela Manina.³³ Ta stopnja je pokazala nova prizadevanja in nove ideološke obdelave, najustreznejše za predstavitev na kulturni in politični sceni v luči obširne arhivske dokumentacije, ki je sedaj končno postala dosegljiva strokovnjakom tudi zato, da bi jo s potrpežljivostjo preuredili in katalogizirali.³⁴

PRVE SLUTNJE

O beneškem pravu in posameznih, z njim povezanih institucijah in institutih so seveda še razpravljali,³⁵ vendar pa so celovitost slike, ki jo je ponudil Manin o stari Republici v pomembnem spominskem delu, uspeli ponovno zajeti šele v naslednjem stoletju. Obnovljene, sprejete, zanikane ali minimalizirane so posebnosti prava, ki je pripadalo tako izvirnemu političnemu sistemu, zahtevale kontekstualno analizo z visoko stopnjo kulturne in zgodovinske obdelave.

Nova občutljivost in novi pristopi so bili očitno nujni pri obravnavi občutljive tematike beneškega konstitucionalnega ustroja in pravne tematike, ki je izhajala neposredno iz prve.

Čeprav v okviru trdoživosti mita, za katerega se je zdelo, da se neprestano obnavlja in preoblikuje, je veliko del v 19. in 20. stoletju, osredotočenih na nekatere institucije Beneške republike, dalo precejšen zagon spoznavanju beneškega prava.

Knjigi Giuseppe Maraninija *La costituzione di Venezia*, izdani 1927 in 1931, sta obsežno izražali ideo-

30 Tudi v teh zadnjih opazkah velikega zgodovinskega pomena se zdi, da Manin ni ubežal obćajni dihotomiji med zakonom in obćajem, pri čemer je spregledal dejstvo, da so bili obćaji lahko podvrženi procesu abstrakcije (in torej posledičnega opisovanja) samo znotraj dobro oblikovanega družbenega in političnega okvira.

31 O odnosu med beneškimi obćaji in *prvimi posebnimi zakoni* prim. Zordan, 2005, 135–147.

32 Daniele Manin je moral dobro poznati opažanja Marca Foscarinija z začetka 18. stoletja v zvezi z nesistematičnim značajem beneškega prava in republikanskim konstitucionalnim sistemom, katerega odraz je bilo: "*Per guardare attento che si faccia nelle memorie, non si trova giammai promulgato in una volta sola corpo di leggi sufficiente a rappresentare, non già idea perfetta di repubblica, ma nemmeno i primieri lineamenti e certo quasi incominciato modello di nascente governo: così appunto come si è osservato in proposito della ragion civile ...; prova d'essere la cosa proceduta nel modo enunciato, risulta per un'antica deliberazione, la quale ci mostra come usavasi di registrare tratto tratto nei pubblici libri e concedere vigor di leggi perpetue ai provvedimenti riusciti felicemente ...*" (prim. Foscarini, 1854, 238).

33 Glede te razvojne stopnje prim. Povoło, 2000, 503–505. Najvidnejša predstavnik takšnega načina preučevanja beneške zgodovine sta bila Samuele Romanin in Pompeo Molmenti.

34 O tem problemu glej Povoło, 1993 in 2004a.

35 Na primer Crivellarijev prispevek o kazenskem pravu: Crivellari, 1870, 473–494. Za izčrpne reference o analiziranem obdobju prim. Zordan, 1998.

loško ozračje obdobja, ki je bilo na zgodovinski ravni označeno z močno vizijo mita Republike.³⁶

Maraninijevo delo je prvič ponujalo obširen pogled na beneški konstitucionalni sistem.³⁷ Kljub ideološkim filtrom je knjiga *La costituzione di Venezia* uspela pokazati, da je bistvo beneškega pravnega sistema mogoče razumeti samo s poglobljanjem v zapletene institucionalne mehanizme, na katerih je stoletja temeljilo življenje Republike:

"[P]olitična znanost, ki je v naši deželi imela in ima njene najbolj pronicljive gojitelje, je še vedno deklica, in kar je najhuje, je premalo in slabo razumljena; zunaj majhnega kroga svojih predanih oboževalcev nima nobenega odziva v splošni zavesti in se niti ne izraža v splošnem raziskovalnem dogajanju. Zaradi tega ta politični pojav še vedno preučujejo pretežno z metodami, ki so tuje njegovemu bistvu; tako za organizacijo države skrbita pravnik s povsem formalnimi metodami in filozof s filozofskimi postopki, čeprav, žal, njegovi cilji niso vedno samo filozofski; redke pa zanima, da bi s pozornim in nepristranskim družbenim in zgodovinskim raziskovanjem preučevali resnično, konkretno, immanentno naravo političnega pojava ... Politični pojav je treba poiskati in ga preučevati tam, kjer nastaja, v zgodovini, pri tem pa moramo biti pozorni, da nas ne zapeljejo pravne in ideološke nadgradnje, ki so seveda vedno njegov del, vendar ne osnovni, in zelo pogosto vodijo v zaključke, ki so v kričečem nasprotju z intimno realnostjo samega pojava; tega pa ne sestavljajo ideološki in pravni vzorci, temveč izjemno gosta mreža človeških odnosov, ki se v ideoloških in pravnih vzorcih

deloma pokažejo in umirijo, deloma pa se zamaskirajo in pritajijo" (prim. Maranini, 1974b, 19–21).

Pri poudarjanju pomena politične zgodovine je Maranini tako jasno pokazal, kako je bilo pravni sistem mogoče razumeti samo v luči kompleksnih družbenih odnosov, ki so delovali znotraj institucionalnega okvira ali pa so hoteli s pritiski vplivati nanj.

Očitno je šlo za kakovostni preskok glede na prejšnjo stopnjo, še posebej če upoštevamo, kot smo že dejali, impozanten ilustrativni okvir, ki ga je delo *La costituzione di Venezia* ponudilo o težavnih zgodovinskih izkušnjah beneških sodišč.

V resnici je Maraninijevo delo zapostavljalo nov prispevek, poln interpretativnih iztočnic nekaterih strokovnjakov, ki so se v tistih letih z ubiranjem najbolj razvejanih poti približali ali so se približevali pravnim in institucionalnim tematikam, vendar z zavedanjem, da je beneški pravni sistem mogoče razumeti samo s poglobljanjem v njegovo pravosodno dimenzijo.

Že leta 1899 je pomembnemu beneškemu sodišču, kakršen je bil *senat*, posvetil pozornost pravnik Enrico Besta. V obširnem delu je veliki strokovnjak primerjal najbolj institucionalno značilnost najvišjega beneškega vladnega organa s povsem sodno funkcijo, ki so jo posamezna sodišča opravljala kot del konstitucionalnega ustroja, na katerem je temeljila Republika (Besta, 1899).

Pravni in institucionalni vidik sta bila torej, vsaj na interpretativni ravni, razumljena povsem v sodstveni funkciji, značilni za delovanje posameznih sodišč. To je bil nedvomno preskok kakovosti, saj je bila prvič iz-

36 Glej anastatični ponatis, ki ga je leta 1974 v Firencah izdala Nuova Italia editrice. Prvi del je imel podnaslov *Dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*; drugi pa *Dopo la serrata del Maggior consiglio*. O Maraninijevem zgodovinsko-pravnem pristopu prim. Povoło, 2000, 507–508. Pomemben je bil predvsem drugi del, v katerem so bila analizirana najpomembnejša sodišča Republike. O ideološki zasnovi govori tudi obširen prostor, dodeljen organom, kakršen je bil svet deseterice in t. i. Inquisitori di stato, medtem ko je le redko omenjeno pomembno sodišče, kakršno je bilo *Avogaria di comun*, ki je v republikanskem sistemu predstavljalo najvišjo stopnjo varstva zakonitosti. Maranini je brez oklevanja prepoznal nekakšno *ideološko superiornost* Benetk glede na druge države, superiornost, ki jim je omogočila preživeti skozi stoletja: "Takšna sposobnost vzdržljivosti, združena s čudovito kontinuiteto politične dejavnosti, izhaja neposredno iz čiste ideološke superiornosti, ki smo jo že omenili in se, zato da ne bi bila umetna in pridobljena prek teoretiziranja omikancev, temveč intimno prirojena samemu duhu velike rodbine, sijajno konkretizira na terenu političnega delovanja, tako da prežema držo Republike v odnosu do Bizanca, rimskega imperija in cerkve ter vsemu političnemu in pravnemu ustroju beneške države vtisne pečat mogočne izvornosti ..." (prim. Maranini, 1974b, 18–19). Očitno smo še zelo daleč od kritičnega pristopa, s katerim se je Agostino Sagredo približal beneški zgodovini. V resnici se je Maranini, bolj ali manj neposredno, na vse pretege trudil, da bi zarisal nekakšno ideološko kontinuiteto med rimskim imperijem, Beneško republiko in fašistično državo.

37 Opazke iz *Avvertenze* drugega dela so paradigmatične: "O nekaterih beneških upravnih organih obstaja obširna literatura; upam pa si trditi, da skoraj ne obstaja literatura o političnem ustroju Benetk, ki bi ga preučevala kot nedeljivo entiteto, kot živ organizem, v katerem noben organ ni neodvisen od drugih. Prevlada analitične usmerjenosti raziskav o političnem ustroju Benetk je morda eden od vzrokov, zaradi katerih je ta slavna republika, v določenih vidikih in ne le za širše občinstvo, vedno ostala mit. Spominjam se, da mi je eden od uglednih raziskovalcev, ki je bil strokovnjak za vsako najmanjšo, čeprav skoraj nepomembno podrobnost v zvezi z beneško upravo, nekega dne povedal, da je bil v beneškem ustroju odsoten vsakršen red in sistem ter da je v resnici šlo za nekakšno neurejeno množico organov, ki se jim je na osnovi samovolje in trenutne priljubljenosti dodeljevalo in porazdeljevalo pristojnosti, da bi nedoločljivo razdrobili oblast in zaposlili kar največje mogoče število patricijev. Dve težnji, ki sta zagotovo odigrali vlogo v evoluciji beneških ureditev in sta vedno ostali povsem postranski in drugotni, sta bili tako povzdignjeni v nič manj kot temeljni princip organizacije republike. Kako pa je bil ta politični kaos toliko stoletij zmožen tako mogočnega, energičnega in složnega delovanja, tako navznoter kot navzven, ostaja skrivnost. Ko sem sledil usmeritvi, ki me je vodila tudi pri pisanju predhodnega dela, sem vse svoje napore usmeril prav v pojasnjevanje izjemno pretanjenih problemov v odnosih med političnimi sveti in preobrazbami, ki so jih ti odnosi doživeli skozi čas, tako da, kolikor je bilo mogoče, nisem predstavil zgodovine posameznih organov, čeprav povezanih med seboj v različnih poglavjih, temveč sem napisal poskus zgodovine politične konstitucije Benetk v njenem nastajanju ..." (prim. Maranini, 1974b, 8–9).

ražena nuja po predstavitvi pravne dimenzije z vzporednim najbolj formalnega in institucionalnega vidika s konkretnim vidikom pravosodne prakse.

Tega namiga pa delo Giuseppa Maraninija *La costituzione di Venezia* ni moglo privzeti za svojega in ga povzeti, saj se je predstavljalo kot študija, katere poglobljeni namen je bil ponuditi obsežno sliko beneškega konstitucionalnega sistema, prav tako pa ga je prežemal ideološki duh, ki ni bil najbolj naklonjen razpoznavanju posebnosti njegovih pravosodnih značilnosti.³⁸

Interpretativne iztočnice Enrica Beste je povzelo poglobljeno delo, ki ga je Bruno Dudan leta 1935 posvetil pomembnemu sodišču, poimenovanemu *Sindaci inquisitori* (Dudan, 1935).³⁹ V svojem delu je Dudan preučil dejavnost sodnikov, ki so bili občasno poslani v dominijske *da terra* in *da mar*, in uravnoteženo in poglobljeno opisal njihov institucionalni vidik in pravosodno funkcijo, ki so jo izvajali. Kot interpretativni temelj mu je služila obširna zgodovinska in pravna literatura, ki jo je uporabljal pri svojem poglobljanju v arhivske dokumente – pričevalce posvetnega delovanja sodišča.

To je bilo prvič, da je bilo beneško pravo analizirano na tako obširen in izčrpen način v svoji pravosodni funkciji, konkretna dejavnost nekega sodišča pa je bila raziskana z vidika kompleksne, vendar neizbežne povezave med institucionalnim vidikom in močjo običaja.

"Beneški sodniki zagotovo živo stopijo v ospredje prizorišča beneške konstitucionalne zgodovine in na čelo vrhovnih sodnikov, ki so jim tudi sami pripadali.

Morda so bili prav oni, še bolj kot zakon, najbolj nepodkupljivi in izvorni avtorji beneškega pravosodja, saj so bili predstavniki njegove stvarnosti in ne abstraktne teorije.

Benečani niso sprejeli teorije delitve oblasti. Zakonodajna, upravna in sodna oblast so bile v Benetkah praviloma združene v vsakem sodniku. Obstajalo pa je pravosodje, ki je uravnavalo distribucijo in kroženje bogastva ter je bilo izraz sodne oblasti v ožjem smislu. [...]

[L]ahko rečemo, da je pravosodni akt v Benetkah predstavljal tako pravično razsojanje, kot ga pojmuje danes, kakor tudi upravljanje ali porazdeljevanje javnega ali zasebnega bogastva prek javne funkcije. Upravno dejanje torej praviloma ni bilo ločeno od pravosodnega dejanja v ožjem smislu. [...]" (prim. Dudan, 1935, 7).

Bruno Dudan je torej določil pravosodno naravo beneške države. V resnici je šlo za značilnost, ki ni bila zelo drugačna od drugih italijanskih in evropskih političnih stvarnosti.⁴⁰ Če že, je bila njegova republikanska konstitucionalna struktura tista, ki je določala njegove posebnosti in neskladnosti. V tej smeri pa delo *Sindacato d'oltremare e di terraferma*, prežeto z mitično percepcijo, seveda ni bilo sposobno poiskati kompleksnih povezav, na temelju katerih se je vzpostavljala odnos med *paritetno* strukturo oblasti⁴¹ in pravosodno dejavnostjo njenih sodišč.

38 Odločen in enosmeren Maraninijev zornik kot je zelo dobro viden v naslednjem odlomku: "Obstaja skupna točka, skupna preiskava, ki združuje delo zakonodajalca in sodnika: raziskava, spoštovanje, nadaljevanje nacionalne politične tradicije. [...] To pojmovanje povzdiguje sodno oblast in njeno funkcijo precej nad določena sodobna pojmovanja; sodnik je varuh nacionalnega političnega duha; zakonodajalec postavlja pravila in sodnik jih aplicira; vendar pa tako eden kot drugi delujeta s polnim zavedanjem o edinem zasledovanem cilju. Zavedanje o tem zanesljivem soglasnem delovanju omogoča zakonodajalcu, da podeli sodniku širok prostor diskrecijske presoje, ne da bi s tem brezštevilo raznolikost konkretnih primerov zaprl v geometrični okvir podrobnega spiska posameznih primerov [...]" (prim. Maranini, 1974b, 220–221). Gre za razmišljanja, ki očitno niso zajela intimne narave pravosodja beneškega konstitucionalnega sistema, predvsem tam, kjer je bila poudarjena vloga pravosodja kot zvestega izvajalca zakonov, prim. Maranini, 1974b, 218 in nasl. In to kljub temu, da se je Maranini dobro zavedal, da ločenosti različnih oblasti ni bilo mogoče aplicirati na beneški konstitucionalni sistem.

39 Tudi to delo, kot lahko enostavno preverimo iz *ugotovitev* na prvih straneh besedila, ne skriva močne privlačnosti mita Benetk, mita, ki – tako kot v Maraninijevem delu – brez težav vzpostavlja odnos med beneško *civilizacijo* in civilizacijo antičnega Rima. Na primer, na strani 10: "Benetke so bile edina mestna država, ki je v najbolj značilnih oblikah, in to v 18. stoletju, tako na območju Terraferme kot v prekomorskih deželah, ovekovečala tip civilizacije, ki se navezuje na civilizacijo antičnega Rima. Takrat pa jo je doletelo strahotno ekonomsko obleganje, ki je spodneslo njeno strukturo in je izničilo ustreznost številnih njenih organov. Ob njenem zatonu se je, pogosto z nezaslišanim nasiljem, razbesnela literatura proti beneškemu upravljanju metropole in njenih pokrajin, literatura, ki je torej v pogosto parcialne kritike ovila tudi pravosodje. Kljub neizbežnim pomanjkljivostim, ki jih lahko v 18. stoletju opazimo v beneški upravi in ki so pospremile zaton Republike, je nemogoče, da tu in tam ne bi zaznali vitalnosti, predhodnice naukov, ki jih je sodobna znanost že privzela in jih bo privzela za svoje [...]" (prim. Dudan, 1935, 16).

40 Kot je ugotovil Luca Mannori, se niti z razširitvijo javnih dolžnosti vrhovnih oblasti v obdobju novega veka ni pojavila izvršna funkcija, ki bi bila ločena od sodne: "Upravni model, ki je bil bolj ali manj značilen za vse glavne sisteme starega režima, je bil model vladanja 'prek sodišč', z značilnim razvojem sodnih organizmov s specifičnimi pristojnostmi v vsakem posameznem sektorju javnega interesa, ki se je prišteval k pravosodju v pravem pomenu besede" (prim. Mannori, 1997, 47). Tej trditvi zagotovo ni mogoče oporekati, čeprav postavlja v ozadje antropološke preobrazbe, ki so se tudi udeležile (s pomembnimi političnimi posledicami) v državah z izrazito hierarhično usmerjenostjo, medtem ko v republikanskem pravem sistemu, kakršen je obstajal v Beneški republiki, niso imele nobenega učinka.

41 Ki bi jo dejansko lahko upoštevali kot beneško aristokracijo. O strukturah *paritetne* in *hierarhične* oblasti ter njihovem vplivu na pravosodje v današnjih političnih sistemih prim. Damaška, 1986; 1991.

Kljub tem omejitvam so opažanja beneškega učenjaka bogata z iztočnicami, ki jih je v delu večkrat ponovil in v katerih je bilo mogoče najti izjemno zanimive namige:

"V analizi narave beneške konstitucije je mogoče prepoznati sodstveno funkcijo, kakor jo razumemo danes, ki se pojavlja v številnih različnih državnih organih, nikakor pa ne, vsaj praviloma, v sodstvenih in pravosodnih organih, ustvarjenih izrecno za delitev pravice.

S tega stališča je zagotovo nekaj posebnega ekonomska logika republikanske strukture, ki so jo Benečani, modri in praktični ljudje, uporabljali v juridične namene s spretnostjo, združeno z zdravim utilitarizmom.

Podeljevanje pravice se namreč ne konkretizira samo z uveljavljanjem in znanjem prava, temveč predpostavlja tudi dejansko sodbo; specializacija sodnika v tej dejanski sodbi predstavlja ne le prednost, temveč tudi bistveni pogoj za to, da se sodba izkaže kot neoporečna, hitra in vodi k pravični razsodbi [...] (prim. Dudan, 1935, 8).⁴²

Delo, kot je bilo *Sindacato d'oltremare e di terraferma*, je poleg tega ponujalo številne nove iztočnice tudi zato, ker je pri preučevanju večstoletnega delovanja posebnega sodišča poskušalo opredeliti nekatere zapletene odnose med beneškim pravom vladajočega mesta in občim pravom, ki je predstavljalo prevladujočo ideološko osnovo dominijev *da terra* in *da mar*.

Z opisom delovanja organa, imenovanega *Sindaci inquisitori*, se je Bruno Dudan torej podal na raziskovanje izjemno kompleksnih tematik, pri čemer je predvidel tudi pomen preučevanja dominijev *da terra* in *da mar* pri popolnejšem razumevanju pravosodne narave beneške države.

Njegova opažanja razkrivajo, da je tematiko obravnaval s pomočjo svojega izjemno obširnega kulturnega in zgodovinopisnega znanja. V nekaterih primerih je celo predvidel interpretativne preobrate, ki so jih začeli upoštevati šele po mnogih desetletjih.

Tako je na primer poudaril dejansko politično delovanje *Sindacata* v zadnjih dveh stoletjih obstoja Beneške republike:

"Prenašanje zakonodajne oblasti glede nekaterih področij na organ '*Sindaci inquisitori*' je bilo še posebej značilno za zadnje '*sindacate inquisitoriale*', ki so jim naložili težka bremena, ki so v največji mogoči meri zaustavila grozečo krizo sistema samouprave. Le-ta je namreč, tudi glede na lokalna nadzorstva, postal neprimeren za ekonomsko in družbeno življenje, ki je vse manj temeljilo na lokalnem mestnem sistemu in je težilo

k temu, da bi ga uspešneje uravnavali splošni zakoni, izhajajoči iz trdnejše in manj posebne centralne oblasti.

S tega stališča pa lahko sindacat razumemo kot enega od prvih instrumentov, ki so centralni oblasti omogočili nadzor nad perifernimi organi, tradicionalno ujetimi v sistem samouprave.

Nadzor, pa čeprav redek, je postal zelo kompleksen v 18. stoletju in se je razširil skoraj na široko zakonodajno oblast, v poznem obdobju pa je zaustavil proces razpadanja lokalnih nadzorstev, ogroženih zaradi propadanja mestnih ustanov, tako da je, včasih energično, pokazal modro in uravnovešeno delovanje vlade iz prestolnice, ki je bilo temelj njene nadvlade nad tradicionalnim sistemom" (prim. Dudan, 1935, 112–113).

Kljub uporabi pojmov, ki jih danes lahko sprejmemo le z dobršno mero distance, je Bruno Dudan napovedal najpomembnejše preobrazbe (v tem primeru so temeljile na organu *Sindaci inquisitori*) beneške države od 17. stoletja dalje.⁴³

Z deli Beste in Dudana je zgodovinopisje o beneškem pravu vstopilo v zrelo obdobje, ki pa je pokazalo, čeprav posredno, kako je bilo nadaljnje ugotovitve mogoče doseči le s premoščanjem izjemnih težav in seveda le z nič kaj lahko dosegljivimi interpretativnimi instrumenti za vse tiste, ki so na beneško zgodovino gledali z zanimanjem in naklonjenostjo.

V teh delih se je namreč pokazalo, kako je bilo beneško pravo nedeljivo od svojega pravosodnega vidika in vidika običajev. Samo z analizo konkretnega delovanja njegovih sodišč je bilo mogoče doumeti njegovo najbolj notranje bistvo povezav – na začetku nestanovitnih, v zadnjih stoletjih obstoja Beneške republike pa vse vplivnejših in polnejših pomenov – z zakonodajo, ki je nedvoumno razkrivala, kako je nekdanja pravna ločitev na dominije *da terra* postajala bolj formalna kot vsebinska.

Poleg tega je sam Maranini izpostavil, da se je konstitucionalni koncept beneške države, bolj kot nekakšen okvir, čeprav spremenljiv in kompleksen, kazal kot zgovoren izraz ustroja oblasti, pri katerem je bila politična dimenzija intimno zlita s pravno.

Ta dimenzija je na prvo mesto umeščala vlogo vladajočega sloja, ki mu je, čeprav je bil brez tradicionalnih pravnih znanj,⁴⁴ izvrševanje sodstva predstavljalo steber države, ki se je iz svoje mestne stvarnosti hitro razširila, tako da je privzela podobo velike teritorialne italijanske države.

42 O dejanskih sodbah prim. *infra*, kar je bilo poudarjeno glede sistema običajnega prava.

43 V zvezi s *Sindaci inquisitori* in ugotovitvami Dudana prim. Povoło, 1998, 3–14.

44 To so, da ne bo pomot, tista znanja občega prava, ki so prevladovala v vseh drugih pravosodnih in političnih sistemih in za katera je bila vloga izobraženih pravnikov s področja rimskega prava nujna. Bibliografija o tej tematiki je seveda zelo obširna. Tu navajam novejšo delo D. Quagliionija (2004). V tem besedilu je pravosodje obdelano v okviru učene in dodelane razsežnosti, ki so jo izoblikovali občepravni juristi.

Prav ta vladajoči sloj je deloval znotraj *paritetne* dimenzije oblasti, ki pa se je glede na druge italijanske in evropske stvarnosti, ki so se, temelječe na monarhičnih in vladarskih osnovah, oskrbele s hierarhičnimi strukturami, skozi čas izkazala kot *izvirna*, če ne že ekscentrična.

Beneško pravo je bilo torej mogoče (in nujno) preučevati v pluralnosti dimenzij, katerih presečne točke je bilo mogoče najti samo v konkretni praksi upravljanja beneških sodišč.

V TAJNOSTI

Če je bila *forma mentis* pravnega zgodovinarja najverjetneje bistvena, da se je lahko približal dejanskemu razumevanju pravosodne narave neke države starega režima, je samo običajen pristop zgodovinarja, usmerjen v delo z arhivskimi viri, lahko razkril kompleksnost in notranjo naravo beneškega prava: in tu ne smemo pozabiti, da govorimo o pravu,⁴⁵ ki je, kot nas je spomnil Daniele Manin, ohranilo osnovo, ki je bila po svojem bistvu običajna. Šlo je tudi za pravo, ki je, poleg tega da ga niso uporabljali in interpretirali nespecializirani sodniki, ohranilo nekakšen neprijazen in nemiren odnos do zakonodaje, ki so jo tudi beneška sodišča od 16. stoletja dalje vse intenzivneje ustvarjala.

Pravna in družbena dimenzija sta bili torej bistveni za soočenje s tako kompleksno tematiko, kakršna je beneško pravo, pri čemer se je bilo mogoče izogniti pastem, ki so jih predstavljale tradicionalne meje med disciplinami.

Na to težko prehodno in zapleteno pot se je, tako rekoč v tajnosti, podal učenjak Gaetano Cozzi.

Morda ni tvegano trditi, da je v svoji osebnosti znanstvenika in docenta združeval dediščino, ki je prihajala od zelo daleč, iz študij, ki so z velikim naporom in mnogimi protislovji rekonstruirale podobo tega tako netipičnega prava v italijanski in evropski stvarnosti, vendar pa je morala tudi ta podoba skozi številna sita različnih in protislovnih podob mita Beneške republike.

Šlo je za drzno podobo, ne samo zaradi same kompleksnosti snovi, temveč tudi zaradi težav pri delu na področjih različnih disciplin, ki so jih neutrudno branili njihovi zagovorniki.

Zato morda ni slučaj, da je v uvodu k prispevkom, zbranim leto pred svojo smrtjo, v knjigi *La società veneta e il suo diritto* ponosno poudaril svoj položaj znanstvenika, pri čemer je spomnil na pot, ki jo je prehodil v desetletjih raziskav:

"Cozzi ni pravnik, so o meni avtoritativno zapisali v zvezi s prvim člankom te zbirke, ki govori o Goldoniju. Res je, Cozzi ni pravnik, in prav tako se za takšno priznanje ni nikoli potegoval, še manj pa ga je zahteval, saj bi bilo to smešno. Vse, kar si želim, je biti zgodovinar, ki je prepričan o dejstvu, da če hočeš spoznati neko družbo, ne moreš zanemariti njenega prava, in sicer prava, ki je instrument njenega življenja, izraz njenih problemov, potreb, njene kulture; prava, ki ga je treba doumeti v praksi, to je tam, kjer se konkretno udejanja v pravičnost ..." (Cozzi, 2000d, VII–VIII).

Ponosna trditev. Trditev znanstvenika, ki je velik del svojega delovanja posvetil preučevanju prava, ki je v zapisih svojih predhodnikov pokazal bogastvo tematik in interpretativnih namigov.

Trditev, ki pa namenoma ni poudarjala dejstva, da je pravna izobrazba Gaetana Cozzija zagotovo odigrala pomembno vlogo pri njegovem odločanju o tem, da se bo podal na pot tako kompleksne raziskave.⁴⁶

V tem delu je veliki beneški strokovnjak zbral veliko prispevkov, ki so zaznamovali njegovo dolgo raziskovalno dejavnost.

Mogoče je Gaetano Cozzi dobil navdih in vzpodbudo za poglobljanje v veliko in skoraj neznano morje beneškega prava pri začetnih študijah, posvečenih Paulu Sarpiju. Servitu, njegovi misli in predvsem svétniški dejavnosti je Gaetano Cozzi namenil nekatera svoja najpomembnejša začetna dela. Prek tega velikega in protislovnega lika človeka in misleca se je približal tudi ideološkimi in kulturnimi dimenzijam, ki so se vrtele okrog vladajočega beneškega sloja in prava Republike.⁴⁷

45 Upoštevana kot osnova prvenstveno običajnega beneškega prava, pri čemer bi morali dodati, da sta z njo morda najbolj skladni tista pravna in zgodovinska razsežnost, ki sta nagnjeni k sprejemanju *kontaminacije* z iztočnicami iz pravne in politične antropologije. V tem smislu prim. Rouland, 1988; 1992.

46 Gaetano Cozzi je diplomiral iz prava v Milanu. Diplomsko nalogo je zagovarjal pri profesorju Enricu Besti; povezava, ki morda ni naključna, če pomislimo na to, kar smo napisali na prejšnjih straneh. To je bila diploma iz prava, za katero je bila ob koncu 40. in v začetku 50. let 20. stoletja značilna prožnost uporabe tudi zunaj predvidenih strokovnih rab. O Cozzijevi biografiji prim. ugotovitve tistega, ki je, morda bolj kot kdor koli drug, imel priložnost spoznati njegovo osebnost in težavno življenjsko pot: Benzoni, 2001–2002, 155–169.

47 Prispevke o Paulu Sarpiju so kasneje zbrali v Cozzi, 1979. O Cozzijevem zanimanju za Sarpija je Gino Benzoni pomenljivo zapisal: "[S]o pripovedniki, ki dejstva neizbežno ožigosajo s svojim načinom ekspozicije. Ta je nepozaben, neizbrisen. Če ponazorimo, je takšen primer Sarpijev opis tridentinskega koncila. Obravnavani predmet nam v spomin priključuje zgodovinarja in obratno. Koncil, torej Sarpi, in/ali Sarpi ter nato koncil. Se strinjate? Upam, da. Vendar pa je v tako samodejno povezavo mogoče umestiti tudi Cozzija; Sarpi, torej Cozzi, in/ali Cozzi, torej Sarpi. In brez strahu pred oporekanjem bi rekel tudi: beneško pravo, torej Cozzi, in/ali Cozzi, torej beneško pravo. Kdor bo v prihodnjih letih zaradi študija ali iz potrebe po izdatnih študijah prebiral Cozzijeva dela, se bo s tem zagotovo strinjal. Njegove knjige, študije in njegovi prispevki bodo še dolgo temeljni, vedno razsvetljujejoči, vedno usmerjujoči, vzpodbujajoči in vedno živi" (prim. Benzoni, 2001–2002, 168–169). Njegovi prispevki o patriatu so bili prvi in z večjo težo prisotni v: Cozzi, 1958.

S Sarpijem in prek njega se je Gaetano Cozzi približal fondu *Consultori in iure*, shranjenem v velikem arhivu dei Frari. V začetku 50. let je Cozzi kot *prostovoljec* preuredil arhivski material, ki je kot le malo-kateri predstavljal republikansko in aristokratsko bistvo Republike in z njim njenega prava.⁴⁸

Funkcija *consulatore in iure* (pravnega svetovalca) je nastala za časa *interdikta*, prav v liku Paola Sarpija pa se je izrazil njen pomemben ideološki vidik in z leti tudi njena mitska predstavitev.

Veliki Servit je s svojimi nasveti začel svetovalno dejavnost, ki se je, čeprav ji je sam, s svojo osebnostjo, vdahnil največjo slavo in ugled, kasneje utrdila, tako da se je ukoreninila pretežno v dejavnosti vodenja beneških sodišč in se naposled izoblikovala kot najbolj tipična oznaka beneškega prava.

V zadnjih dveh stoletjih obstoja Republike so *consultori in iure* s svojimi spisi napajali interpretativno dejavnost, ki se je neposredno vezala na delovanje beneških institucij in razkrivala njihove subtilne cilje in protislovja.

Gaetano Cozzi je zaslutil, da je bilo prek spisov svetovalcev (*consultores*) mogoče tako določiti politične perspektive vladajoče aristokracije in politično usodo Republike, kakor tudi vstopiti v globljo dimenzijo beneškega prava.

Zato ni naključje, da je prav ob velikem spornem vprašanju *interdikta* menil, da je beneško pravo prvič prevladalo nad kompleksnostjo pravne stvarnosti Terraferme. V veličastnem odlomku, ki ga, tako kot mnoge druge njegove prispevke, strokovnjaki beneške zgodovine niso kritizirali (in morda razumeli), je Cozzi poudaril politični in pravni učinek *interdikta*:

"Verjetno je uspeh beneškega prava v 17. stoletju naslednji: v hierarhiji virov je bilo postavljeno pred obče pravo, in to ne le v Benetkah, temveč tudi v trdnjavah

klasične pravne kulture, kakršna je bila Furlanija: povečevali so ga celo pravniki Terraferme na račun statutih svojih mest; to je bila tudi neposredna posledica spora glede *interdikta*, ki je s povzdigovanjem suverenosti Republike razkril pomen prava kot njene najizrazitejše značilnosti. Kjer je obče pravo, ki je bilo naslednik rimskega, že po antonomaziji pomenilo pravo rimskega imperija in cerkve, so se veliki organizmi iz različnih razlogov sklicevali na avtoriteto Rima. Medtem ko bodo zagovorniki beneškega prava postali še zlasti tisti, ki so kot učenci fra. Paola Sarpija v uradu svetnikov beneške gosposke ponavljali njegove ideje in učenje, pa so pravniki, ki so uveljavljali premoč občega prava, pravo cerkve in rimskega imperija postavljali pred pravo Beneške republike" (Cozzi et al., 1992, 183).

Interdikt je torej veljal za pravo ločnico v politični in pravni zgodovini Republike in predvsem za začetek dejavnosti sveta, ki je izražala samo bistvo in naravo beneškega prava.

Gaetano Cozzi se je tega povsem zavedal že od samih začetkov svojega delovanja. S to zavestjo je zgodovina beneškega prava prvič vstopala v zgodovino pisno dimenzijo, v kateri je bilo mogoče – kljub njeni izoliranosti in na neki način prisiljenosti v to, da je obdržala elitno in samoreferenčno perspektivo – zaslutili izjemno kakovostne ravni raziskovanja.⁴⁹

Preureditev pomembnega fonda *Consultori in iure* je velikemu beneškemu znanstveniku približala tisto, kar je najbolj intimno in globoko označevalo življenje Republike in duha njenega prava.

Ti dokumenti, za katere se zdi, da na nesistematičen in nenavaden⁵⁰ način izražajo osebnost in kulturo tistih, ki so bili zadnji dve stoletji obstoja Republike poklicani, da so povedali svoje mnenje o številnih zadevah, so v resnici izražali zelo kompleksen politični diskurz, iz katerega je bilo mogoče zaslutili subtilne povezave, ki

48 Gino Benzoni je na ta trenutek dejavnosti (in življenja) Gaetana Cozzija spomnil z njegovo diplomsko nalogo: "V izboru disciplin in zahtevnega pisanja diplomske naloge se začne kazati in dozorevati zgodovino pisna usmerjenost Gaetana Cozzija. Novo diplomirani Cozzi je zgodovinar že *in nuce*. Pravnozgodovinska so njegova prva dela: Sarpi z vidika najnovejših preučevanj (takratnih, seveda, to je ob koncu 40. let); mejni spori med Serenissimo in španskim Milanom. Zgodovina in pravo oziroma pravo v zgodovini in zgodovina v pravu. To je poudarjeno že v samih naslovih, s katerimi začne nastopati Cozzi. Servit je tudi *pravni* problem; spor za meje in na njih se dotika odnosov moči *politike* in tudi pravne argumentacije. Prva dva prispevka z začetka 50. let izideta v času Cozzijevega prostovoljnega dela v beneškem državnem arhivu. [...] Tu je zaposlen predvsem s sistemizacijo in ureditvijo indeksa (ki ga je nato objavil) fonda o *Consultori in iure*, sicer kaotičnega in prepletenega fonda, v katerem pa je v množici protislovnih in interferentnih primerov najbolj očitna potreba po normativnem kriteriju v odnosu do prakse državnega poseganja, ki se neučakano hoče izoblikovati, če lahko tako rečemo, tudi kot doktrina" (prim. Benzoni, 2001–2002, 165).

49 Koliko gre to *samoreferenčno* perspektivo pripisati kompleksnosti tematike in težavam pri popolnem izražanju vsebin, dokazuje že sama dolgotrajna raziskava Gaetana Cozzija: vedno predstavljena z izjemno jasnostjo in z uporabo zdravorazumskih interpretativnih parametrov, vendar pa morda prav zaradi tega nedovzetna za to, da bi bralcu razodela svoje posebne pisarne, prav tako ni obstajal njihov arhiv. Šele po Sarpijevi smrti (1623) je senat sklenil, da je treba vse njegove dokumente predati *secreti*, kar se je zgodilo tudi njegovim naslednikom. Tako se je oblikoval nekakšen arhiv, ki je združeval osebne arhive posameznih svetovalcev; prim. Pin, 2001, 107.

50 Funkcijo pravnega svetovalca naj bi sam Sarpi opisal v enem od svojih slavnih nasvetov, prim. Povoło, 2005. *Consultori* so imeli dostop do dokumentov, shranjenih v doževi palači, in so jih uporabljali pri sestavljanju nasvetov, ki so jih od njih zahtevali najpomembnejši državni organi. Kot je bilo že ugotovljeno, v doževi palači niso imeli svoje posebne pisarne, prav tako ni obstajal njihov arhiv. Šele po Sarpijevi smrti (1623) je senat sklenil, da je treba vse njegove dokumente predati *secreti*, kar se je zgodilo tudi njegovim naslednikom. Tako se je oblikoval nekakšen arhiv, ki je združeval osebne arhive posameznih svetovalcev; prim. Pin, 2001, 107.

so institucionalni beneški sistem povezovale s prakso vladanja, predvsem pa z njeno prirojeno običajnopravno in pravosodno usmerjenostjo.⁵¹

Gaetano Cozzi je zaslutil, da je dokumentacija, ki jo je preuredil in klasificiral, poudarjeno izražala najpomembnejše značilnosti beneškega prava, njegovo politično in institucionalno dimenzijo in, še pomembnejši vidik, politični pomen, ki ga je vladajoči beneški sloj pripisoval bolj enim kot drugim vprašanjem družbene in religiozne dimenzije.

Lahko bi rekli, da se je raziskovanje Gaetana Cozzija z leti skorajda izključno osredotočilo na beneško pravo, in to tudi takrat, ko se je navidezno ukvarjalo s tradicionalnejšimi tematikami, kot so na primer politične dinamike, ki so navdihovale beneški patriciat, ali pravosodni spori, ki so se razvneli med Republiko in Svetim sedežem.

Kot nakazujejo dokumenti organa *consultori in iure*, so bile tudi te tematike v resnici povezane z beneškim pravom in njegovim prirojenim običajnopравnim poslanstvom.⁵²

Zagotovo je bila to raziskava, ki se je vztrajno, vendar pa v čudoviti osamljenosti, podajala na dolge poti, ki so jih pred tem znanstveniki, kakršna sta bila Besta in Dudan, zaslutili kot odločilne za približevanje k zgodovini Republike.

Zgodovina beneškega prava je – v kar največji mogoči meri in čeprav je bilo to neobičajno – najprej zahtevala soočenje z obćim, vseprevladujoćim pravom, ki je tudi ideološko prednjaćilo. To sooćenje je bilo seveda nujno tudi na področju zgodovinopisja, in sicer z vzporejanjem tistih strokovnjakov, ki so dobro poznali obće pravo in kljub svoji težnji po podeljevanju posebnega statuta Benetkam (mesta, ustanovljenega na morju) niso bili preveć pripravljeni sprejeti bistvene drugačnosti beneškega prava.

Kot se je izkazalo skozi čas, je bilo sooćenje bitka, ki ji je bilo že na začetku usojeno, da bo izgubljena. In to ne toliko zaradi pomanjkanja dokazov ali tehnike obrazložitve (s težnjo, kot smo že povedali, delovati v neki, tako rekoć, *ezoterićni* dimenziji, vendar pa vedno

opremljeni z veliko sposobnostjo preprićevanja), temveć bolj zaradi temeljnega dejstva beneškega prava, zaradi katerega je bilo tako nedovzetno za sistematićno in abstraktno utemeljevanje, zato pa je bilo tudi primerljivo.

Gaetano Cozzi je svoja prva pomembna razmišljanja zbral v enciklopedićnem delu *Repubblica di Venezia e stati italiani*. Delo je že z naslovom ponosno govorilo o drugačnosti beneškega političnega sistema in specifićnosti njegovega prava (Cozzi, 1982). V nekaterih prispevkih je obravnaval zelo pomembne tematike, predvsem pa najpomembnejša pravopolitićna obdobja Beneške republike.

V tem delu je do najmanjših podrobnosti in z izjemno pozornostjo do geografskih posebnosti raziskal protislovni in nikoli razrešen odnos med beneškim in obćim pravom, in sicer od *stato da terra* do *stato da mar*; od prve faze ekspanzije teritorialne države, vse do padca Republike, od poskusov reforme v 16. stoletju in do nedokonćanih kompilacij iz 17. stoletja.

Poleg tega je bil v osnovi dela *Repubblica di Venezia e stati italiani* tudi konstitucionalni diskurz, ki ni bil nikoli povsem izražen v vseh svojih različicah in od katerega je Gaetano Cozzi kasneje povzel najpomembnejše podrobnosti.

Analizo je zaćel v daljni preteklosti, v zaćetku 16. stoletja, pomembnega obdobja, v katerem so se skoraj vse italijanske države morale sooćiti z relevantnim problemom *izvrševanja sodstva*. Kot je Cozzi preprićljivo razložil v *Uvodu* k delu, je bil namen raziskave "*preveriti pomen tega nemirnega obdobja, zdrućevanja realnosti in ambicij za beneški vodilni sloj; če in kako je vplivalo na konstitucionalni ustroj države, kakor tudi na vizijo odnosov med mestom dominante in dominijem; če so se torej spremenili principi, na katerih je zrasla mestna država in ki so dajali poseben poudarek njenemu pravu*" (Cozzi, 1982, XI).

To je bil širokopotezen cilj, za katerega se je zdelo, da hoće v veliki sintezi, vsaj na ravni temeljnih političnih medsebojnih povezav, zdrućiti konstitucionalno in pravno tematiko.

51 Nasveti v prvi vrsti izražajo številna pravopolitićna vprašanja. Kot take jih je bilo teško loćiti od dejavnosti vlade, ki jih je zahtevala, pri čemer so se izoblikovala doloćena vprašanja, povezana z odloćanjem, ki ga je bilo naposled treba sprejeti. *Diskurza*, ki ga lahko razberemo iz nasvetov, torej ni mogoće preprosto interpretirati z vidika osebnosti in kulture svetovalca, poklicanega, da izrazi svoje mnenje. Politićni kontekst, ki je v osnovi njegove formulacije, je torej bistven in odloćilen za dojevanje narave in teže obravnavanih utemeljitev. Kot je Corrado Pin poudaril v zvezi s svetovanji Paola Sarpija: "Kdor preućuje nasvete, se mora zavedati, da gre pri tem za sarpijevsko politično akcijo v stalnem razvoju, katere konćni cilji skoraj nikoli niso razodeti – in to še v toliko manjši meri velja za posamezen nasvet, saj jih je mogoće dojeti le prek kopice informacij, izhajajoćih iz politične in religiozne zgodovine tedanjih Benetk, intenzivnega življenja Sarpijevih odnosov in vsakdanjega političnega delovanja [...], ki ga je v stiku s kolegi in z mestnimi patriciji opravljal v najvišjih republićkih organih [...]" (prim. Pin, 2001, 113).

52 O zgodovinopisni poti Gaetana Cozzija navajam Povala, 2002. Malo prej smo govorili o Cozzijevem upiranju, da bi povsem pojasnil svoje logićene utemeljitve. To upiranje je v številnih primerih poudarilo razhajanja z nekaterimi drugimi strokovnjaki, predvsem pri tematikah, ki so zahtevale poglobljeno razumevanje, ne toliko beneškega institucionalnega ustroja, temveć predvsem njegovih notranjih dinamik z vidika običajnopравne tradicije, ki je bila temelj beneškega prava. Prim. za nekaj primerov: Povalo, 2002, 496–501.

V delu so bili zbrani prispevki, napisani med leti 1971 in 1980, vendar pa mu je šele vizija celote dajala poseben, tako rekoč inovativen pomen.

V ozadju *Uvoda* je vznikalo vprašanje o tem, kaj je bilo tisto, kar je najbolj specifično označevalo beneško stvarnost. Kot je nakazal Cozzi, so bili problemi, povezani z veliko tematiko pravosodja, podobni v vseh italijanskih (in evropskih) državah, vendar pa se je zastavljalo vprašanje, kako so jih obravnavali v republikanski stvarnosti, kakršna je bila beneška.

Na straneh tega dela je bilo vidno še eno pomembno soočenje, in sicer med občim pravom, razširjenim povsod, celo na ozemljih Republike, in beneškim pravom, ki je bilo tako specifičen in relevanten izraz beneške stvarnosti.

Delo se je razvijalo skozi obširna poglavja, ki so zajemala obdobje od 16. do 18. stoletja. Ob branju teh poglavij je, še po dvajsetih letih od njihovega nastanka, mogoče zaznati neverjetno moč analize in znanja o beneški (in italijanski) institucionalni stvarnosti. To je bila velikopotezna in celo podrobna, v določenih točkah skoraj kirurška analiza, kar je še posebej vidno, če primerjamo zgoščeno in nikoli predvideno razmerje med besedilom in opombami.

Odločitve, ki so jih sprejele druge italijanske države, kot Neapelj, Sicilija in Milano, so jasno nakazovale, kako se je rešitev za velike probleme pri izvrševanju pravosodja manj nakazovala v načrtovanju velikih reform, neizvedljivih zaradi nasprotovanja skupin, ki so se upirale vsakršni spremembi v odnosih moči, vendar jo je bilo mogoče zaslutiti predvsem v odločitvi, da svoje obširne pristojnosti odločanja zaupajo ozkemu krogu organov, okronanih z oblastjo in ugledom ter oboroženih s procedurami in postopki, s katerimi je bilo mogoče zaobiti obstoječi pravni red.

Toda, kaj se je zgodilo v Benetkah? To vprašanje si je Cozzi eksplicitno zastavil v velikem poglavju z naslovom *Autorità e giustizia a Venezia nel Rinascimento*, ki mu je sledilo še eno pomembno poglavje, naslovljeno *Il Consiglio dei dieci e l'autorità suprema*.

V teh poglavjih svojega dela je Gaetano Cozzi

razmišljal o tem, kako so bile obstoječe napetosti v Benetkah precej podobne tistim iz drugih italijanskih stvarnosti. Enako je bilo z rešitvijo, ki si jo je naposled prisvojil najbolj vpliven del beneškega vladajočega sloja, in sicer, da je na tako pomemben organ, kakršen je bil svet deseterice, prenesel občutljivo politično nalogo soočanja s težkimi in perečimi problemi, ki so pestili področje pravosodja in prava.

Celo tako samozavesten poskus, ki ga je izvedel dož Andrea Gritti in je radikalno spremenil temelje beneške pravne organiziranosti, ni uspel, tako da so ga na koncu, pragmatično in lucidno, raje zaupali politični nadvladi sveta deseterice, organa, ki je sicer odražal misel in namene oligarhične skupine patriciata, čeprav je vseeno moral *ščititi* republikansko identiteto.⁵³

Vendar pa je bil osnovni problem drugje. V razmerah, kakršne so bile beneške, osredotočenih na oblast republikanske oblike, ki je bila aristokratska, se je za razliko od drugih italijanskih držav poglavitno vprašanje umeščalo v konstantno in težko rešljivo napetost med potrebo po zaščiti *republikanskega duha* in potrebo po vplivnem organu, ki bo z nadvladovanjem celotne politične stvarnosti sprejemal odločitve, ki so veljale za nepogrešljive pri organizaciji in obrambi države.⁵⁴

Kot lahko razberemo iz Cozzijevega dela, se je v Benetkah odnos/napetost med oblastjo in pravosodjem (to je bilo mišljeno predvsem kot *enakost* znotraj vladajočega sloja patricijev) zagotovo razrešil/a v prid prve, podobno kot v drugih italijanskih stvarnostih. To je jasno dokazoval vzpon sveta deseterice v 16. stoletju, ki skoraj ni imel preprek.

Vendar pa se v beneški državi napetosti med *oblastjo in pravosodjem*, med principom *reda* in interesi države ter republikanskim in aristokratskim principom niso mogle dokončno razrešiti v prid najvišjega organa oblasti Republike (sveta deseterice). To sta dokazovala tako neizpodbiten princip politične legitimnosti oblasti, ki se je udejanjal v velikem svetu, in še bolj vselej politično dejavna vloga sodišča, kakršno je bilo t. i. *Avogaria di comun*, z neomajnim poslanstvom republikanstva in *zakonitosti*.

53 Kot sem že drugje imel priložnost spomniti, se drugi strokovnjaki za beneško državo niso strinjali s Cozzijevimi ocenami o tej kočljivi stopnji življenja Republike. Dejansko pa se lahko s časovno distanco samo strinjamo s subtilno Cozzijevo analizo, ki je vzroke za neuspeh Grittijeve reforme našla prav v strahu, razširjenem v obširnem sektorju beneškega patriciata, da se bo z novim redom moral opovedati utečenosti beneškega običaja, katerega temelj sta bila principa *pravičnosti in precedensa (arbitrium)*. Prim. Povoło, 2002, 500–501. O konceptu republikanske *pravičnosti* prim. *infra*.

54 Široke pristojnosti sveta deseterice je Cozzi umestil v splošnejši okvir političnih in ekonomskih preobrazb beneške države: "Z drugimi besedami, čutilo se je, da se je v tem, sicer kratkem časovnem obdobju, dogajala globoka preobrazba: v okviru patriciata so se dogajale obširne prerazporeditve bogastva. [...] Te prerazporeditve so neizbežno zajemale tudi premike centrov oblasti; da je ustroj države v administrativnih (še bolj kot v političnih) strukturah postajal kompleksnejši in hkrati skrbnejši glede natančnosti, [...] da je bilo na Dominij Terraferme treba gledati z drugačnimi očmi in obvezami kot v preteklosti. [...] Zagotavljanje dobrega delovanja sistema, nadziranje ljudi, ki so ga upravljali, krotitev podložnikov, ki so se upirali predlogom države in temu, da bi ji nudili, kar je zahtevala, to je predstavljalo način izvrševanja oblasti, ki je bil pretežak za senat oziroma vsaj težji, kot je bil za svet deseterice" (prim. Cozzi, 1982, 138).

Avogaria di comun je bilo sodišče, v odnosu do katerega Gaetano Cozzi ni znal skriti svojih simpatij. Sodišče, ki je, kot pojasnjujejo nekatere mikavne strani v njegovem delu, skupaj s *Quarantijami* v največji meri odražalo drugačnost in posebnost beneškega institucionalnega sistema. Prav ta sodišča so v veliki meri izražala bistvenega duha beneškega prava, opremljenega s pojmovanjem o *equitas*, ki je imelo močne ideološke in mitske vplive ter so ga podložniki kot takega dojemali kot najvišji izraz "dobrote in pravičnosti" beneškega pravosodja.

Dejansko je naslednja reforma (*korekcija*) iz leta 1582–83 razkrila, kako se obstoječa napetost med *oblastjo* in *pravosodjem* ni dokončno razrešila v korist prve.⁵⁵

In kot smo že videli, je tudi naslednja kriza *interdikta* pokazala, da je uveljavljanje beneškega prava v odnosu do rimsko-bizantinskega predstavljal neke vrste *politično dramo*, ki ji beneški vladajoči sloj v odločilnih desetletjih evropske zgodovine ni mogel ubežati.

Ta uveljavitev, kajti za to je šlo, je ostalemu delu Italije in Evrope dejansko pokazala posebnost strukture beneške oblasti v odnosu do monarhij in kneževin. Prav tako pa je nakazala nepremostljivost nekaterih temeljnih problemov beneške države glede izvrševanja pravosodja in konsolidacije teritorialne države.

Prevlada beneškega prava nad občim, izražanje njegove politične dimenzije zunaj tradicionalnega položaja mestne države – je Gaetano Cozzi opozarjal na zgoščenih straneh svoje knjige – bi lahko pripeljala do bistvene spremembe beneške države (ali jo vzpodbudila), kakor bi tudi bolj zapletla in otežila politične ter ideološke odnose z družbeno stvarnostjo, še posebej tisto na območju Terraferme, še vedno ukoreninjeno v tradicionalni pravosodni mreži, ki jo je antagonistično (če ne že kar sovražno) pravo globoko poenotilo.

Zavedajoč se pomena tematik, ki jih je obravnaval v svojem delu, je Gaetano Cozzi tudi nadaljnje politične dogodke iz 17. in 18. stoletja preučeval s pomočjo istih interpretativnih kriterijev, vendar pa se je še posebej ukvarjal z učinki beneškega prava, za katero je ugotovil, da se je uveljavilo v prvem desetletju 17. stoletja.

Nadaljnja institucionalno-politična razprava, v kateri so se v drugi polovici 17. stoletja obširne sfere beneškega patriciata dokaj ostro spopadle glede reforme sveta deseterice, je po mnenju beneškega zgodovinarja v resnici skrivala politično dramo države in njenega vladajočega sloja, ki je iskal zadovoljivo rešitev za nikoli rešene probleme med *pravosodjem* in *oblastjo*.

Problemi, ki so vznikali v tistih letih, niso bili novi, pa čeprav so jih družbene in ekonomske preobrazbe, kot na primer revščina obširnih sfer patriciata in volilni kriteriji, nesorazmerno napihnale, vendar pa je govor patricija Zuanna Sagreda leta 1671, v obdobju napetosti konflikta, Gaetano Cozziju ponudil priložnost za poglobitev analize po naporni poti beneškega prava.⁵⁶ Zdi se, da je Gaetano Cozzi, s tem ko je parafraziral Sagreda, povezal niti svoje dolge in zapletene razprave.

"Zakon je moral biti [...] izraz neke kolektivne volje, vedno dejaven, vedno sposoben spreminjati, kar je že bilo določeno z ustreznimi instrumenti, kakršni so bili volitve in participiranje pri vladanju Republike. Za državljane Republike zakon zato ni mogel biti vsiljen od zunaj kot projekcija neke zunanje avtoritete. Kot zunanjo pa so oblast dojemali tudi, če je bila poverjena tistim članom aristokracije, ki so se izognili nadzoru in izničili tisto enakost, ki bi na osnovi istega zakona morala vsem podeliti enake pravice. Enako je veljalo za pravosodje: brez enakosti ni bilo mogoče niti imeti pravice; brez svobodne participacije vseh v vladi Republike ni bilo mogoče niti udejanjati niti imeti pravice [...]" (Cozzi, 1982, 210).

Najtehtnejša točka knjige je bilo zadnje poglavje, naslovljeno *Fortuna, o sfortuna, del diritto veneto nel Settecento*; prispevek izjemne analitične vrednosti, v katerem so bile vrednote in pomanjkljivosti beneškega prava analizirane v luči neizbežne usode, za katero se je zdelo, da je vtisnila pečat Republiki in njenemu vodilnemu sloju.

S podrobnejšim pogledom v učinke pravnih institutov, kot je *hitri (sumarni) postopek* ali *dogovor po beneškem običaju*, in z raziskovanjem na področju publicistike, ki je eksplicitnejše kot v prejšnjih stoletjih (prim. Cozzi, 1982, 174–216) obravnavalo odnose med beneškim in občim pravom, je Gaetano Cozzi vstopil v odločilni problem, ki mu je bil še posebej pri srcu.

V kolikšni meri so beneško pravo, izraz republikske oblasti in aristokracije, ki je od nekdaj odklanjalo vsakršno pravniško posredništvo, sprejemali podložniki?

S tem ko je poudaril naklonjenost, ki jo je beneško pravo uživalo vse od 17. stoletja na mnogih ozemljih, kjer so prav tako prevladovale gosposke in proimperialne logike, in raziskoval medsebojne vplive med samim beneškim in občim pravom, je Gaetano Cozzi povzema razpravo z začetka svojega dela, ko si je zastavil odločilna vprašanja glede odgovorov Benetk in drugih teritorialnih držav na krizo 16. stoletja.

55 "Kljub različnim upiranjem in negotovostim je svet deseterice ponovno pridobil pristojnosti, ki mu jih je veliki svet določil leta 1468" (Cozzi, 1982, 173). Moral se je namreč ukvarjati s konspiracijami in z javnim redom, kakor tudi z vsemi tistimi materijami, ki so zahtevale veliko tajnost. Vendar pa "so, za razliko od leta 1468, hoteli razjasniti, katere so bile zaslužne stvari, ki jih je v 'veliki tajnosti' moral obravnavati svet deseterice" (prim. Cozzi, 1982, 174).

56 Prim. Cozzi, 1982, 174–216, namenjene za *La giustizia e la politica nella Venezia Seicentesca (1630–1677)*.

Benetke so v zadnja desetletja obstoja prispele s posebnim pravom in so svojo drugačnost ter svoj izvor, ne le prek preverjenih podob mita, tudi uveljavljale. Okrog te drugačnosti so se stoletja razvijali obče pravo in tisti sloji pravnikov, ki so bili pooblaščen, da ga interpretirajo in potrdijo.

Vendar je bilo prav obče pravo tisto, ki ga je v takratnem obdobju zajela globoka kriza in so mu odkrito oporekali ter ga obsojali, da je služilo kot instrument privilegijev in krivic. Povsod se je uveljavljala težnja po njegovi zamenjavi z nekim lastnim pravom, nacionalnim ali regionalnim, ki bi bilo v bistvu specifično pravo določene skupnosti (*ius patrium*), pa čeprav pogosto presejano skozi pravosodno dimenzijo.⁵⁷

Iz Benetk pa je, kot je dejal Gaetano Cozzi, presenetljivo prišel skoraj paradoksalen predlog, ki je bil vsekakor nasproten tistemu, ki se je začel zarisovati skoraj po vsej Evropi.

V Benetkah si je namreč, nasprotno, utirala pot zamisel, da se bo lahko samo Justinijanovo rimsko pravo osnovalo kot resnično pravo, *lastno določeni skupnosti (ius patrium)* ter da bo sposobno združiti ozemlje na politični in pravni ravni. Te naloge, je poudaril Cozzi, ni moglo v celoti opraviti beneško pravo, saj je bilo preveč svojski izraz republikanske in aristokratske logike.

Ta predlog je prišel prepozno, je zaključil beneški strokovnjak, in je, bolj kot da bi potrdil poraz beneškega prava, dokazal njegovo nezmožnost, da bi ga povsem razširili na ostali del države: in to vsaj v tistih njegovih značilnostih običaja in tradicije, ki so bile, *in primis*, izraz političnega monopola in ekskluzivnih prerogativ beneškega vladajočega sloja.

Kot smo že povedali, Gaetano Cozzi svojega razmišljanja ni izpeljal do konca. Pri tem je uporabljal kompleksne interpretativne stileme, ki bi v vsakem primeru zahtevali zelo analitično obravnavo, tako valence običaja beneškega prava kot njegovih konstitucionalnih implikacij.

Verjetno sta bila zavedanje o rezultatih neizvedljivega soočenja in ugotovitev, da je nujno treba rešiti jezikovne prepreke, zato da bi se lahko povsem izrazile drugačnosti,⁵⁸ kriva za to, da je Gaetano Cozzi zapustil politično-institucionalno pot, ki je, vsaj teoretično, pri-

bližala njegovo raziskovanje tistemu, ki so ga v takratnem času izvajali različni strokovnjaki v zvezi z drugimi italijanskimi stvarnostmi.⁵⁹

V zadnjih dveh desetletjih dejavnosti se je Cozzijevo raziskovanje beneškega prava, tako rekoč brez odlaganja, usmerilo k dvema ciljema, ki sta, čeprav sta vsaj navidezno opustila potrebo po bližnjem soočenju z drugimi italijanskimi in evropskimi stvarnostmi, predstavljala bistveni in neizbežni dosežek raziskave, ki bi se hotela poglobiti v samo *dušo* običajnega prava.

V teh raziskavah so na dan ponovno prihajale iztočnice, slutnje in interpretativne obdelave, ki so se v prvih desetletjih 20. stoletja sramežljivo pojavljale pri strokovnjakih, kot so bili Besta, Maranini in Dudan.

Vse od davnega leta 1965 je Gaetano Cozzi preučeval procesno gradivo, zavedajoč se, da je bilo beneško pravo mogoče dojeti samo v njegovi konkretni pravni fizionomiji. Dejavnosti beneških sodišč so s svojo ogromno arhivsko zapuščino pričale o množstvu funkcij in specifičnih pristojnosti, v katerih se, tako se zdi, normativni in sodniški del nerazrešljivo zapletata v procesnem zapisniku.

Prispevek iz leta 1965, naslovljen *Note su tribunali e procedure penali a Venezia nel '700*, je bil objavljen v reviji *Rivista storica italiana*, zelo strokovni reviji na akademski in zgodovinopisni ravni (Cozzi, 1965, 1–22). Cozzijev prispevek je bil uvrščen v manj pomemben sklop (opombe in dokumenti). Sam naslov (navidezno nepomemben) je govoril o zavedanju beneškega strokovnjaka, da obravnavane tematike ni bilo mogoče povsem dojeti.

Bil je rezultat dolgih let raziskovanja, ki ga je opravil še posebej v času svojega *prostovoljnega* dela v državnem beneškem arhivu. Predmet njegove pozornosti je bilo sodišče *Esecutori contro la bestemmia*, ki se je zaradi svojih specifičnih pristojnosti (bogokletja) gibalo na subtilni ravni nadzora moralnosti, ukvarjajoč se z vsebinami, ki so bile tradicionalno v pristojnosti cerkve.

Šlo je torej za pomembno sodišče, prek katerega je tako lahko prvič vstopil v sodno dimenzijo beneškega prava, kakor tudi razkril protislovne in kompleksne povezave, ki so le-to postavljale v odnos s področjem pod cerkvenim vplivom.⁶⁰

57 Tematiko je obširno obdelal A. Watson (Watson, 1986; 1981).

58 Drugačnosti, ki so bile deloma odvisne tudi od predstavitvenih retorik različnih disciplin. Cozzijeva zgodovinska analiza je zajemala več disciplin in je poleg tega, da je obračunala tudi s specifično disciplinarnim jezikom, morala upoštevati implicitne težave raziskovanja tematik, ki naj bi se po eni strani osvobodile nadležne teže mita, po drugi strani pa bi se morale mukoma soočiti z interpretativnim področjem, ki na teoretski ravni še ni bilo dovolj utečeno, kakor tudi z veliko pomembnejšim področjem arhivskega raziskovanja.

59 Nekateri deli enciklopedične knjige so bili plod predavanj na italijanskih in tujih ustanovah ali sodelovanj z drugimi strokovnjaki; takšen je na primer Uvod, objavljen že v: Fasano Guarini, 1978.

60 Tema odnosa beneške države s cerkvijo in z njeno jurisdikcijo prav tako predstavlja eno od osrednjih tematik Cozzijevega raziskovalnega dela. Da se je neposredno navezovala na dimenzijo beneškega prava, dokazuje obširen prostor, ki so ga *pravni svetovalci* namenjali jurisdikcijskim sporom s cerkvijo in z njenimi sodišči. To je bila tudi tematika, ki je imela, kot bomo videli, močan vpliv konstitucionalnega značaja.

Rezultat njegovega dolgega raziskovanja se je, kot je sam potožil, zreduciral na tisti prispevek in nekaj univerzitetnih skript. Proces, v katerega je bilo vpletenih nekaj *fittanzierov*, ki so jih prijatelji obdolžili svetskrunstva in heretičnih trditev tako na posvetnem kot na cerkvenem sodišču, je dejansko postal del raziskave, ki jo je izvajal *skrivaj* in v kateri je tudi sramežljivo opozoril na nekatere najbolj tipične vidike beneškega prava.⁶¹

Sicer pa, kako bi se lahko takšna raziskava uveljavila v svoji realni zgodovinospisni dimenziji brez soočenja, ki ga je bilo seveda treba opraviti onkraj problemov, ki si jih je Gaetano Cozzi zastavljal glede beneškega prava?

Sam je na to opozoril v opombi, ki jo je objavil veliko let kasneje:

"[V] prvih letih svojega univerzitetnega poučevanja na fakulteti za tuje jezike in književnosti v Benetkah nisem mislil, da bi lahko uporabil raziskavo o Esecutorih. V dvoletnem študijskem programu je bilo treba zajeti vse, od srednjega do novega veka in sodobnosti, zaradi česar sem potreboval tematike širokega zamaha o kulturnih in političnih ter religijskih tematikah evropskega pomena. Zelo drugačne so bile stvari na fakulteti za politične vede, kamor so me povabili v akademskem letu 1966–67. Tam je bila naloga docenta zgodovine, po mojem mnenju, pomagati dojeti politično vrednost tudi tistega, kar se običajno ni uvrščalo pod 'politično', na primer kulture, pravosodja. Na tej fakulteti se je politično vrednost priznavalo mednarodnim pogodbam, strankam, sindikatom. Zato sem se odločil, da bom en študijski program posvetil organu *Esecutori contro la bestemmia*, in razložil, kako so v Benetkah, in ne le tam, spoštovanje vere, družbenega in moralnega reda, korektnost govora in vedenja privzeli za politični problem

vladajočih, na kar pa sta vsekakor vplivala tudi religiozna in državljanska senzibilnost podanikov."⁶²

Gaetano Cozzi se ni nikoli odrekel raziskovanju zapletenih meandrov beneških sodišč, temveč se je poglobil v procesne fascikle, ki so še vedno pričali, kako je bila njihova dejavnost intimno povezana z beneškim političnim sistemom in njegovim pravom.

Tako je nekje v 70. letih s pomočjo študentov in sodelavcev začel z zahtevno raziskavo, osredotočeno na velike tematike, povezane z izvrševanjem pravosodja. Raziskava se je leta 1980 in 1985 realizirala v dveh obsežnih knjigah, naslovljenih *Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII)* (Cozzi, 1980; 1985).

Še posebej prvi del je kazal ambiciozne namene raziskave, ki se je spuščala v globine beneškega pravosodnega sistema, da bi dojela njegove politične in pravne vrednosti.⁶³

Ta del je bil pomemben in relevanten bolj zaradi projekta v celoti kot pa zaradi učinka posameznih prispevkov: kompleksnost obravnavanih tematik je namreč, bolj kot zelo podrobno znanje o globokih mehanizmih, ki so poganjali beneški politično-institucionalni sistem, zahtevala predvsem razumevanje (ki seveda ni bilo niti uporabno niti dostopno le s pridobivanjem arhivističnih virov) antropoloških in pravnih problemov, ki so prežemali njegovo pravno dimenzijo. Te predpostavke je očitno povsem zaznal, čeprav jih morda še ni popolnoma dojel, urednik, manj pa so jih zaznali njegovi študenti, ki so prvič stopali v stik s konstitucionalno kompleksnostjo beneškega sveta.

Benetke in dominiji *da terra* in *da mar*, Benetke s svojimi sodišči in svojim pravom, predvsem pa, od 15. stoletja dalje, oblikovanje teritorialne države, notranje in

61 V prispevku obravnavani problemi so bili osredotočeni na tajni postopek sveta deseterice. Obtožbe nekaterih odvetnikov, ki so delali na beneškem sodišču, je Cozzi umestil v širšo razpravo 18. stoletja, iz katere so izhajale dokaj ostre kritike glede tajne preiskave. Zapis enega od svetnikov (očeta Fanzia) je bil učinkovito povzet, zato da je Gaulterijev primer in podobne primere *ponovno umestil* v kontekst obdobja. Onkraj polemike, povezane s tem vprašanjem, se je beseda svetnika združevala z besedo tistih, ki so izražali željo po prenovi kazenskih postopkov in so najavljali, kot smo dejali, silovito in šokantno delo Cesara Beccarie (prim. Cozzi, 1965, 22).

62 Skripta so bila izdana mnogo let kasneje: Cozzi, 1991, 7–95; nato pa vključena tudi v že omenjen zbornik: Cozzi, 2000d, 65–148.

63 Poleg Cozzijevega prispevka, naslovljenega *La politica del diritto nella Repubblica di Venezia, se* bili izdani še: C. Povoło, *Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVII)*; C. Caro Lopez, *Gli Auditori nuovi e il dominio di Terraferma*; G. Scarabello, *La pena del carcere. Aspetti della condizione carceraria a Venezia nei secoli XVI–XVIII: l'assistenza e l'associazionismo*; A. Viaro, *La pena della galera. La condizione dei condannati a bordo delle galere veneziane*; R. Derosas, *Moralità e giustizia a Venezia nel '500–'600. Gli esecutori contro la bestemmia*; M. Gambier, *La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII secolo*; P. Frasson, *Tra volgare e latino: aspetti della ricerca di una propria identità da parte di magistrature e cancelleria a Venezia (sec. XV–XVI)*. V drugem delu so bili prispevki namenjeni predvsem preučevanju dominija Terraferme (kot je ugotovil Cozzi v svojem *Uvodu*): A. Menniti Ippolito, *La dedizione di Brescia a Milano (1421) e a Venezia (1427): Città suddite e distretto nello Stato regionale*; S. Zamperetti, *Per una storia delle istituzioni rurali nella terraferma veneta: il contado vicentino nei secoli XVI e XVII*; D. Gasparini, *Signori e contadini nella contea di Valmareno – Secoli XVI–XVII*; E. Basaglia, *Giustizia criminale e organizzazione dell'autorità centrale. La Repubblica di Venezia e la questione delle taglie in denaro (secoli XVI–XVIII)*; A. Barzani, *Consultori in iure e feudalità nella prima metà del seicento: l'opera di Gasparo Lonigo*; L. Megna, *Riflessi pubblici della crisi del patriziato nel XVII secolo: il problema delle elezioni ai reggimenti*; E. Garino, *Insidie familiari. Il retroscena della successione testamentaria e Venezia alla fine del XVIII secolo*; G. Scarabello, *Progetti di riforma del diritto veneto criminale nel settecento*. Pravzaprav je bil ta drugi del manj sprejemljiv za vključitev v začetni projekt zaradi vprašanj, ki pripadajo dimenziji beneškega prava in so se v glavnem nakazovala v ozadju.

analitično preučevane prek dejavnosti nekaterih njenih najpomembnejših sodišč, in konkretno izvajanje pravosodja so bile tematike, ki jih je Gaetano Cozzi razlagal v svojem uvodu k prvemu delu, skoraj kot bi ponovno povzel niti dolge razprave, ki jo je hotel razplesti do konca.

Razpletal jo je sam, pa tudi s svojimi študenti, s tistimi, ki so v letih živahnega univerzitetnega življenja imeli srečo, da so spoznali človeka in znanstvenika izjemne osebnosti ter so z njim preizkušali možnost prodiranja v zgodovinsko dimenzijo, v kateri sta se pravna in politična zgodovina zdela neizogibno prepleteni s socialno zgodovino:

"[P]oskusiti razumeti, kaj je pomenilo deliti pravico s strani tistih, ki so jim bile dodeljene naloge in odgovornost vladanja v odnosu do njihovih podrejenih znotraj političnega, ekonomskega in kulturnega okvira, ki ga je Beneška republika predstavljala v novem veku. Bodimo pozorni: v novem veku. Ko se je mestna država, vendar usmerjena proti morju, z dominijem, ki se je v svojih različnih členitvah raztezal od začetka Jadrana do konca vzhodnega Sredozemlja [...], po osvojitvi Terraferme pa še med Alpami, Padom in Addo, spremenila v teritorialno državo s povsem novimi potrebami, nalogami in bremenami. Ob tej novi stvarnosti se ni izpoimenovanja *Comune Venetiarum* v *Dominium Venetiarum* spremenilo le ime in ni se le dokončno izoblikoval aristokratski ustroj njene vlade, tako da je odpravil ljudsko skupščino, še zadnji ostanek ljudske participacije, temveč se je spremenilo tudi besedilo doževega povelja (*promissione ducale*), tako da je dož, ki se je prej obvezal, da bo pošteno delil pravico vsem prebivalcem Benetk, sedaj prevzel podobno obvezo do podrejenih na vsem območju dominija.

Toda, ali je to bilo dovolj, da bi beneška aristokracija, ki so ji pripadle vse pravno-administrativne funkcije vladajočega mesta, kakor tudi velik del tistih, ki so jih izvajali na ostalih ozemljih dominija, da bi torej ta aristokracija, ki je predstavljala vodilni sloj, pretežno navezan na pojmovanje in interese mestne države, lahko na ustrezen način delila pravico vsem tem 'nadvladanim', ki so si bili med seboj tako različni po preteklih izkušnjah in aktualnem stanju ter so pogosto povsem odklanjali integracijo z 'vladajočimi', ki pa se, po drugi strani, niso bili pripravljene odreči svoji značilni identiteti?" (Cozzi, 1980, 7–8).

Delo *Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta* je neizbežno ostalo osamljena epizoda. Njegov zgodovinospisni pomen se, onkraj spoštovanja in ugleda, izkazanega njegovemu uredniku, ni vzpostavil kot pravi trenutek dialoga z italijanskim zgodovinospisjem.

Številni razlogi so projektu preprečili, da bi se vzpostavil kot referenčna točka in točka dialoga z vsem, kar je v tistih letih postopoma nastajalo tudi na drugih univerzah, zagotovo pa so bili že omenjeno pomanjkanje neke osnovne sistematične slike, kakor tudi težave, inherentne sami naravi beneškega prava, pri rekonstrukciji neke teoretične ravni, ki bi bila zmožna primerjanja in primerljiva hkrati, odločujoči elementi, zaradi katerih je Gaetano Cozzi dovolil, da usahne tista pravna smer, ki bi, bolj kot katera koli druga, omogočila rekonstrukcijo fizionomije beneškega prava.

V bistvu pa beneški strokovnjak ni povsem zapustil tega pomembnega vidika svojega načrta. Veliki simpozij na temo *Leopoldine*,⁶⁴ ki je nastal na pobudo Luigija Berlinguerja, mu je ponudil možnost za ponovno vzpostavitev dialoga z drugimi strokovnjaki, vendar pa na ravni, na kateri je bilo beneško pravo primernejše za soočenja in aktualno razpravo o razsvetljskih reformah.

S prispevkom *Autodifesa o difesa? Imputati e avvocati davanti al Consiglio dei dieci* je Cozzi ponovno povzel niti razprave, prekinjene leta 1965. Postopek (*procedura*) sveta deseterice se je zagotovo pokazala kot eden najpomembnejših izrazov beneškega prava. Opredeliti njene značilnosti in preobrazbe je tako pomenilo željo, da bi vstopili na področje *republikanskega postopka*, kakor tudi namen, da bi se premaknili neposredno na težavno raven soočenja z drugimi znanstveniki. Tematiko procesa, in še posebej postopkov, splošno opredeljenih kot preiskovalni postopki, so namreč začeli preučevati nekateri drugi zgodovinarji, čeprav so to počeli bolj v luči razmišljanj pravnih občega prava.

Dejansko je prispevek, čeprav napisan s pomočjo obsežnih procesnih aktov, ki je obravnaval nekatere probleme velikega zgodovinskega pomena, bolj kot na ravni soočenja izkazoval svoj pomen zaradi svoje izjemne sposobnosti obravnave zakonitosti procesnih postopkov, še posebej tiste, vezane na njen obrambni del.

Razpadanje instituta *obrambe brez zagovornika*, v katerem se je skrivala prisotnost uradno nedovoljenega odvetnika, je po Cozzijevem mnenju dokazovalo splošno krizo, ki je zajela preiskovalne postopke v vsej Evropi. Vendar pa, je najbrž hotel namigniti beneški znanstvenik, se je ta kriza v Benetkah izoblikovala tudi kot nadaljnji izraz nezmožnosti vladajočega beneškega sloja, da bi reformiral državo in posledično uveljavil verodostojnost vladajočih ter jo pridobil tudi zase.⁶⁵

64 Leopoldina (1786) – reformiran kazenski red toskanskega nadvojvode Pietra Leopolda (op. ur.).

65 Naj ponovno spomnim, da so rzsodbo tudi v okviru sveta deseterice izrekale osebe brez vsakršnega pravnega znanja. Koncept republikanske *pravičnosti* je bil torej močno politično in ideološko obarvan (in tudi nagnjen k zatekanju k mitu). Cozzi poudarja: "Obramba je bila v resnici v rokah mož, ki so imeli pristojnost izrekanja sodb. Sodniki so si že dolgo – ponekod bolj, drugod manj – prizadevali, da ne bi bili (v prihodnjih enakih primerih) vezani na izreke svojih sodb ter odvisni od mehaničnih formalizmov o

Verjetno je beneški zgodovinar hotel vzpodbuditi soočenje z drugimi znanstveniki prav na ravni *prakse*, ki je, še bolj kot razmišljanja pravnikov, predstavljala pravo merilo za preobrazbe kazenskega procesa skozi zgodovino.⁶⁶

Prav v teh letih se je Gaetano Cozzi na povabilo revije *Studi storici* začel ponovno ukvarjati s tematiko preiskovalnega postopka sveta deseterice. Ker je šlo za dogajanje, opirajoče se na spomine nekega patricija s *Terraferme*, ki ga je obsodil najvišji beneški organ, so Cozzijeve strani ponujale veliko iztočnic, čeprav še vedno niso bile pripravljene odkrito razširjati razprave, ki je beneškemu pravu med vrsticami pripisovala posebno fizionomijo.

Kaj je grofa Gaspara Arnaldija prisililo, se je spraveval Cozzi, da se je prostovoljno zglasil na sodišču sveta deseterice, čeprav so ga bremenile izjemno hude obtožbe? Katera preudarjanja so mu svetovala, naj se preda sodbi najvišjega sodišča?

To so bila vprašanja, ki so se, splošno gledano, neposredno dotikala obstoječega odnosa med beneškim pravom in institucijami Republike.

Po mnenju Gaetana Cozzija je na to odločitev v dobršni meri vplivalo *zaupanje* Gasparra Arnaldija v veliko beneško sodišče:

"Zaupanje, ki se razkrije kljub dolgemu obdobju preventivnega zapora, izčrpavajočih pričakovanj, dognanja o napakah, ki so bremenile sistem in prakso sveta deseterice, pomanjkljivosti ljudi. To zaupanje, ki ni bilo le njegovo, temveč je prevladovalo v mnogih predelih dominija, in ga je vzpodbujalo upanje, da v Benetkah, mitskem glavnem mestu neke države, ki se je hvalila s svojo dobro vlado, pravosodje ne bo podleglo pod težo interesov in strasti, osebnih in družinskih grabežljivosti skupine, ki je obremenjevala sodstvo v mestih in mestecih" (Cozzi, 1988, 309–320).

Odlomek izjemne zgodovinske ostroumnosti, ob katerem bi tisti, ki niso dobro poznali zgodovinopisne smeri, ki ji je sledil Gaetano Cozzi, lahko pomislili celo

na mitsko dimenzijo, ki je desetletja, kot smo že videli, zapletala zgodovino stare Republike.

V resnici, je poskušal namigniti Cozzi, se je izza tega *mita*, onkraj njegovih podob in retorik, kazala sama usoda beneškega prava: prava, ki se je kljub vsemu vsililo ob koncu 16. stoletja in ob konfliktnem *vrhuncu interdikta* moralo v vseh svojih različicah in samem načinu obstoja odražati politično sintezo, ki je neizogibno privzela fizionomijo ideološkega izziva. Po eni strani bi namreč moralo prevzeti upravljanje obsežne in raznolike teritorialne države, z izjemno bogatimi družbenimi in pravnimi implikacijami, po drugi pa bi moralo tudi, in to v nekem protislovnem smislu, predstavljati utrjeno in posvetno tradicijo Republike ter legitimnost njenega vodilnega sloja.⁶⁷

Koncept *pravičnosti*, ki je bil simbol beneškega prava in pravosodja, ter reprezentacija in praksa so predstavljali edinstveno sintezo vsega tega in podložniki so lahko konstantno, prek dejavnosti beneških sodišč, preverjali, v kolikšni meri se je ta *pravičnost* gibala zunaj običajnih pravnih stilemov in konsolidiranih družbenih hierarhij.

To je bil zelo verjetno tudi razlog, ki je po mnenju Gaetana Cozzija spodbudil Gaspara Arnaldija, da se je z zaupanjem predal najvišjemu beneškemu organu.

S prispevkom o Gasparu Arnaldiju je Gaetano Cozzi dokončno opustil študij procesnega primera in se povsem posvetil *konstitucionalni* smeri.

Njegov osnovni problem je v bistvu predstavljala potreba, da bi vedno bolj pikolovsko in natančno opredelil *konstitucionalne* korenine beneškega prava, tj. tiste njegove posebne in tipične značilnosti, ki so izhajale neposredno iz organizacije (republikanske) oblasti in iz značilnosti njenega vladajočega sloja (aristokratskega, s popolno suverenostjo).

Njegove zadnje raziskave so bile tako usmerjene v dojetanje vplivov beneškega prava na novo politično stvarnost, kakršno je predstavljal Peloponez ob koncu 17. stoletja, in njegove trdovratne vztrajnosti še dolgo po

veljavnosti in številu pričevanj in dokazov, in so se v sodbah glede krivde obtoženca raje opirali na svoje prepričanje. Treba je vplivati na njihove mentalne in moralne kategorije. 'Ex arbitrio', skorajda nikoli 'iuxta leges', pravijo izjemno jedrate obrazložitve, ki jih najdemo pod sodbami, izrečenimi na teh procesih ..." Cozzi se torej navezuje na utečeno zgodovinopisje in ugotovi, da se je med 17. in 18. stoletjem začela uveljavljati presoja sodnika po prostem preudarku na škodo sistema legalnih dokazov. Vendar o tem prim. *infra*. Pred tem pa je na osnovi nekaterih besedil, ki so se ukvarjala s preiskovalnim postopkom, zapisal: "V Benetkah, kjer so si predstavniki oblasti, patriciji in ministri, dovoljevali večjo fleksibilnost v odnosu do proceduralnih norm, kot je to bil običaj v pretorskih sodiščih Terraferme, so bili pogosto veliko odločnejši pri izigravanju še tistih nekaj jamstev, ki so pripadala tistemu, ki je padel v roke pravice. [...] Tudi postopek sveta deseterice bi se lahko izgubil, če bi – ob priznanju, da gre samo za dajanje vtisa glede obveznosti, da se obdolženec brani sam – padla še zadnja fikcija, ki ga je podpirala; potem pa bi se bilo težko ustaviti. Enako je razmišljal Grecchi. Glede postopka so se z njima strinjali tudi beneški vladarji. Prepričani o uničujočem učinku, ki ga je postopek še vedno imel, in pripravljeni, da ga uporabijo na kar najširši mogoči način, so tudi sami vedeli, da bi javna privolitve v spremembo postopka glede obrambe kmalu povzročila razpravo o upravičenosti celotnega postopka, vključno z obvezo k popolni tajnosti, na kateri je temeljil" (prim. Cozzi, 2000d, 187–188, 178–179).

66 Namen, za katerega se mi zdi, da kljub časovnemu odmiku ni zelo napredoval. Meje med disciplinami in morda tudi meje tankočutnosti so verjetno preprečile konfrontacijo. Primer predstavlja novejšo besedilo Giorgie Alessi, ki tudi v *Uvodu* poudari potrebo po preučevanju tematik in problemov, ki prežemajo zgodovino kazenskega procesa; prim. Alessi, 2001.

67 Kot je znano, je bil to cilj, ki si ga je zastavil v uvodu k prvemu delu *Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta*.

padcu Republike v geografskem kontekstu Jonskega otočja.⁶⁸

Gre za dva prispevka, v katerih je povsem jasno vznikal element običaja in konservativizma beneškega prava. In če se je uspešno uveljavil v konsolidirani in tradicionalni družbi Jonskega otočja, je, nasprotno, pokazal izjemno krhkost pri prilagajanju na novo kraljestvo Moree.

Najbolj subtilne vidike raziskave Gaetana Cozzija o beneškem pravu pa je mogoče zaznati v raziskavi, posvečeni *patronatu* doža.⁶⁹

V tej raziskavi je beneško pravo obravnavano z vidika njegovega konstitucionalnega bistva in posledičnih implikacij v zvezi s cerkvijo in z njenim pravom.

Institucionalna vloga doža, pravega emblema Beneške republike, je raziskana v luči zapletene vrste političnih in konstitucionalnih medsebojnih odnosov. *Vladar* Beneške republike je bil *primus inter pares*, torej lik, ki se je zelo razlikoval od vladarjev in monarhov drugih italijanskih in evropskih stvarnosti.

Med njegovimi pristojnostmi, običajno izstopajočimi v okviru kolegialnih in na ozek krog ljudi omejenih organov, je bila tudi široka jurisdikcija nad baziliko sv. Marka. Ta jurisdikcija se je izmikala jurisdikciji castelskega patriarha, izvajala pa se je prek *primicerija* sv. Marka.

Na ta način je dož, poleg drugih svojih pristojnosti večinoma politične narave, lahko imel sakralno in religiozno podobo, ki je imanentna vsaki politični organizaciji.

Jurisdiksijske napetosti s patriarhom so bile torej na dnevnem redu, predvsem kadar je funkcijo *primicerija* opravljal kdo, ki je nameraval poudariti prav religiozno in jurisdiksijsko dimenzijo doža.

Vendar pa je posebno močno omejevanje doževe jurisdikcije nad kapelo sv. Marka prihajalo s strani prokuratorjev, t. i. *Procuratori de supra*, ki so imeli v rokah upravljanje in skrbništvo nad premoženjem bazilike sv. Marka.

Nasprotja med visokima funkcijama Republike so bila, še posebej v njenih zadnjih dveh stoletjih, značilna za zgodovino posebnih pravic doževe kapele:

"V vprašanju izvora doževih pristojnosti nad doževo kapelo je bil zajet tudi spor, ki se je pridružil sporu med dožem in patriarhom oziroma boju s prokuratorji (*Procuratori di San Marco de supra*). Bilo je rečeno, da je bil to najbolj zahrbtn, subtilen in skrit spor, ker sta bili

vanj vpleteni najvišji državni funkciji in se je dotikal institucionalnega ustroja ter kazil ravnovesja. Poleg tega je imel še politično-institucionalne posledice, ki so bile enako in morda še bolj nevarne od samega navzkrižja s patriarhom ... Vendar pa so se prokuratorji bali dožev, [...] skušnjav po personalističnem izvajanju funkcije, ki bi se jim lahko predali, in izkoriščanja odzivnosti ter nezadovoljstva velikih zborov, kakršna sta bila senat in veliki svet, pri čemer bi še posebej uporabili sakralno karizmo, ki jim jo je podeljeval položaj 'gospodarjev in pravih vladarjev cerkve in kapele sv. Marka'" (prim. Cozzi, 2000d, 236–237).

Ob preučevanju pristojnosti doža nad baziliko sv. Marka se je Gaetano Cozzi spoprijel z enim najkompleksnejših vprašanj beneške politične in pravne organizacije.

Republika se, podobno kot velike monarhije in kneževine, ni mogla odpovedati temu, da njenega najvišjega predstavnika ne bi odlikovala sakralna in religiozna dimenzija, sposobna karizmatično vplivati na podrejene.

Vendar, je sugeriral Cozzi, je bilo to potrebo v aristokratski republiki nujno treba omejiti in nadzorovati prek ustreznih institucionalnih mehanizmov. Spori med dožem in prokuratorji, t. i. *Procuratori de supra*, so bili torej izraz neizbežnih napetosti znotraj ustroja republikanske oblasti (paritetne in ne hierarhične, če naj povzamemo že formulirano distinkcijo).

S prispevkom o dožu in jurisdikciji nad kapelo sv. Marka je Gaetano Cozzi odprl enega najbolj subtilnih in kočljivih, pa tudi najpomembnejših problemov beneškega konstitucionalnega sistema in prava, ki ga je prežemalo.

Prispevek je sestavil predvsem na osnovi vira, ki je, kot smo že povedali, na najvišji ravni izražal značilnosti beneškega prava, tj. mnenj, ki so jih sestavili "consultori in iure".

Tematika je bila očitno povezana tudi s starimi razdori med religiozno in posvetno oblastjo ter z jurisdiksijskim poslanstvom slednje, torej v bistvu z religiozno politiko Republike.⁷⁰ To so bila vprašanja, ki so – onkraj specifičnih vsebin, ki so sprožale razprave – izražala visoko pravno dimenzijo: beneško pravo je predstavljalo bistvo kompleksnega odnosa, v katerem je bil beneški konstitucionalni ustroj povezan s svojim vladajočim slojem in z družbo, ki jo je, tako kot oblast, pa čeprav v neusklajenih in spremenljivih oblikah, moral predstavljati.

68 Oba prispevka sta bila – skupaj s tistim, ki je bil posvečen Danielu Maninu – vključena v *La società veneta e il suo diritto*. Naslov prvega je bil *La Repubblica di Venezia in Morea. Un diritto per il nuovo regno* (Cozzi, 2000c, 267–310); drugega pa *Diritto veneto e lingua italiana nelle Isole Ionie* (Cozzi, 2000a, 357–372). Obe tematiki sta bili obravnavani kot študijski program v okviru Zgodovine političnih in družbenih institucij, ki ga je vodil na oddelku za zgodovinske študije Univerze v Benetkah.

69 Gl. Cozzi (1993, 1–69) in skrajšano obliko Cozzi, 2000b, 231–247.

70 Kot je razvidno iz dolgih in zgoščenih strani Cozzijevih povzetkov o zgodovini Beneške republike, so bili odnosi med Republiko, cerkvijo in njenimi temeljnimi institucijami; prim. posebno ugotovitve iz *Uvoda*, Cozzi et al., 1992, XXI–XXIII.

In prav v tem smislu je tudi mit, z nekaterimi najbolj dodelanimi elementi, postal del beneškega prava: to zvezo je v bistvu omogočala njegova prirojena in prevladujoča prvina običaja.

REPUBLIKANSKI PRAVNI SISTEM

Z deli Gaetana Cozzija je beneško pravo povsem upravičeno vstopilo v zgodovinopisno dimenzijo na temo Republike. Že sam izraz *beneško pravo*⁷¹ je nakazoval težaven poskus, da bi pravo Beneške republike povezali s tistim, ki je bilo razširjeno v drugih italijanskih in evropskih stvarnostih.

Izziv, ki ga je veliki beneški učenjak sprožil zato, da bi se ponovno navezal predvsem na velike tematike, o katerih je v tistih letih tekla razprava med italijanskim in neitalijanskim zgodovinopisjem.⁷² Pomislimo na primer na veliko zgodovino italijanskih teritorialnih držav, ki predstavlja, a *posteriori*, odločilen vidik.

Večkrat so bile izpostavljene težave, imanentne primerjavi, ki jo je bilo mogoče izpeljati samo s premoščanjem tradicionalnih meja med znanstvenimi disciplinami in tako, da se je zaobšlo običajne formule posploševanja, po katerih nujno poseže vsako zapisano in učeno pravo.

Pomemben zgodovinopisni izziv pa je ugotoviti, v kolikšni meri lahko dolgotrajno, poglobljeno in kompleksno raziskovanje Gaetana Cozzija razširimo in nadaljujemo, tako da presežemo *sempo ulico*, ki jo predstavlja nesistematičnost in konkretnost, tipični za beneško pravo.

Največji problem verjetno predstavlja sam izraz *beneško pravo*, ki nujno implicira bolj strnjeno in natančno primerjavo – čeprav je slednja, zaradi njegove temeljne vrednosti običajnosti, verjetno manj plodna v primerjavi s pravnimi disciplinami, ki *znanstveno* zajemajo svet prava v tradicionalnem smislu in ki lahko, kot take, vzporejajo ali primerjajo različne stvarnosti.

Zato je torej primerno opustiti to dikcijo in razviti nekatere interpretativne koncepte, s katerimi bi se ob orisovanju mogočih smeri raziskovanja v največji mogoči meri poskusili približati beneški stvarnosti.

Najprej se izplača zamenjati koncept *beneškega*

prava z bolj pragmatičnim konceptom *pravnega sistema*, ki implicira tesno in neločljivo korelacijo med družbo, njenimi hegemoničnimi silami in njenim pravom. Gre za koncept, ki se lahko zdi izmuzljiv, vendar pa se njegova vrednost kaže v tem, da v zgodovinsko analizo uvaja vidike, ki bi jih pravna znanost nujno pustila v ozadju. Poleg tega ima tudi prednost, da na vidnejši način eksplicira institucionalno prvino prava.

Pravni sistem je torej koncept, ki izraža poseben vidik, v katerem je pravo rezultanta družbenih sil, upoštevajoč njihove kulturne in ekonomske prvine ter njihovo dejansko možnost, da aktivno vplivajo na institucije.

Pravno-institucionalni okvir pa, po drugi strani, ustvarja dejavnost, ki se bolj ali manj neposredno nanaša na družbeni kontekst in ki, kot taka, tudi sama pripada pravnemu sistemu.

Kot je bilo rečeno, je institucionalni (in pravni) komponenti s tega stališča mogoče pripisati najrazličnejše vrednosti, vendar pa je očitno, da je družbena struktura v celoti tista, ki je odločilna in vpliva na konkretno delovanje prava.⁷³

Jasno pa je, da se je v teritorialni državi starega režima pravni sistem identificiral s pluralnostjo oblasti in s sistemom vlade, ki ga na noben način ni mogoče primerjati z državnimi stvarnostmi, ki so se uveljavile v 19. stoletju.

Vendar pa nam kritičen in v nekaterih primerih celo neizprosni pogled na beneški politični sistem Pierra Daruja, Jamesa Fenimorja Cooperja in drugih piscev iz prvih desetletij 19. stoletja govori o tem, kako je Beneška republika (s svojimi institucijami in svojim pravom) v okviru teritorialnih držav starega režima privzela podobo, ki se je zdela presežena, če ne celo *anahronistična*.

Republikanski pravni sistem bo torej negativno dojet takrat, ko bo njegova drugačnost postala očitna za večino, in tako bo lahko pozitivno sprejet in ovrednoten samo v svoji mitski dimenziji.

Očitno je, da se je tak sistem ohranil v popolnem soglasju z značilnostmi teritorialne države vse do trenutka, do katerega je mestna država (Benetke) obdržala svojo tradicionalno fizionomijo. Njenemu pravu – pravo

71 Če ga že ni ustvaril, ga je Cozzi vsaj zelo poudaril glede na bolj znan izraz *beneško pravo*, ki očitno implicira politično dimenzijo mestne države.

72 Posebej naj omenim široko raziskovalno smer zgodovinarjev Združenih držav Amerike o Beneški republiki: smer, ki se je zgostila okrog velike tematike republikanske oblasti in njenih ideologij, za katero se nam danes zdi, da se je ukvarjala bolj z vsebinami, povezanimi s socialno zgodovino in z zgodovino spolov. Seveda bi bilo treba ugotoviti, v kolikšni meri je kompleksno beneško družbo mogoče dojeti zunaj njene pravne in institucionalne dimenzije (v smislu, ki smo ga na teh straneh večkrat omenili).

73 Navedeno trditev je obdelal Lawrence Friedman, ko je za predmet raziskave izbral ameriški pravni sistem. Kot smo že povedali, je ameriški strokovnjak opredelil različne pravne in institucionalne komponente kot *strukturno spremenljivko*. Gre za spremenljivko, ki je ni mogoče izvzeti iz konkretnega delovanja družbenih sil, prim. Friedman, 1978, še posebej 35–37. Vrednost, ki jo gre pripisati institucijam in pravu, je, kot smo dejali na začetku tega prispevka, očitno odvisna od kulturnih faktorjev in predvsem od porazdelitve oblasti (vidik, ki ga bomo obravnavali v nadaljevanju), tako kot je očitno bistven tudi zgodovinski kontekst, znotraj katerega umestimo koncept *pravnega sistema*. Kakor koli že, ni mogoče zanikati, da družbene sile onkraj vsakršne vrednosti, ki smo jo pripravljene pripisati institucionalni in pravni komponenti, igrajo pomembno vlogo, ki jo je treba ovrednotiti za vsak primer posebej.

trgovcev in pomorščakov – v svoji hierarhiji pravnih virov upravičeno ni bilo treba upoštevati rimskega prava, čeprav se je v svojih temeljnih institutih pri njem očitno navdihovalo.

Isto velja tudi za aristokratski sloj, ki po razvpitem *suspenzu* Velikega sveta ob koncu 13. in v prvih desetletjih 14. stoletja ni bistveno spremenil značilnosti beneškega pravnega sistema.

Beneška država se kot pragmatična, običajnoppravna in, seveda, osredotočena na delovanje svojih sodišč pravzaprav ni tako zelo razlikovala od drugih italijanskih in evropskih teritorialnih držav. Njene posebnosti so verjetno narekovali njeni politični izvori, predvsem pa njeno trgovsko in komercialno poslanstvo.

Sozvočje med uveljavljajočimi se družbenimi in političnimi silami ter beneškim pravom zgodnjega in poznega srednjega veka je lahko, upravičeno, predstavljal ideološki pojem *republikanstva*, ki je oblikoval velik del italijanskih in evropskih mest tega obdobja.

Vidne spremembe in težave so nastale, ko je beneški komun v 15. stoletju postal prava teritorialna država, ki se je predvsem v 16. stoletju morala soočiti z vplivnimi evropskimi političnimi stvarnostmi.

Pojem *pravni sistem* se je določeno obdobje obdržal v znamenju neke *ločenosti* – predvsem v primerjavi z velikimi mesti beneške Terraferme – med največjimi in najpomembnejšimi na območju severne osrednje Italije.

Teritorialna država svoje fizionomije skoraj ni spremenila, čeprav so sodišča vladajočega mesta pretirano povečala svojo dejavnost, predvsem v smeri ohranjanja ustaljene institucionalne podobe, ustvarjene s formiranjem *dominiuma*.⁷⁴

Podobno kot v drugih mestih severne osrednje Italije se je odnos med vladajočim centrom in podrejenimi središči odvijal v znamenju *sodelovanja*, ta pa so v nespremenjeni obliki ohranila svoje pravo, svoj kulturni profil in svojo upravno ureditev.⁷⁵

To stanje stvari je, predvsem na publicistični ravni, poudarilo nekatere razlike in posebnosti beneškega vodilnega sloja (njegove ukoreninjenosti v trgovini) in njegovega prava (ujetega v oblike sodne mediacije, ki so jih izvajali pravniki), vendar pa je šlo za značilnosti, ki niso vplivale na celoten pravni sistem, vsekakor okostenel v ideološkem pojmu teritorialne države, ki se je navdihoval na "*predpravnem*" pojmovanju institucij.⁷⁶

Od druge polovice 16. stoletja so občutne ekonomske in družbene spremembe prisilile italijanske in evrop-

ske države k učinkovitejšemu ukrepanju na podrejenih območjih. Gre za obširno preučevan pojav, ki ga tu povzemamo samo zato, da bi poudarili, kako se je tudi Beneška republika morala podati na to pot.

Znano je, da politične in institucionalne preobrazbe, ki so jih izvedli med 17. in 18. stoletjem, niso pripeljale do bistvenih sprememb v samem pojmovanju suverenosti, kljub temu pa so se zagotovo zgodili vidni premiki na ravni ustroja oblasti in najpomembnejših forumov odločanja v popolno korist vladajočih centrov (prim. Fioravanti, 2002, 12–13).

Čeprav to, razen v redkih primerih, ni pripeljalo do oblikovanja *resničnega teritorialnega prava*, so se na ravni sodne oblasti kljub temu zgodile pomembne politične spremembe. Praksa velikih sodišč je nedvoumno izražala velike preobrazbe, ki so se zgodile v tem obdobju, in nedvoumno – kakor bomo neposredno videli iz spora z Beneško republiko – so *pravni sistem* zajele vidne preobrazbe, tudi zato, ker se je zgodila kompleksna prerazporeditev moči in družbenih sil, vpletenih v njegovo izvrševanje.

Od zadnjih desetletij 16. stoletja dalje je vladajoči center Beneške republike posegel po posebni zakonodaji, ki je zaradi potrebe po reševanju velikih problemov javnega reda, povezanih z razbojništvom in *uporništvom*, aktivno posegla v aristokratsko pravico do fajde in vsilila drugačno zakonitost.⁷⁷

Z vprašanjem *interdikta* je bila podrejenim središčem beneške Terraferme vsiljena drugačna in nadrejena zakonitost, ki je s prevlado političnih ciljev vladajočega centra uzakonjala vrhovno logiko njenega prava, torej tistega beneškega prava, ki se je vse dotlej gibalo v ideološkem kontekstu stare mestne države.

Republikanski pravni sistem je torej doživel nekatere pomembne preobrazbe. Zakonodaja, ki je bila na začetku predvsem kazenska in procesna, kasneje pa tudi do neke mere usmerjena v urejanje upravnih in civilnih področij, je vzpodbudila redefinicijo celotnega pravnega sistema, ki je – čeprav je obdržal svoj pečat običaja – deloval predvsem prek sodne dejavnosti velikih sodišč, kakršna so bila sodišča *Quarantije* (posebno na civilnem področju), ali pa je na novo oblikoval samo fizionomijo sodišč, ki so (na kazenskem področju) obstajala v velikih mestih Terraferme.

Stara pravna delitev in tradicionalna teritorialna država nista izgubili svoje preverjene fizionomije, kar še posebej velja za njune vsebinske in formalne vidike.

74 Za to začetno obdobje zgodovine beneške teritorialne države glej delo Cozzi, Knapton, 1986.

75 Kot je že ugotovil Maurizio Fioravanti, je bilo bistvo teritorialne države (prva oblika *moderne države*) "vladanje teritoriju, ki je deloval vedno bolj disciplinirano in urejeno, namen tega pa je bil povezati delujoče sile na tem teritoriju in jih pripeljati do skupne perspektive" (prim. Fioravanti, 2002, 6).

76 Tematiko je obširno obdelala A. De Benedictis (2001). Razhajanja med njenim in mojim stališčem so pojasnjena v A. De Benedictis (1999, 19–38). Kot dokazujejo že te strani, so razhajanja (kajti to vendarle so) po mojem mnenju dejansko odvisna od različnega interpretativnega, in če ga lahko tako opredelimo, tudi disciplinarnega pristopa (prim. *infra*, del, namenjen *porazdelitvi oblasti*).

77 Prim. *infra*, opombe o sistemu običajnega prava.

Tako kot se je z različno stopnjo korenitosti in z drugačnimi ukrepi zgodilo v drugih italijanskih teritorialnih državah, so bile preobrazbe na materialni in *sodni* ravni politično relevantne, čeprav so, kot smo že povedali, le redko pripeljale do oblikovanja pravega *domovinskega prava*.⁷⁸

Globoke preobrazbe, ki jih je doživel *republikanski pravni sistem*, pa so za Beneško republiko pomenile nepregledne politične in ideološke implikacije, ki so sprožile nekakšno *politično dramo*, za katero niso našli rešitve vse do padca Republike.

Vsiljevanja beneškega prava, njegove nadrejene veljave, njegovih političnih ciljev v odnosu do stvarnosti beneške Terraferme, njenih velikih mest in ideologije, ki ji je dajala nekakšno enotnost, ni moglo spremljati pravo preseganje teritorialne države, ki ga je bilo do neke mere mogoče zaznati v drugih državnih stvarnostih, temveč se mu je pridružilo redefiniranje porazdelitve moči in celo institucionalnih ustrojev, prek katerih bi se ta proces lahko udeležil.

Ob republikanski in aristokratski strukturi oblasti ter pravo in institucijah, ki so jo tradicionalno predstavljale, se je celoten pravni sistem preobrazil, ne da bi v svojo notranjost pripustil drugačno antropološko strukturo oblasti.⁷⁹

Nezmožen na novo opredeliti samega sebe na institucionalni ravni in na ravni hierarhije oblasti je republikanski pravni sistem, oborožen z drugačno politično legitimnostjo in novimi normativnimi odnosi, nedvoumno pokazal nekatere neuskajenosti na ravni legitimnosti in konsenza.

Če je njegovo običajnopravno ozadje še vedno izražalo interese dominante in njenega vodilnega sloja, pa novi predpisi, najverjetneje skupaj s samimi sodbami velikih sodišč dominante,⁷⁹ niso mogli ubežati konstantni praksi mediacije, kot tudi ne zaupati drugačnemu pojmovanju države.

Lahko bi rekli, da je bil republikanski pravni sistem, kakor se je na novo oblikoval od 16. stoletja dalje, zaradi nove teritorialne države v bistvu *postranskega pomena* in ni imel popolne legitimnosti, na kateri običajno temelji konstanten in nepremostljiv odnos med družbenimi pritiski in pravom.

Republikanski koncept *pravičnosti*, ki so ga vedno šteli njegovi politični sodniki in je bil skoraj brez

vsakršne sodne mediacije, se je konstantno zgedoval po ideologiji, ki jo je predstavljala tradicija, kadar pa ta sama po sebi ni bila dovolj, se je skliceval tudi na mit.

Ta mit je bil izjemno privlačen, še posebej za manj premožne sloje,⁸¹ vendar pa ni bil sposoben rešiti temeljnih nedoslednosti celotnega pravnega sistema.

Na ta način je *beneško pravo* kljub svoji prevladi in političnemu vplivu do konca obstoja Republike prispelo ovenčano z ideološkimi in mitskimi iztočnicami, vendar pa brez vsakršne legitimnosti, ki bi mu lahko edina, skupaj s preživetjem mita, odredila zgodovinsko funkcijo *teritorialnega prava*: nerazdružljivo povezan z vodilnim beneškim slojem, ki je stoletja mojstrsko, pa tudi z vse večjim ostroumnim zavedanjem o kronični šibkosti lastnih političnih pristojnosti in *statusa*, vladal posvetni republiki, je *beneški pravni sistem* naposled razkril svoje vrline in svoj značilni pečat v sposobnosti, da se vzpostavi kot pravi *politični laboratorij*.

K temu *laboratoriju* so se po padcu Republike z najbolj nasprotujočimi si občutki obračali zgodovinarji, pisarji, kulturniki in politiki, vsem pa je bila skupna prvenstveno samoreferenčna percepcija, usmerjena predvsem v to, da je znotraj njegove zgodovinske dimenzije domela tiste vidike, ki jih lahko opredelimo kot *literarne*.

DISTRIBUCIJA OBLASTI V REPUBLIKANSKEM PRAVNEM SISTEMU

V manjšem delu z naslovom *Opinione falsamente ascritta al padre Paolo Servita*, ki je bilo najverjetneje napisano v 70. letih 17. stoletja, anonimni beneški avtor ob opisovanju značilnosti beneškega patriciata zapiše:

"Tu predvidevam, da me bo kdo obsodil za slabega krmarja,⁸² ki se, medtem ko poskuša ubežati Karibdi, spotakne ob Scilo, oziroma medtem ko si prizadevam, da bi nadziral nižje plemstvo, nisem znal predvideti nevarnosti višjega plemstva, ki bi ga moral, kot pomembnejšega, bolj upoštevati.

Odkrijem nasprotje, vendar ga ne cenim, in to izvira iz dolge prakse tega mesta, zaradi katere si upam napovedati, da Beneška republika nikoli ne bo doživela konca, kakršnega so vse druge republike, to je: da se oblast z mnogih prenese na maloštevilne in z maloštevilnih na enega, tako da vsaka republika postane kneževina.

78 O tematiki glej podrobno analizo I. Birocchija (Birocchi, 2002, še posebej 317–391).

79 Glej ugotovitve na naslednjih straneh.

80 Tu še posebej mislimo na pravdne zadeve iz Terraferme, ki so v vse večjem številu prihajale kot priziv na vladajoče središče, da bi jih obravnavali v Quarantijah.

81 Šlo je za mit, ki ni izginil niti po padcu Republike ter je poudarjal domnevno in prirojeno nagnjenje beneške oblasti do favoriziranja kmečkega sveta in spodbujanja lokalnih samouprav.

82 Avtor je namreč ostro kritiziral revni patriciat: "Sicer pa, če bi ti plemiči, ki so nezadovoljni že po svojem bistvu, dosegli stanje povprečnega bogastva, bi zahtevali pristojnosti velikih in bi že zaradi svoje številčnosti povzročili težave stanju Republike. Zavirajo jih torej v funkcijah, višjih od plemstva, ki poreže krila vsakomur, ki hoče leteti, pa tudi zato, ker so vsak tretji dan podvrženi cenzuri velikih zaradi slabega upravljanja vlade, tako da so po tistem, kar jim daje življenje, in po bogastvu, ki ga imajo, v bistvu podložniki z videzom meščanov."

Tekmovanje med velikimi in tistimi, ki hočejo biti še večji, ter med tistimi, ki so iz iste rodbine in med samimi brati, varuje pred to nevarnostjo. In če bi se, kar je sicer nemogoče, vendarle omogočilo enemu od bratstev, da bi prevzelo mesto diktatorja Republike, se njegovi člani med seboj ne bi uspeli dogovoriti o izvolitvi enega izmed svojih vrst, temveč bi raje sprejeli dejstvo, da so to patriciji republike, pa čeprav bi jih bilo sto, kot pa da bi bili vladarske krvi ali bratje kralja" (anon., 1685, 7–10).⁸²

Ta odlomek zelo dobro izraža, kako so se napetosti znotraj beneškega patriciata, ki so obstajale med *bogatimi* in *revnimi*, med velikimi in vplivnimi družinami ter tistimi družinami, ki so izgubile nekdanji sijaj, preigravale na mnogoterih ravneh.

Po eni strani so se preigravale v svojem konstitucionalnem izražanju, v teži, ki so jo vse bolj pridobivala nekdanja ali novejša sodišča; v upravljanju in porazdelitvi oblasti, ki je bila v vsakem primeru – čeprav je bila skoncentrirana v zelo zaprtih organih – filtrirana prek volilnih praks, odvijajočih se znotraj svetov in številčnih sodišč; po drugi strani pa so se odražale v splošnem zavedanju, da je *republikanstvo* predstavljalo osnovo in skupno usodo utrjene tradicije, ki se je nikoli ni smelo kršiti, saj bi to predstavljalo tveganje, da bo tudi Benetke doletela usoda, ki je v prejšnjih stoletjih doletela druge republike; tiste, ki so v primežu notranjih konfliktov in sistema maščevanja, ki ni bil podvržen ustreznemu nadzoru, naposled neizbežno prispele v monarhične ali knežje oblike oblasti.

Tematika *republikanstva* je, tako kot se je udejanjala na ravni konkretnega upravljanja oblasti ter na enako pomembni ravni mita in ideologije, označevala dokaj tesne povezave, tako s konstitucionalno strukturo države kot s pravnim sistemom.

Republika je bila v bistvu *paritetna struktura oblasti*. Kljub različnostim in pomenu njenih organov in sodišč je ideologija, na kateri je temeljila, kot neizbežne reproducirala nekatere mehanizme nadzora, ki so morali za vsako ceno ščititi simbolno vrednost *enakosti* (in pravice) vsakega patricija kakor tudi institucionalno ravnovesje med različnimi sodišči.

Sami odnosi s Svetim sedežem in preizkušeni be-

neški *jurisdikcionalizem*, ki je v obdobju *interdikta* dosegel svoj najočitnejši izraz, so svoje razloge in upravičenost našli v republikanski obliki oblasti. Podeljevanje nadarbin, privilegijev in časti s strani cerkve je konstantno ogrožalo tisto *enakost*, ki je bila nosilni steber vsake republike.⁸³

Funkcija *Consultora in iure*, ustvarjena ob priložnosti *interdikta*, je predstavljala enega najpomembnejših trenutkov v zgodovini republikanskega pravnega sistema in je neposredno izpostavila dejstvo, da je bil *jurisdikcionalizem* Republike paradoksalno v konstantnem sozvočju z najbolj tradicionalnimi in najbolj preverjenimi vrednotami katolicizma.⁸⁴

Primus inter pares je dož predstavljal najvišjo raven pravnega reda Republike, vendar pa so njegove funkcije in dolžnosti morala konstantno nadzirati druga sodišča, ki so ga podpirala.⁸⁵

Sistem maščevanja neke skupine *paritetne* oblasti, ki se je oblikovala znotraj ekonomsko in politično raznolikih in spremenljivih sorodstvenih jeder, je zahteval prisotnost zaprtih in vplivnih organov, ki bi, tako kot svet deseterice ali Inquisitori di stato, vzdrževali *red* in ščitili družbene hierarhije.

O svetu deseterice je patricij Nicolò Donà tako zapisal v svojem delu *Ragionamenti*:

"Funkcija sveta deseterice ni le kaznovalna, in čeprav je njegov cilj kaznovati delikte, je med tistimi, ki sodijo pod njegove pristojnosti, tudi veliko takšnih, ki presegajo naravo delikta, saj so delikti samo glede na posledice, ki jih lahko povzročijo.

Iz tega izhaja, da bo vsakršno dejanje, ki bi ga pravno opredelili kot kaznivo in bo povezano s političnimi cilji, interesi itd., lahko oprostil.

Nasprotno pa bo neko drugo dejanje, ki pravno ni kaznivo in bo ogrožalo omenjene ali druge cilje, zanj postalo kaznivo.

Svet je edini sodnik za patriciat in pripadnike cerkve, je pomirjevalec nemirov in uporov (za kar je bil prvenstveno ustanovljen); tu se rešujejo najtežji in največji primeri, ter če skrajšamo, v njem je shranjena notranja moč Republike" (Donà, s. a., 146).⁸⁶

Za ta isti sistem pa je bilo preprosto neizogibno, da se je dejavnost organa, kakršen je bil *Avogaria di co-*

82 O tem delu, njegovem domnevnem pripisovanju avtorstva in njegovi dataciji prim. Del Negro, 1984, 411 in nasl.

83 Anonimni avtor dela *Opinione* je glede tega zapisal: "Če bi naključje kdaj postavilo papeža, pa ne bom rekel beneškega (ker bi to bilo nekaj nezaslišanega in nesmotrnega, pravzaprav bi bilo nekaj povsem nedostojnega), temveč tujega, vendar do Republike prijaznega papeža, bi bilo dobro enkrat za vselej izprostiti privolitev glede desetih klera ... zato da bi se rešili obveze po njihovem pošiljanju vsakih pet ali sedem let in jih dodali drugim prerogativam kronane glave ..." (prim. anon., 1685, 31).

84 Prav zaradi organizacije oblasti se je Republika trudila, da bi škofi beneških škofij izhajali iz beneškega patriciata in da bi bilo njihovo duhovniško delovanje prežeto z najglobljim spoštovanjem religiozne tradicije. Ta drža je zelo opazna predvsem v zadnjem stoletju življenja Republike v pravnih svetovanjih izobraženega in ostroumnega človeka, kakršen je bil Piero Franceschi.

85 Lik *vladarja* republike dokaj dobro predstavljajo *Promissioni dogali*, prek katerih so bile določene ostre meje, ki se jih je moral držati dož. Drugi zanimiv institut, ustvarjen ob koncu 15. stoletja, so bili trije *Inquisitori sopra il doge defunto*; za te vidike prim. Maranini, 1974b, 273–296; Zordan, 2005, 148–152.

86 Rokopis je bil napisan nekje v letih 1736–38. O Donàju prim. Cozzi, 1982, 343–344.

mun, konstantno vzpostavljala kot zaščita *republikanske ureditve*.⁸⁷ In sodiščem, kot so bile *Quarantije*, je bila poverjena enako bistvena funkcija, da so običaje, ki so oblikovali republikanski pravni sistem, povezovala z njegovim institucionalnim ustrojem.

Tudi tokrat nam Nicolò Donà, ki sicer ni prav nič ljubil tega sodišča, opisuje osrednjo vlogo sodišča *Quarantije*:

"*Ce bi civilno in kazensko sodstvo poverili preprostim učenjakom in pravnikom, tako kot to vidimo pri vseh vladah, bi to veliko bolj obžalovali podložniki; kot krivico bi namreč dojel to, da jim bodo obsodbe izrekli ti in ne patriciji, tako kot se dogaja sedaj, ko v patricijih prepoznavajo vrhovno oblast, zaradi katere so počaščeni, in trpijo njihove sodbe, kot da so zakon vladarja; pri tem pa trpijo toliko manj, kolikor bolj neumno ljudstvo v svojem vladarju vidi nekakšno znanje za pravično razsojanje, ki mu je bila podeljena ob krstu, in priznava njegovo absolutno moč izrekanja obsodb"* (prim. Donà, s. a., c. 172).⁸⁸

Obstoječe napetosti znotraj te *paritetne* strukture oblasti očitno niso bile posledica le neizbežnih sporov, ki so lahko vzniknili med najbogatejšimi družinami ali med temi in tistimi družinami, ki so bile postavljene na nižjo raven.

Kompleksnejša, tako rekoč *zunanja* razprava se je konstantno oddaljevala od celotnega političnega italijanskega in evropskega konteksta, ki so ga skoraj v celoti tvorile kneževine in monarhije.

Potreba po zaščiti republikanske tradicije je zaostriala procese notranjih odnosov med tistimi, ki so poudarjali politične funkcije zaprtih in vplivnih organov, ter tistimi, ki so, nasprotno, štutili tradicijo in menili, da je treba

prednostno revitalizirati najstarejše in najbolj reprezentativne organe in sodišča.⁸⁹

Ta proces se je še posebej razvnel v času tako imenovanih *korekcij* sveta deseterice in bi svojo vse pogosteje prisotno dramatičnost v vsakem primeru izrazil glede na dejstvo, da je vse večja *revščina* patriciata naraščala vzporedno z nekakšno ravnodušnostjo do politike.⁹⁰

To omenja tudi anonimni avtor dela *Opinione*, pri tem pa si želi okrepitev številčno najbolj omejenih organov:

"*Rekel bom torej, da tudi Beneška republika trpi zaradi usode, ki ji ni ubežala nobena druga republika; če je že obstajal nekdo, ki je predpisal neko zamisel brez pomanjkljivosti, pa je to varljiva možnost, saj se nikoli ni udejanjila. Napaka Republike je, da je preveč številčna, da bi lahko bila aristokratska, zaradi česar bo vedno koristno z vso spretnostjo omogočiti, da bo veliki svet poveril kar največjo oblast senatu in svetu deseterice, vendar pa naj se to izvede na skrit in tajen način, da se ne bi razkrila dvojnost, in se ga, kakor se je enkrat že zgodilo, za vedno uspe razrešiti deliberativne oblasti; če se bo tako ravnalo tudi v primeru sodne in distributivne oblasti ter v vsaki drugi stvari, ki bi se zgodila, je mogoče upati, da se bo izboljšal ustroj Republike"* (prim. anon., 1685, 17–18).

Delo *Opinione* je, tako kot drugi zapisi iz obdobja med 17. in 18. stoletjem, pripadalo literaturi, opredeljeni kot literatura *antimita*: ta je razkrivala najbolj tajne mehanizme oblasti, ki so se skrivali za domnevno institucionalno harmonijo, in je hotela poudariti predvsem oligarhično naravo Republike.

Seveda so se odnosi med bogatim in revnim patriociatom, med organi z ožjo in razširjeno kolegialno struk-

87 V delu *Opinione falsamente ascritta a fra Paolo servita*, ki smo ga citirali malo prej, je anonimni avtor brez ovinkarjenja spregovoril o funkciji avogadorja: "*La carica d'Avogadore doverebe esser dispensata con estremi riguardi e a persone che sollevassero più che sia possibile dalla conditione bassa, perché se gli soggetti che la sostengono havessero genio alto e non badassero a lusingare la plebe [il patriziato povero] del Consiglio [Maggior Consiglio], si potrebbero fare del Senato e dal Consiglio di dieci molte deliberationi nelle occorrenze... Bisognerebbe che quando non sia dispensata la carica di Avogadore a soggetti che pendano più al patrizio che al popolare, che fosse di genio rimesso e fiaco, ovvero, se spiritoso e sufficiente, non totalmente integro, ma macchiato di qualche lordura di civanzo, acciò il primo non voglia, il secondo non ardisca attaccarla con i grandi, altramente un Avogadore che abbia talento, integrità e malignità può facilmente appicciar fuoco ne' quattro cantoni della Repubblica"* (prim. anon., 1685, 19–20).

88 Vendar pa je Donà pozitivno ocenjeval tudi prisotnost sodišča *Quarantije* v funkciji uravnovešanja oblasti in funkcij, kar je bistveno za vsako *paritetno* strukturo oblasti: "*Merita lode primieramente la sua istituzione o essistenza, perché in una aristocrazia, o piuttosto democrazia, qual è quella di questa repubblica, nella quale il numero de' suoi compositori è tanto grande e nella quale importa più che tutto il tener quiete e contente le classi de' meccanici e de' plebei, come quelle che più facilmente delle altre sono disposte a secondare e aderire al mal animo di qualche procere o benestante se volesse farsi lor capo e prorompere poi in aperte fazioni, è utilissimo istituto l'impiegarne cento sessanta in un ministero decoroso e autorevole, onde intrattenendosi nell'esercizio di queste non resti lor tempo o desiderio di procurarsi per altre vie indirete e sediziose quegli avanzamenti e vantaggi che gli vengono da quel medesimo ministero somministrate"* (prim. Donà, s. a., 171–172).

89 Šlo je za odnos, ki se je v prvi polovici 17. stoletja izrazil tudi v literaturi in ni nakazal le tesnih odnosov med *republikanstvom* in *prijateljstvom*, temveč tudi sam pomen, ki so ga slednjemu pripisovali tisti, za katere je bilo *prijateljstvo* vrednota, ki se je identificirala s *civilnim* razgovorom in z *republikansko enakostjo* (pri čemer so bile poudarjene tradicionalne vrednote), in oni, ki so, nasprotno, poudarjali predvsem funkcijo povezovalca med ekonomsko in politično *neenakimi* subjekti, kljub vsemu povezanimi z odnosi medsebojnega interesa (usluge, donacije, volilne prakse itd.); prim. Miller, 2001, 1–31. Sicer pa je treba poudariti, da je tudi pri tem *literarnem diskurzu*, enako kot pri *literaturi antimita*, obstajala osnovna dvoumnost, ki je morda nerešljiva in je prežemala sam koncept *republikanstva*: struktura oblasti, ki je po eni strani izražala močne notranje napetosti, po drugi strani pa se je preko njenih pravnih in institucionalnih vidikov dejansko izkazalo, da je postranskega pomena; prim. *infra* naslednje strani.

90 O tej tematiki prim. Megna, 1985, 253–299.

turo, izražali neposredno v republikanskem pravnem sistemu. Kot bomo videli pri vlogi sodnikov in običajnopravnem sistemu, so spori znotraj beneškega patriciata in institucionalna logika bolj kompleksno izražali upravljanje teritorialne države ter posledično njene odnose z drugimi državnimi stvarnostmi.

Literatura *antimita* je prav zaradi tega, ker se je hotela dokazati kot bistveni izraz napetosti med *demokracijo* in *oligarhijo*, v bistvu skrivala veliko kompleksnejše probleme, ki jih zagotovo ni bilo mogoče opisati in razumeti le v okviru tradicionalne logike notranjih konfliktov beneškega patriciata.

V resnici je bila sama usoda Republike zapečaten v trenutku, ko se je oblastna struktura izkazala kot nesposobna za reševanje političnih napetosti med pojmovanjem republikanstva in pravnega sistema, ki, kompleksno gledano, ni bil sposoben ustrezno predstavljati vseh družbenih sil, kakor se tudi ni bil zmožen oborožiti s hierarhičnimi strukturami (administrativne in birokratske narave), nezdržljivimi s samo obliko republike.

Republikanski ustroj oblasti se je namreč izkazal kot ustrezen za soočanje s procesi, ki so obstajali znotraj tradicionalne teritorialne države, vendar je pokazal vse svoje šibkosti in nedoslednosti v trenutku, ko je pod pritiskom dejanske uveljavitve vladajočega centra v odnosu do podrejenih središč (še posebej na območju Terraferme, vendar ne le tu) teritorialna država postopoma spremenila notranje mehanizme oblasti.

To stanje dobro predstavlja zapis, napisan prav ob priložnosti spora glede *interdikta* in razširjen v obliki domnevnega pisma, ki ga je mesto Verona pisalo mestu Brescii.

Trditve iz zapisa, ki se je razširil v krogu rimske kurije, so zelo pomembne, čeprav so namenjene ublažitvi obstoječega stanja napetosti:

"Tej Republiki bi moralo zadoščati, da vlada nam, ki se po svoji plemenitosti, svojem številu, bogastvu in pomembnosti lahko primerjamo s katerim koli drugim ljudstvom Italije, in morala bi nam vladati kot italijanskemu, ne pa barbarskemu in tujemu ljudstvu, z upoštevanjem konvencij in sporazumov, s katerimi smo se ji glede njenih največjih potreb prostovoljno podredili, brez želje, da bi v imenu enega oblastnika občutili tiranijo mnogih, saj je naših tiranov toliko, kolikor je patricijev v Benetkah, in ne da bi pri tem razdrli vse, med nami sklenjene in zaprisežene sporazume ..."

Nato pa anonimni avtor zapisa, ki se je predstavljal kot mesto Verona in je v resnici izražal stanje duha skoraj vseh ostalih mest venetske in lombardijske ravnine, ni nič omahoval pri opisovanju bistva problemov, ki so se kakšno desetletje pred tem pojavili med vladajočim centrom in podrejenimi središči.

*"Dejstvo je, da na svetu, v katerem živimo, ni ljudstva, ki bi bilo bolj od nas, ki živimo v Beneški republiki, podvrženo jarmu trdega suženjstva, in to povemo brez vsakega pretiravanja, kajti če pustimo ob strani nepregledno množico gospodarjev, ki nam gospoduje, da ne rečemo, da nas tiranizira, je najhuje gledati, kako je vsem nam in našim naslednikom zaprta pot, da bi kdaj koli postali večji od tistega, kar smo, s stalno negotovostjo, da se nam stanje še poslabša, medtem ko lahko vsa druga ljudstva sveta vsak dan upajo, da jih bodo njihovi gospodarji zaradi omike, vojaščine ali zaradi funkcij v politični vladi povzdignili do najvišje veljave in na ugledne visoke položaje ..."*⁹¹

Trditve iz anonimnega zapisa razkrivajo, kako se je moral *paritetni ustroj oblasti*, na katerem je bila osnovana Beneška republika, soočiti z nekaterimi skoraj nerešljivimi problemi: problemi, ki v drugih italijanskih in evropskih političnih stvarnostih niso obstajali.

Kneževine in monarhije, ki so razpolagale s hierarhičnimi strukturami oblasti, so bile sposobne ustvariti administrativne in birokratske predpogoje za to, da bi se usmerile v preseganje teritorialne države, kakor tudi in predvsem na antropološki in politični ravni asimilirati tiste sile (tako tradicionalne kot porajajoče se), ki so v podrejenih centrih težile k družbenemu in političnemu vzponu.

Republika *vladarjev*, vladajoče mesto, ki ni imelo niti dvora, sposobnega širjenja praks izmenjave in *prijateljstva*, pravni sistem, ki se je moral zaradi nove dimenzije teritorialne države v trenutku vsiliti, tako da se je odrekel stari delitvi, so bili elementi, ki so v zadnjih dveh stoletjih obstoja Republike označevali notranje in zunanje procese distribucije oblasti.

Številne kooptacije aristokratskih ali uveljavljajočih se *mestnih* družin v beneški patriciat, sklenjene v zadnjih dveh stoletjih obstoja Republike, niso vidno spremenile temeljnega stanja. Pravni sistem je še vedno ostajal postranskega pomena, obenem pa tudi ni bil sposoben spremeniti svojega osnovnega institucionalnega ustroja, razen v smislu, da je deloval v okviru porazdeljevanja oblasti znotraj patriciata, in v smeri, ki jo je nevrotično nakazala *literatura antimita*.

Ob koncu 18. stoletja je bila teritorialna država, čeprav se je v beneškem pravnem sistemu zgodila velika prerazporeditev oblasti v popolno korist sodišč vladajočega centra, videti kot nekakšna ne preveč prepričljiva reprodukcija stare teritorialne države.

Obstoj starih privilegijev in pristojnosti v podrejenih centrih, vse od velikih mest do jurisdikcij gosposke, ki pa so bili izpraznjeni njihovega intimnega bistva, je bil pospremljen z nekakšnim domnevnim imobilizmom, ki je svojo legitimnost zajemal iz tradicije.⁹²

91 Za zapis in politično ozračje, v katerem je bila napisana, prim. Povoło, 1997, 178–180.

92 O teh vidikih prim. *infra* naslednje strani.

Primer podestata Ottavia Trenta iz Bergama, ki se mu je ob koncu njegovega mandata leta 1790 glasno in zelo ostro uprlo vse mesto, ker je bil obtožen, da je pri svojem vladanju izrabil neko vrsto *političnega decisionizma*, predstavlja simbol obstoječega stanja stvari.⁹³

Podobno se je, pravzaprav zaradi enakih razlogov, kmečko prebivalstvo breških in bergamskih dolin uprlo ob prihodu napoleonske vojske: v obeh primerih je bila gibalno vsega nekakšna naklonjenost konservativizmu in tradiciji (Scarabello, 1985a, 497–498).

V zadnjih dveh stoletjih obstoja beneške teritorialne države je njen pravni sistem namreč razkril še eno neizbrisno značilnost: njeno skrajno nagnjenost k partikularizmu in municipalizmu.

Upoštevanje in neodvisnost statutom, privilegijev in vsega drugega, kar je prelagala na lokalne samouprave, je bilo publicistično napihnjeno do največje mogoče mere.⁹⁴ In to seveda ne samo zaradi tega, ker je najpomembnejše odločitve sprejemal vladajoči center, temveč tudi zato, ker je pravni sistem, ki je bil postranskega pomena, moral nujno poudarjati prisotnost družbenih in institucionalnih dinamik, ki so se še vedno zgledevale pri stari teritorialni državi.

Po drugi strani pa sta bili izjemna togost in neprijaznost družbenih in institucionalnih konfliktov, ki so bili značilni za podrejena središča, neposredni posledici (vsaj glede svoje intenzivnosti) (republikanskega) pravnega sistema, ki ni znal ali zmogel ustrezno predstavljati raznolikih komponent teritorialne države.

S temi *kulturnimi* in antropološkimi dejavniki so Benetke, skupaj z obširnimi teritorialnim območjem, ki je pripadalo Republiki, po njenem padcu postale del novih političnih in institucionalnih stvarnosti.

Togost starega republikanskega pravnega sistema se je tako protislovno kazala v dolgotrajnem vztrajanju družbenih in *kulturnih vrednot*, ki so se skozi stoletja počasi zgostile in razplastile, z njimi pa tudi močan klic mita. Po vsem tem in s tem se je izoblikovala percepcija stare Republike kot neke vrste političnega laboratorija, znotraj katerega je mogoče soočati in primerjati lastne politične in kulturne ideologije.

Nič kaj lahek podvig in dejansko pogosto obsojen na neuspeh.

OBIČAJ IN ZAKON V REPUBLIKANSKEM PRAVNEM SISTEMU

Daniele Manin je poudaril pečat običaja, ki ga je imela beneška država, pri tem pa je izpostavil mešanico zakonov in ukrepov, ki jih je Republika razglasila v 16. stoletju.

Sl. 1: Gabriel Bella, *Dvorana Sveta deseterice (Galerija Querini Stampalia, Benetke)*.

Fig. 1: Gabriel Bella, *La sala del Consiglio dei Dieci (Galeria Querini Stampalia Gallery, Venice)*.

Maninova intuicija se je izkazala za pravilno, saj je očitno neposredno poudarjal odločilno vlogo, ki so jo privzela beneška sodišča pri širjenju pravnega sistema, globoko pogojenega s tradicijo.

Element običaja beneškega pravnega sistema je vidik, ki ga je treba izpostaviti in pojasniti. Poziv k običajem v beneški državi ni bil v vsem podoben tistemu, ki je bil enako dobro prepoznaven v hierarhiji virov drugih italijanskih mest, kjer je bil umeščen v natančen ideološki okvir, medtem ko sta občje pravo in interpretacija pravnih podeljevala legitimnost *iura propria*.

V hierarhiji virov beneškega pravnega sistema je bil poziv k običajem, kot je znano, pogojen z *razsodbami* samih sodnikov: šlo je za pojem *pravičnosti*, ki je eksplicitno imel tudi politično dimenzijo, pri čemer moramo upoštevati ne le dejstvo, da so bili sodniki isti politični močje, ki so vodili Republiko, temveč da tudi sami, po tradiciji in stalnem pravilu, niso imeli nikakršnega *pravnega vedenja*, ki bi se nanašalo na občje pravo.

V bistvu je imela običajna dimenzija povsem pravni pečat, in če v prvem obdobju življenja teritorialne države ni bila v odprtem konfliktu z drugimi pravnimi prvinami,⁹⁵ je kasneje, z razvojem glavnih institucij in dimenzije zakona, morala na novo opredeliti svojo legitimnost in vlogo v celotnem pravnem sistemu.

Prav na tej, naslednji stopnji so običajni sistemi dojeti in opisani predvsem v svojem *idealnem redu*, ne pa v konkretnem redu prakse.

93 O dogodku glej moj prispevek, ki bo objavljen v skorajšnjem delu *Storia di Bergamo: Povoło, Lo stato delle cose. Il processo ad Ottavio Trento*. Trento je obsodil tudi svet deseterice.

94 Ne pozabimo, da je ta vidik ena najpogostejših tematik mita Republike od 19. stoletja do danes.

95 V smislu, da je za samo pravniško interpretacijo veljalo, da jo je bilo treba spoštovati.

Kot je opazil francoski antropolog Norbert Rouland:

"Tradicionalno pravo se od modernega prava razlikuje tudi po hierarhiji, ki se vzpostavi med pravnimi viri: običaj ima tu temeljno vlogo. Zahodnjaški pravniki na splošno opredeljujejo običaj kot dolgotrajno rabo, ki postane obvezujoča, in vztrajajo pri njeni fleksibilnosti, na lahkotnosti, s katero se prilagodi razvoju navad. To pomeni mešati red ideala z redom izkušnje [...]; običaj je spremenljiv in [...] se razvija glede na potrebe družbene skupine, ki ga ustvarja. Vendar pa, v idealnem smislu, kdor ga uveljavlja, ovrednoti njegovo vlogo ponavljanja preteklosti in je pripravljen, da jo po potrebi prilagodi spremembi ..." (Rouland, 1988; 1992, 184).

Običaj, na splošno povezan z mitom in s preteklostjo, so tisti, ki so ga aplicirali, dojemali kot nekaj spontanega in zavezujočega; in tako so se, vsaj domnevno, novi viri kopičili na starejših, ne da bi jih pri tem razveljavili. K interpretaciji preteklosti so bili seveda poklicani stari ljudje in osebe z avtoriteto.

V resnici je med redom ideala in redom izkušnje obstajal velik odklon, ki se je izražal predvsem v trenutku konflikta. V svetu običaja se je družbeni nadzor kazal prek nadziranja konfliktov, tako da je bilo vse, kar se je novega porajalo v družbi, uporabljeno za potrjevanje začetnega reda, ali če bi se takšen proces izkazal za težko izvedljivega, za sprejem novega v idealni red.⁹⁶

Specifične značilnosti običajnopravnega sistema je mogoče še bolj zaznati, če jih primerjamo z drugimi pravnimi sistemi. Kot je poudaril ameriški sociolog Lawrence Friedman, lahko običajnopravne sisteme, če jih preučimo z vidika pravnega razmišljanja, opredelimo kot odprte sisteme, ki istočasno zanikajo vsakršno obliko eventualne inovacije.⁹⁷

Običajni sistemi niso zahtevali prisotnosti poklicnih sodnikov, saj so pravno v vsakem primeru predstavljali vsak družbeni ali politični dogodek. Mediacija, ki so jo izvajali sodniki, je potekala v konstantnem vzporejanju sedanjosti s preteklostjo, novosti s tradicijo. Njihove razsodbe, v katerih ni bilo posploševanja in sistemizacije, je mogoče dojeti samo v političnem in družbenem kontekstu, na katerega se nanaša običajni pravni sistem.

Običajno pravo je tipično za majhne skupnosti ali družbene skupine, ki v vsakem primeru dolgo ohranijo neko svojo specifično identiteto glede na zunanji kontekst.

Arbitrium beneškega sodnika je dolgo predstavljal miselno bogastvo običajnega prava, ki je konotiralo Benetke, njihove ekonomske dejavnosti in njihovo družbo.

V naslednjem koraku, z razvojem mestne države, se je beneško običajno pravo močno obarvalo z izrazitimi političnimi znaki, tako da je prvenstveno izražalo prerogative skupine patriciata, ki se je vzpostavila kot ekskluzivni vladajoči sloj.

Arbitrium patricijskega sodnika je torej predstavljal bistvo prava, ki je po eni strani nameravalo izraziti tradicije in identiteto mesta, po drugi pa je bilo tudi izraz političnega monopola, ki se je vzpostavil kot ekskluzivni simbol Beneške republike.

Stvari se niso bistveno spremenile niti s širitvijo teritorialne države; vsaj ne v prvem obdobju, v katerem se je med dominantno in dominijo ohranila pravna ločenost, ki ni bila le formalna.

Običajno pravo je ostalo prerogativa stare mestne države, vpliv njegovih sodišč na pravosodno dejavnost centrov dominija *da terra* pa se je oblikoval v smislu spoštovanja sporazumov in zavez, ki je bilo na splošno značilno za teritorialne države tistega obdobja.

96 Bibliografija o običajih je glede na pristope in interpretacije obširna in raznolika. Za celotno sliko glej moj prispevek *La piccola comunità e le sue consuetudini*, ki bo izdan v čast Luigija Berlinguerja in je tik pred izidom.

97 Po Friedmanu je pravna presoja instrument specifične legitimnosti, ki služi povezovanju odločitev organov ali institucij sekundarne oblasti z organi ali institucijami primarne oblasti (ki jim ni treba utemeljevati svojih odločitev). Pravna presoja je na primer tipična za sodnike, ki morajo utemeljiti svoje odločitve v odnosu do nadrejenih organov. Logična oblika presoje je lahko sestavljena iz izjav o pravu in izjav o dejstvu. Kot zaprte sisteme opredeljujemo tiste sisteme, v katerih je predvideno naslednje: kdor mora odločati, mora to početi samo na legalnih premisah, ki se sklicujejo na trdne, sprejete in napisane norme. Nasprotno pa je odprt sistem osnovan na trditvah o dejstvu in ne razlikuje med legalnimi premisami in tistimi, ki to niso. Poleg tega lahko ta dva tipa sistemov sprejmeta ali odklonita inovacijo oziroma dovolita (prej smo govorili o *idealnem redu*), da zaživijo nove pravne postavke.

Predpostavke pravnega sistema so torej dokaj pomembne pri opredeljevanju značilnosti pravnega sistema, na katerega se nanašajo. Friedman razlikuje štiri tipe sistemov, ki se navezujejo na štiri tipe pravne presoje. Določen sistem je lahko sakralen in se sklicuje na neko sveto besedilo: v tem primeru gre za zaprt sistem, ki seveda ne priznava inovacije. V nekem smislu je tudi klasični *common law* pripadal tovrstnemu sistemu. V drugi tip spadajo sistemi, ki jih lahko opredelimo kot sisteme pravne znanosti, torej gre za sisteme, ki pravo pojmujejo kot znanost: seveda gre za zaprte sisteme, ki pa sprejemajo inovacijo (če je pravo znanost in se kot vsaka znanost razvija). Ta tipologija se je uveljavila v deželah celinske Evrope, najprej z občim pravom, nato pa z zakoniki. Tretjo tipologijo predstavljajo sistemi, ki so odprti, vendar odklanjajo inovacijo: takšni so na primer običajnopravni sistemi, pri katerih pravno presojo predstavljajo izjave o dejstvu. Sodniki, ki niso strokovnjaki, se naslanjajo na običaj, zdrav razum in moralo. Pravne norme so v sistemih običajnega prava v bistvu družbene in politične. Odprti sistemi se poleg tega zanašajo na ustno izročilo in menijo, da pravo v vsakem primeru že obstaja in da je, kar je tudi pogosto mišljenje, dano od Boga. Zadnji tip odprtih sistemov, ki eksplicitno sprejemajo inovacijo, so na primer revolucionarna prava. V zaprtih sistemih, ki odklanjajo inovacijo ali pa jo obravnavajo kot oteženo, so spremembe zamaskirane z legalizmom ali s pravno fikcijo. Kot smo že povedali, odklanjanje ali sprejemanje inovacije dejansko sodi k *idealnemu redu*, ker se seveda noben sistem ne more odreči temu, da bi sprejel inovacije in se posledično preobrazil. O vsem tem prim. Friedman, 1978, 389–408.

Kot smo že dejali, so se stvari spremenile v trenutku, ko je celotna organizacija teritorialne države zahtevala redefinicijo republikanskega pravnega sistema v luči vedno večjega vmešavanja beneških sodišč v pravosodno dejavnost sodišč Terraferme.

Spremembe so bile precejšnje: predvsem na kazenskem področju, ki je bilo najprimernejše za izražanje nadrejenosti vladajočega centra; postopoma pa je tudi civilno sodstvo občutilo vmešavanje prizivnih sodišč, ki so vzpostavila neposreden stik med beneškim običajnim pravom, tako kot so ga še vedno interpretirala velika sodišča dominante, in tistim svetom občega prava, izraženim prek pravnih propozicij, ki so se navdihovale pri občem pravu.

V kazenskem sodstvu je vključitev beneškega običajnega prava, vsaj v začetnem obdobju, predstavljala predvsem uporaba preiskovalnega *postopka* sveta deseterice. Šlo je za tajni postopek, ki je predstavljal najvišjo stopnjo zmesi običajnega prava in prerogativ beneškega aristokratskega sloja.⁹⁸

Vsiljen in apliciran predvsem na sodiščih velikih mest Terraferme je preiskovalni postopek najvišjega beneškega sodnega organa vpeljal novo dimenzijo *kazenskega sodstva*: sodstva, ki je prevladalo nad postopki, uveljavljenimi na sodiščih velikih mest Terraferme, kjer je bilo že stoletja utrjeno *hegemonistično sodstvo*, ki je bilo neposreden izraz vladajočih aristokratskih slojev.⁹⁹

V beneški teritorialni državi, za katero je bil značilen republikanski pravni sistem, je nova kazenska razsežnost prevladala na povsem izviren način: najvišji kazenski izraz, ki je bil prav tako manifestacija beneškega običajnega prava, so uporabljala najpomembnejša sodišča Terraferme. Najprej z uporabo preiskovalnega postopka samega sveta deseterice, nato pa z manj strogimi postopki na ravni zagotavljanja obrambe, ki pa so vseeno uzakonjali izginjanje hegemonistične in kazenske funkcije podrejenih mest.¹⁰⁰

To je bila zelo očitna sprememba, ki se je začela v zadnjih desetletjih 16. stoletja in je konec 17. stoletja doživela še nadaljnjo in učinkovitejšo rast.

Pojav je bil najverjetneje veliko bolj omejen na civilnem področju. Duh običaja beneškega pravnega sis-

tema bi le težko prevladal nad učenim in izdelanim (*zaprtim*, če naj to bolje povemo z uporabo že dane definicije) sistemom občega prava.

V 17. in 18. stoletju je obširna, ne le kazenska zakonodaja razkrila, da je nova razsežnost teritorialne države zahtevala ukrepe tudi na *upravnem* in civilnem področju. Ta zakonodaja v nekaterih pogledih izraža preobrazbe, ki so se zgodile v republikanskem pravnem sistemu.

Seveda so sodišča *Quarantije* prek intenzivne prizivne dejavnosti v mesto pritegnila najpomembnejše sodne procese z območij *stato da terra* in *stato da mar*.

Lahko domnevamo, da so bile razsodbe vrhovnih beneških sodišč – bolj kot z duhom običaja, značilnim za mestno državo – prežete z ideologijo republikanskega pravnega sistema, kakor je postalo očitno s koncem 16. stoletja.

Zato je zelo verjetno, da sta nova razsežnost *kazenskega sodstva* in logika, ki je navdihovala razsodbe sodišč *Quarantij*, delovali v smislu pravnega sistema, ki je izražal specifično porazdelitev oblasti in samih napetosti v okviru ideološkega pojmovanja *republike*.

Pojav je bil dokaj kompleksen in se ni kazal le v publicistiki, ki je, kot smo že videli, nameravala vzpostaviti odnos med *beneškim* in občim *pravom*, temveč tudi v vrsti razmišljanj, ki so se izognila čerem literature *antimita*, ki se je lotevala nekaterih bistvenih vprašanj problema.

Dejanske težave, ki jih je prinašala nova razsežnost republikanskega pravnega sistema, se lucidno pojavijo v razmišljanjih patricija Nicolòja Donàja, ki so ostala v rokopisu.

V svojem delu *Ragionamenti politici intorno al governo della Repubblica di Venezia* Donà neposredno dokazuje, da sta bila protislovni odnos med običajem in *zakonom* ter nova in drugačna vloga, ki jo je bilo treba dodeliti sodnikom, dejanski problem beneškega pravnega sistema.

Po Donàjevem mnenju je moral sodnik zelo dobro poznati zakone in se zavedati svojih omejitev, ki niso smele nikoli preiti v domeno zakonodajalca.¹⁰¹

98 O tematiki prim. moj *Uvod* v: Povolet al., 2003.

99 Avtor definicije *hegemonističnega sodstva*, ki od zgodnjega srednjega veka prevladuje nad neko obliko *pogodbenega sodstva*, je Mario Sbriccoli; prim. Sbriccoli, 2002, 163 in nasl. Kot sem že opomnil, se *kazensko sodstvo*, ki se uveljavi v drugi polovici 16. stoletja, povsem razlikuje od *hegemonističnega sodstva*, ki je izražalo prevlado velikih mest in njihovih aristokratskih slojev, prim. moj prispevek (Povolet, 2004b, 10–170).

100 Republikanska oblika države je prisilila, da se je uveljavitev kazenskega sodstva udeležila s pomočjo pravosodnega ogrodja teritorialne države. Ni videti, da bi se to v enaki obliki zgodilo v drugih italijanskih teritorialnih državah, kjer je prav tako neka nova oblika *kazenskega sodstva* prevladala nad predhodnimi, čeprav ni raziskav, ki bi lahko ustrezno osvetlile problem. V milanski državi se je na primer nova stopnja razlikovala po dejavnosti senata; za poskus celostne osvetlitve prim. Povolet, 2004b, 123–124.

101 Donà je zabeležil: "Izjemno pomembno je, da ima vsak sodnik, s katerega koli področja, tri kvalitete. Prva je univerzalno in specifično podkovanost znanje o vseh zakonih s področja njegovega sodstva; druga je pronicljiva sposobnost prilagajanja zakonov posameznim primerom, o katerih sodi, in tretja, pristno poznavanje svojega poslanstva, zaradi katerega naj si ne prilašča funkcije zakonodajalca" (prim. Donà, s. a., 140–141). Glede na pomen tematike tu povzemam, kar sem že napisal v svojem prispevku: Povolet, 2004b, 38–45.

Sl. 2: Paolo Caliari, imenovan Veronese, Vladarske Benetke s podobama Pravice in Miru (Doževa palača, Dvorana kolegija, Benetke).
Fig. 2: Paolo Caliari, detto il Veronese, L'apotesi di Venezia, Venezia accoglie la Guistizia e la Palace (Palazzo Ducale, sala del Collegio, Venezia).

Sodnik, je trdil Donà, se je moral neprestano soočati z zakonom in biti izjemno previden pri svojih sodbah. Previdnost pa je lahko izviralala le iz poznavanja lastnih *pristojnosti*.

Vsak primer je bilo treba ustrezno in previdno primerjati s tistim, kar je določal zakon, nato pa še s kaznijo, ki jo je bilo treba aplicirati, upoštevajoč subjekte, na katere se je nanašala.

Da ni šlo za običajen *arbitrium*, postane očitno že, če upoštevamo dejstvo, da so bila razmišljanja Nicolòja Donàja usmerjena v beneški politični kontekst, za katerega je znano, da je bil brez pravnega znanja in nagnjen k uporabi koncepta *precedensa*, prežetega z močnimi političnimi pridih.

Ta razmišljanja so se dotikala odnosa med pravosodjem in politiko, med običajem in zakoni, med svobodnim sodnikovim prepričanjem in potrebami po uveljavitvi predpisanega zakona.¹⁰²

Opozorila Nicolòja Donàja so bila usmerjena k tistemu delu beneškega patriciata, ki je bil nagnjen k izvrševanju kazenskega sodstva brez upoštevanja neizbežnih političnih in družbenih posledic.

Če je na civilnem področju za predpisovanje družbenih pravil, ki so urejala družbo, zadoščal *zakon*, je bila na kazenskem področju nujna vloga sodnikove medicije. Preveč je bilo namreč okoliščin, ki so običajno določale vsak posamezni primer, prav tako pa je bilo nemogoče oblikovati zakone, ki bi jih bilo mogoče uporabiti v vseh okoliščinah.

¹⁰² Donàjeva polemika glede diskrecijske pravice sodnikov (njihove *presoje po prostem preudarku*) je pojav, ki je močno prisoten v vsej Evropi, v Benetkah pa je bil seveda zveden na njihove republikanske konotacije. Polemika je najverjetneje izhajala iz potrebe po omejevanju šokantnih učinkov ene od dimenzij *kazenskega sodstva*, ki se je prekomerno razrasla v 17. stoletju. Predmet kritik je bila diskrecijska dimenzija nalaganja kazni; torej ne tista, ki jo je sodnik uporabljal v zaključni stopnji procesa. Zgodovinopisje je pogosto pomešalo dve dimenziji, ki sta – čeprav sta sledili isti politični logiki – izražali drugačno in večpomensko težo različnih stopenj procesa; za ta izjemno pomemben problem prim. Povoło, 2004b.

Samo sodnik s svojim *znanjem* in *pristojnostmi* je lahko ustrezno in politično vzporejal vsak posamezni primer z zakonom.

Dejansko, je namigoval Nicolò Donà, je diskrecija sodnika morala iti v korak s kulturno in politično senzibilnostjo vladajoče elite.

Gre za opombe, ki so zadevale ves republikanski pravni sistem, še posebej pa občutljiv odnos med običaji (tradicijo) in zakoni (inovacijami). Predmet teh ostrih kritik so bila namreč sodišča *Quarantije*, ki jih je imel Donà, kot smo videli, za pomembna sodišča, vendar pa so bila po njegovem sestavljena iz *nevednih* in nadutih patricijev.

Patriciji, ki so redno postajali člani sodišč *Quarantij*, je poudaril Donà z ostjo prezira, so se imeli za skrbnike učenosti, kar jim je podeljevalo legitimnost za razsojanje brez vsakršnega *znanja* in predvsem brez nujnega poznavanja *pristojnosti*:

"Velikanska napaka izvira iz nepoznavanja njihovega dela, ker, v prvi vrsti, napačno predvidevajo, da jih bo upanje naučilo razsojanja, in se premalo ali pa sploh ne trudijo, da bi se poučili o zakonih, preden vstopijo v sodišča Quarantije; drugič pa, ko ugotovijo, da so tja prišli, so tako zelo prevzeti od svoje avtoritete in tako močno zaupajo laskanju odvetnikov, da se imajo že za dovolj poučene in menijo, da je preučevanje zakonov in poglobljeno vedenje o pristojnostih njihovega pomembnega poslanstva nekaj nizkotnega in prezira vrednega" (prim. Donà, s. a., 170).

Gre za neposredno polemiko proti diskrecijski pravici sodnikov, ki pa je v specifičnem beneškem kontekstu očitno privzela posebno politično obarvanost.

Donàjeve kritike glede sodišč *Quarantij* so bile usmerjene tudi proti stalni težnji njihovih sodnikov k rabi običajnega beneškega prava: pragmatičnega, *odprtega* prava, ki ni bilo preveč dovetno za to, da bi ga vpregli v zakonsko razsežnost.

Opažanja Nicolòja Donàja se navezujejo na *diskurz*, prisoten tudi v drugih italijanskih in evropskih stvarnostih, ki pa je zaobjemal ves stroj republikanskega pravnega sistema, tako kot se je v 17. stoletju preoblikoval, in sicer potem ko je izginila tradicionalna pravna ločitev glede na dominije, kakor tudi zaradi političnih in ideoloških dinamik, ki so obstajale znotraj beneškega patriciata.

Kritike je vladajoči beneški sloj upošteval le v manjši meri. Privzeti predloge Nicolòja Donàja bi namreč pomenilo odrediti konec tistega sveta običajev, ki se je vse bolj identificiral z *republikanstvom*, katerega glasniki so bili patriciji, ki so se zgledovali pri tradiciji in mitu Republike.

Neizbežno je bilo treba ohraniti republikanski pravni sistem takšen, kakršen je bil, z vsemi protislovji, odlikami in neskladji.

In počakati konec, ki ga je odredil novi družbeni red, opremljen s kulturo, povsem antitetično tisti, ki je prej izšla iz tesnobnih prostorov beneške lagune in se je po tem, sebi navkljub, uveljavila v veliki teritorialni državi.

SISTEMA GIURIDICO DELLA REPUBBLICA DI VENEZIA: VENEZIA E IL SUO STATO TERRITORIALE (SEC. XV–XVIII)

Claudio POVOLO

Università Ca' Foscari di Venezia, Dipartimento di studi storici, IT-30124 Venezia, Palazzo Gritti, San Marco 2546

e-mail: claudio.povolo@tele2.it

RIASSUNTO

Alcuni viaggiatori e scrittori europei e americani, a partire dai primi decenni dell'Ottocento, contribuirono a delineare un'immagine fortemente negativa dell'antica Repubblica veneziana. Un'immagine antimitica che si contrapponeva a quella opposta che pure (si pensi alla tradizione inglese) percepiva la Repubblica essenzialmente in un'ottica mitica.

In questa dialettica tra mito e antimito si inserì anche la tematica del diritto veneziano e dei suoi rapporti con il diritto comune.

Il saggio affronta dapprima un excursus storiografico sul diritto veneto e poi delinea i tratti politici e giuridici che caratterizzarono un sistema che l'autore preferisce definire sistema giuridico repubblicano.

Sul finire del Settecento il dibattito sul diritto veneto riflette il grave periodo di crisi che investì la Repubblica in quel periodo e la sua incapacità di affrontare alcuni nodi politici importanti, tra cui la ridefinizione della sua stessa struttura istituzionale.

Nel corso dell'Ottocento Daniele Manin dedica un ampio studio al diritto veneto. Pur inquadrando il fenomeno secondo un'angolazione formalistica e giuspubblicistica, il Manin intuisce il carattere consuetudinario del diritto veneto e le sue peculiarità rispetto al diritto comune.

Sarà però solo agli inizi del Novecento, con gli studi di Enrico Besta e Bruno Dudan, che il tema sarà affrontato con rigore e concretezza, mettendone in rilievo i suoi tratti giurisdizionali e costituzionali.

A partire dagli anni cinquanta del Novecento Gaetano Cozzi dedicò una parte rilevante dei suoi studi al diritto veneto e alle sue implicazioni processuali e costituzionali. Il saggio si sofferma ad esaminare la vasta pubblicistica rivolta dallo studioso veneziano agli aspetti più caratteristici del diritto veneto.

L'ultima parte del saggio è rivolta a definire con maggiore precisione il tema affrontato. Dapprima si spiegano i motivi per cui si preferisca affidarsi alla formula sistema giuridico repubblicano che non a quella di diritto veneto. In secondo luogo si affronta il rapporto mutevole, ma sempre presente tra società e diritto, ponendo in rilievo come, in una forma di stato repubblicana, fosse la distribuzione del potere ad incidere maggiormente sulle caratteristiche del diritto. Ed infine si affrontano tutti gli aspetti più significativi inerenti il timbro essenzialmente consuetudinario del sistema giuridico repubblicano.

Parole chiave: diritto, sistema giuridico, Venezia, consuetudini, repubblica

VIRI IN LITERATURA

Aa. Vv. (1847): Venezia e le sue lagune. Venezia.

Alessi, G. (2001): Il processo penale. Profilo storico. Bari, Laterza.

Anon. (1685): Opinione falsamente ascritta al padre Paolo Servita. Venezia.

Barzani, A. (1985): Consultori in iure e feudalità nella prima metà del seicento: l'opera di Gasparo Lonigo. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvence.

Basaglia, E. (1985): Giustizia criminale e organizzazione dell'autorità centrale. La Repubblica di Venezia e la questione delle taglie in denaro (secoli XVI–XVII). V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvence.

Benzoni, G. (1986): La storiografia. V: Arnaldi, G., Pastore Stocchi, M. (ed.): Storia della cultura veneta. Vol. VI. Vicenza, Neri Pozza, 597–623.

Benzoni, G. (2001–2002): Ricordo di Gaetano Cozzi. Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, CLX. Venezia, 155–169.

Besta, E. (1899): Il Senato veneziano. Venezia.

Birocchi, I. (2002): Alla ricerca dell'ordine. Fonti e cultura giuridica nell'età moderna. Torino, Giappichelli.

Bregolini, U. (1787): Elementi di giurisprudenza civile secondo le leggi romane e venete, Venezia.

Canello, M. (1976): Appunti e spunti sulla storiografia veneziana dell'Ottocento. Archivio Veneto, 106. Venezia, 72–115.

Capra, C. (2003): Repubblicanesimo dei moderni e costituzionalismo illuministico. Società e storia, 100/101. Milano, 355–371.

Caro Lopez, C. (1980): Gli Auditori nuovi e il dominio di Terraferma. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvence.

Cooper, J. F. (1989): Viaggio in Italia, 1828–1830. Pisa, Nistri-Lischi.

Cozzi, G. (1958): Il doge Nicolò Contarini. Ricerche sul patriato veneziano agli inizi del Seicento. Venezia – Roma, Istituto per la collaborazione culturale.

Cozzi, G. (1965): Note su tribunali e procedure penali a Venezia nel '700. Rivista storica italiana, LXXVII. Torino, 1–22.

Cozzi, G. (1979): Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa. Torino, Einaudi.

Cozzi, G. (ed.) (1980): Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvence.

Cozzi, G. (1982): Repubblica di Venezia e stati italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII. Torino, Einaudi.

Cozzi, G. (ed.) (1985): Stato, società e giustizia nella Repubblica di Venezia (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvence.

Cozzi, G. (1988): Ordo est ordinem non servare; considerazioni sulla procedura penale di un detenuto dal Consiglio dei dieci. Studi storici, 29. Roma, 309–320.

Cozzi, G. (1991): Religione, moralità e giustizia a Venezia: vicende della magistratura degli Esecutori contro la bestemmia (secoli XVI–XVIII). Ateneo Veneto, CLXXVIII. Venezia, 7–95.

Cozzi, G. (1993): Giuspatronato del doge e prerogative del primicerio sulla Cappella Ducale di San Marco (secoli XVI–XVIII). Controversie con i procuratori di san

Marco de supra e i patriarchi di Venezia. Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti, 151, I. Venezia, 1–69.

Cozzi, G. (2000a): Diritto veneto e lingua italiana nelle Isole Ionie. V: La società veneta e il suo diritto. Venezia, Marsilio Editori, 357–372.

Cozzi, G. (2000b): Giurispatriato del doge e prerogative del primicerio sulla Cappella Ducale di San Marco (secoli XVI–XVIII). Controversie con i procuratori di San Marco de supra e i patriarchi di Venezia. V: La società veneta e il suo diritto. Venezia, Marsilio Editori, 231–247.

Cozzi, G. (2000c): La Repubblica di Venezia in Morea. Un diritto per il nuovo regno. V: La società veneta e il suo diritto. Venezia, Marsilio Editori, 267–310.

Cozzi, G. (2000d): La società veneta e il suo diritto. Venezia, Marsilio Editori.

Cozzi, G. (2000e): Venezia a metà Ottocento. La politica del diritto di Daniele Manin. V: La società veneta e il suo diritto. Venezia, Marsilio Editori, 373–392.

Cozzi, G., Knapton, M. (eds.) (1986): Storia della Repubblica di Venezia. Dalla guerra di Chioggia alla riconquista della Terraferma. Torino, UTET.

Cozzi, G., Knapton, M., Scarabello, G. (1992): La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, UTET.

Crivellari, G. (1870): Intorno al diritto penale della Repubblica veneta. Vol. I. Archivio giuridico, 5, 473–494.

Dalla Colletta, F. (1995): I principi di storia civile di Vettor Sandi. Diritto, istituzioni e storia nella Venezia di metà Settecento. Venezia, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 67–98.

Damaška, M. R. (1986): I volti della giustizia e del potere. Analisi comparatistica del processo. New Haven.

Damaška, M. R. (1991): I volti della giustizia e del potere. Analisi comparatistica del processo. Bologna, Il Mulino.

Daru, P. (1819): Histoire de la République de Venise. Paris, Firmin Didot.

De Benedictis, A. (1999): L'onore delle magistrature. Per un'individuazione della 'cultura politica' delle istituzioni in età moderna – note su alcuni libri recenti. Acta Histriae, 7, 1. Koper, 19–58.

De Benedictis, A. (2001): Politica, governo e istituzioni nell'Europa moderna. Bologna, Il Mulino.

Del Negro, P. (1984): Forme e istituzioni del discorso politico veneziano. V: Arnaldi, G., Pastore Stocchi, M.: Storia della cultura veneta. Il Seicento, 4/II. Vicenza.

Derosas, R. (1980): Moralità e giustizia a Venezia nel '500–'600. Gli esecutori contro la bestemmia. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance, 431–528.

Diez-Picazo, L. M. (1997): Il modello europeo di magistratura: un approccio storico. V: Romanelli, R. (ed.): Magistrati e potere nella storia europea. Bologna, Il Mulino.

Donà, N. (sine anno): Ragionamenti politici intorno al governo della Repubblica di Venezia. Codice Cicogna, 2586. Venezia, Biblioteca del Museo Correr.

Dudan, B. (1935): Sindacato d'oltremare e di terraferma. Roma, Società Editrice del "Foro Italiano".

Fasano Guarini, E. (ed.) (1978): Istituzioni e società nella storia d'Italia. Potere e società negli stati regionali italiani del '500 e '600. Bologna, Il Mulino.

Fioravanti, M. (ed.) (2002): Lo stato moderno in Europa. Istituzioni e diritto. Bari, Laterza.

Fontana, A., Tabet, X. (eds.) (2004): Daru, P.: Histoire de la République de Venise. Paris, R. Laffont.

Foscarini, M. (1854): Della letteratura veneziana ed altri scritti intorno ad essa. Venezia.

Frasson, P. (1980): Tra volgare e latino: aspetti della ricerca di una propria identità da parte di magistrature e cancelleria a Venezia (sec. XV–XVI). V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance, 577–615.

Friedman, L. (1975): The Legal System. A Social Science Perspective. New York, Russell Sage Foundation.

Friedman, L. (1978): Il sistema giuridico nella prospettiva delle scienze sociali. Bologna, Il Mulino.

Gambier, M. (1980): La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII secolo. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance, 529–575.

Garino, E. (1985): Insidie familiari. Il retroscena della successione testamentaria e Venezia alla fine del XVIII secolo. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvance, 301–378.

Gasparini, D. (1985): Signori e contadini nella contea di Valmareno, secoli XVI–XVII. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvance.

Lorenzoni, A. (1785): Istituzioni del diritto civile privato per la provincia vicentina. Vicenza.

Manin, D. (1848): Della veneta giurisprudenza. Venezia.

Mannori, L. (1997): Giustizia e amministrazione tra antico e nuovo regime. V: Romanelli, R. (ed.): Magistrati e potere nella storia europea. Bologna, Il Mulino.

Maranini, G. (1974a): La costituzione di Venezia. Dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio. Vol. I. Firenze, La nuova Italia.

Maranini, G. (1974b): La costituzione di Venezia. Dopo la serrata del Maggior consiglio. Vol. II. Firenze, La nuova Italia.

Megna, L. (1985): Riflessi pubblici della crisi del patriato veneziano nel XVIII secolo: il problema delle elezioni ai reggimenti. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvance, 253–299.

Menniti Ippolito, A. (1985): La dedizione di Brescia a Milano (1421) e a Venezia (1427). Città suddite e di-

- stretto nello Stato regionale. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvance, 19–58.
- Miller, P. N. (2001):** Friendship and conversation in Seventeenth-century Venice. *The Journal of Modern History*, 73. Chicago, 1–31.
- Negri, G. M. (1771):** Dissertazione storico-critico-legale sopra la veneta giurisprudenza. Padova.
- Pin, C. (ed.) (2001):** Paolo Sarpi. Consulti. Pisa – Roma, Istituti Editoriali Poligrafici internazionali.
- Povolo, C. (1980):** Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII). V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance, 153–258.
- Povolo, C. (1993):** Il romanziere e l'archivista. Da un processo veneziano del '600 all'anonimo manoscritto dei Promessi Sposi. Venezia, Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti.
- Povolo, C. (1997):** L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Settecento. Verona, Cierre.
- Povolo, C. (1998):** Relazione sul dominio di Terraferma. V: Moro, L., Giustinian, M.: Sindaci inquisitori in Terraferma. Vicenza, 3–14.
- Povolo, C. (2000):** The creation of Venetian historiography. V: Martin, J., Romano, D. (eds.): Venice reconsidered. The history and civilization of an Italian city state (1297–1797). Baltimore – London, Johns Hopkins University Press, 495–497.
- Povolo, C. (2002):** Gaetano Cozzi, ieri e oggi. *Annali di storia moderna e contemporanea*, VIII. Milano, 495–512.
- Povolo, C. (2004a):** Il romanziere e l'archivista. Da un processo veneziano del '600 all'anonimo manoscritto dei Promessi Sposi. Verona, Cierre.
- Povolo, C. (2004b):** Retoriche giudiziarie, dimensioni del penale e prassi processuale nella Repubblica di Venezia: da Lorenzo Priori ai pratici settecenteschi. V: Chiodi, G., Povolo, C. (eds.): L'amministrazione della giustizia penale nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII). Vol. II. Verona, Cierre, 10–170.
- Povolo, C. (2005):** Un rapporto difficile e controverso: Paolo Sarpi e il diritto veneto. V: Pin, C. (ed.): Ripensando Sarpi. Venezia, Ateneo Veneto.
- Povolo, C., Andreato, C., Marcarelli, M., Cesco, V. (eds.) (2003):** Il processo a Paolo Orgiano. Roma, Viella.
- Quaglioni, D. (2004):** La giustizia nel Medioevo e nella prima età moderna. Bologna, Il Mulino.
- Ringe, D. A. (1963):** Introduction. V: Cooper, J. F.: The bravo. New Haven (Conn.), 5–16.
- Rouland, N. (1988):** Anthropologie juridique. Paris, PUF.
- Rouland, N. (1992):** Antropologia giuridica. Milano, Giuffrè.
- Sandi, V. (1755):** Principi di storia civile della Repubblica di Venezia. Vol. I. Venezia, 849–851.
- Sbriccoli, M. (2002):** Giustizia criminale. V: Fioravanti, M. (ed.): Lo stato moderno in Europa. Istituzioni e diritto. Roma – Bari, Laterza.
- Scarabello, G. (1980):** La pena del carcere. Aspetti della condizione carceraria a Venezia nei secoli XVI–XVIII: l'assistenza e l'associazionismo. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance.
- Scarabello, G. (1985a):** Gli ultimi giorni della Repubblica. V: Arnaldi, G., Pastore Stocchi, M. (eds.): Storia della cultura veneta. Il Settecento, 5/II. Vicenza, Neri Pozza, 497–498.
- Scarabello, G. (1985b):** Progetti di riforma del diritto veneto criminale nel settecento. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. II. Roma, Jouvance, 379–415.
- Van Caenegem, R. C. (1987):** Judges, Legislators and Professors: Chapters in European Legal History. Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Caenegem, R. C. (1991):** I signori del diritto. Giudici, legislatori e professori nella storia europea. Milano, Giuffrè, 75–97.
- Viaro, A. (1980):** La pena della galera. La condizione dei condannati a bordo delle galere veneziane. V: Cozzi, G. (ed.): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (sec. XV–XVIII). Vol. I. Roma, Jouvance.
- Watson, A. (1981):** La formazione del diritto civile. Cambridge, Mass.
- Watson, A. (1986):** La formazione del diritto civile. Bologna, Il Mulino.
- Zamperetti, S. (1980-1985):** Per una storia delle istituzioni rurali nella terraferma veneta: il contado vicentino nei secoli XVI e XVII. V: Cozzi, G. (ed.): Società, stato e giustizia. Vol. I, II. Roma, Jouvance.
- Zordan, G. (1998):** Repertorio di storiografia veneziana. Padova, Il Poligrafo.
- Zordan, G. (2005)²:** L'ordinamento giuridico veneziano. Padova, Imprimerie, 175–182.